

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KUZEY KAFKASYA HALKLARININ BÜYÜK SÜRGÜNÜ
(21 MAYIS 1864)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Reyhan TURĞUT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nurgün KOÇ**

**Karabük
TEMMUZ/2019**

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KUZEY KAFKASYA HALKLARININ BÜYÜK SÜRGÜNÜ
(21 MAYIS 1864)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Reyhan TURĞUT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nurgün KOÇ**

**Karabük
TEMMUZ/2019**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ KURULU ONAY SAYFASI	6
DOĞRULUK BEYANI	7
ÖNSÖZ	8
ÖZ.....	10
ABSTRACT.....	11
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	12
ARCHIVE RECORD INFORMATION	13
KISALTMALAR	14
ARAŞTIRMANIN KONUSU	16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	16
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	16
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/ PROBLEMLERİ.....	16
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	17
1. BİRİNCİ BÖLÜM	18
1.1. Giriş	18
1.2. Kavramsal Bağlamda Göç, Tehcir, Sürgün, Soykırım Terimleri	19
1.2.1. Göç Olgusu	19
1.2.2. Tehcir.....	19
1.2.3. Sürgün	20
1.2.4. Soykırım	21
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	29
2.1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi	29
2.1.1. Kafkasya Adının Tarihçesi	29
2.1.2. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu.....	30
2.1.3. Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu	34
2.1.4. Kafkasya'nın İklimi	36
2.1.5. Kafkasya'nın Demografik Yapısı.....	36
2.1.6. Kafkasya'da Otokton Diller	37

2.1.7. Kafkasya’da Din ve İnanış.....	39
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
3.1. Kuzey Kafkasya Halkları	41
3.1.1. Çerkezler - Adigeler	41
3.1.1.1. Ubıhlar-Vubıhlar	44
3.1.1.2. Abhazlar - Abazalar	45
3.1.1.3. Şapsığlar	46
3.1.1.4. Bjeduğlar (Bjedukh).....	46
3.1.1.5. Abzehler (Abzakhlar - Abdzakheler)	47
3.1.1.6. Natuhaylar (Natuhaçlar).....	47
3.1.1.7. Janeler.....	47
3.1.1.8. Temirgoylar (Kemirguey)	48
3.1.1.9. Adameyler	48
3.1.1.10. Besleneyle (Besniye)	48
3.1.1.11. Hatkoylar (Hatkoy-Hatukaylar)	49
3.1.1.12. Kabardaylar (Kabarteyler)	49
3.1.1.13. Gereyle	49
3.1.1.14. Mahoşlar (Makhos)	49
3.1.2. Çeçenler	50
3.1.2.1. İnguşlar.....	51
3.1.2.2. Kistler	52
3.1.3. Dağıstan Halkları	53
3.1.3.1. Dağıstan	53
3.1.3.1.1. Lezgiler.....	53
3.1.3.1.2. Gazi Kumuklar- Laklar	54
3.1.3.1.3. Avarlar	55
3.1.3.1.4. Dargiler	55
3.1.3.1.5. Tabasaranlar	56
3.1.3.1.6. Rutullar	56
3.1.3.1.7. Zahurlar	56
3.1.3.1.8. Agullar	57
3.1.3.1.9. Tatlar.....	57
3.1.3.1.10. Tahşlar	57

3.1.3.1.11. Karabulaklar	58
3.1.3.1.12. Andiler	58
3.1.3.1.13. Bakmolalar (Gumbetler)	58
3.1.3.1.14. Koysubular (Hindatlar).....	58
3.1.3.1.15. Salatavlar (Nahbaklar).....	58
3.1.4. Türk Halkları.....	58
3.1.4.1. Nogaylar	58
3.1.4.2. Kumuklar	59
3.1.4.3. Karaçay-Balkarlar (Malkarlar)	59
3.2. Güney Kafkasya Halkları.....	59
3.2.1. Azeri Türkleri.....	59
3.2.2. Gürcüler	60
3.2.2.1. Acaralar/ Acariya	61
3.2.3. Ermeniler	61
3.2.4. Osetler.....	62
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	63
4.1. Rusların Tarih Sahnesine Çıkışı.....	63
4.2. Tarihsel Çerçeve İçerisinde Osmanlı-Rus Diplomatik İlişkileri.....	66
4.2.1. Rusya'nın Kafkasya Politikası	67
4.2.2. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası	70
4.3. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774)	72
4.4. 1787-1792 Osmanlı – Rus Savaşı ve Yaş Antlaşması (9 Ocak 1792)	75
4.4.1. Aynalı Kavak Tenkihnamesi (21 Mart 1779).....	77
4.5. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması (28 Mayıs 1812)..	78
4.6. Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması (15 Eylül 1829).....	79
4.6.1. Deniz Yolları Meselesinde Hünkâr İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833).....	82
4.7. 1853-1856 Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (30 Mart 1856).....	83
5. BEŞİNCİ BÖLÜM.....	86
5.1. Kuzey Kafkasya Halklarının Ruslara Karşı Bağımsızlık Mücadeleleri....	86
5.1.1. İmam Mansur Dönemi.....	87
5.1.2. Gazi Muhammed Dönemi.....	88

5.1.3. Hamzat Bey Dönemi.....	89
5.1.4. Hacı Murat.....	89
5.1.5. Müridizm Hareketi.....	89
5.1.6. İmam Şamil Dönemi.....	91
6. ALTINCI BÖLÜM	97
6.1. 1864 Sürgününe Yol Açan Gelişmeler	97
6.2. Sürgün Faciası	99
6.2.1. 1863-1864 Büyük Sürgünü	103
6.2.2. Rus Araştırmacı Yazarlarının Verilerine Göre Sürgün Hadisesi.....	110
6.3. Osmanlı Devletinin Meseleye Yaklaşımı	111
6.4. Muhacirlerle Olan İlişkiler ve Yardımlar.....	116
6.5. Muhacirler İçin Alınan Önlemler	118
6.6. Kafkasya Halklarının İskânı.....	122
6.7. Sürgün Güzergâhları	130
6.8. Sürgün Esnasında Ortaya Çıkan Vahşet	133
6.9. Salgın Hastalıklar.....	139
7. YEDİNCİ BÖLÜM.....	145
7.1. Kuzey Kafkasya'da Sürgün Sonrası (XX. Yüzyıl'da) Siyasi Yapı.....	145
7.1.1. Bağımsız Cumhuriyetler	146
7.1.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti.....	146
7.1.1.2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti	146
7.1.1.3. Gürcistan Cumhuriyeti	147
7.1.1.4. Acara Özerk Cumhuriyet	147
7.1.1.5. Ermenistan Cumhuriyeti	148
7.1.2. Özerk Cumhuriyetler	148
7.1.2.1. Karaçay - Çerkez Özerk Cumhuriyeti:	148
7.1.2.2. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti	149
7.1.2.3. Çeçen Özerk Cumhuriyeti	149
7.1.2.4. İnguş Özerk Yönetim Birimi	150
7.1.2.5. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti.....	150
7.1.2.6. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti	150
7.1.2.7. Kabarday- Balkar Özerk Cumhuriyeti	151
7.1.2.8. Adigey Özerk Yönetim Birimi.....	151

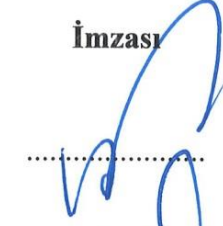

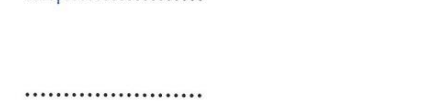
7.1.2.9. Abhazya Cumhuriyeti	151
SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	157
ŞEKİLLER LİSTESİ	171
EKLER	172
ÖZGEÇMİŞ	188

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Reyhan TURĞUT'a ait "Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü (21 Mayıs 1864)" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Prof. Dr. Nurgün KOÇ	
Danışman Üye	: Prof. Dr. Nurgün KOÇ	
Üye	: Doç. Dr. Ali ASKER	
Üye	: Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	
Üye	:

Tez Sınavı Tarihi : 26/07/2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Adı Soyadı : Reyhan TURĞUT

İmza

:

ÖNSÖZ

Kafkas muhacirleri bugün dünyanın çeşitli yerlerinde (Amerika, Ürdün, Suriye, Mısır, İsrail) demografik yapının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Siyasi birliğini tamamlayan Rusya'nın tarih sahnesine çıkmasıyla beraber kolonizasyon hareketleri hız kazanmıştır. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamış olan ilhak ve katliamlar neticesinde kitlesel göç hareketleri meydana gelmiştir. Göçe maruz bırakılan ve zorla sürgün edilen halkların sayısı kimi kaynaklara göre 1,5 milyon olarak belirtilirken kimi kaynaklarda ise 2 ila 4 milyon arasında değişmektedir. 19. ve 20.yüzyıla büyük bir insanlık suçu olarak damgasını vuran bu hadise üzerine Avrupa'da ve Türkiye'de sayısız eserler kaleme alınmıştır. Çeşitli ana dallarda ise birçok tez yazılmıştır.

Çalışmanın daha anlaşılır ve sağlam bir zemine oturtulması için tezin birinci bölümünde yaşanmış olan sürgün hadisesinin meydana getirdiği sonuçlar kavramsal olarak incelenmiştir. "Göç, tehcir, sürgün ve soykırım hangi durumlarda meydana gelir?" soruları cevaplanmıştır. Kitlesel sürgünün en belirgin halkası olan 21 Mayıs 1864 olayları bahsedilen kavramlar karşılığında Dünya'dan örneklerle mukayese edilerek ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde Kafkasya adının kökeni, bölgenin coğrafi konumu, iklimi ve jeopolitik önemi, demografik yapısı, bölge halklarının otokton dilleri, din ve inanışları hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde kadim Kafkasya halklarından olan Adigelerin, Çeçenlerin tüm boyları tek tek açıklanmıştır. Dağıstan halkları ele alınmış aynı zamanda bölgede yaşayan halklar hakkında da bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde Rusların tarih sahnesine çıkışı, Rusların Kafkasya politikası, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası hakkında bilgi verilmiş olup, Kafkasya bağlamında Osmanlı-Rus ilişkileri diplomatik çerçevede incelenmiştir. Beşinci bölümde Kuzey Kafkasya halklarının Ruslara karşı bağımsızlık mücadeleleri ele alınmış olup, İmam Mansur, Gazi Muhammed, Hamzat bey ve İmam Şamil dönemleri hakkında bilgiler verilmiştir. Tezin altıncı ve asıl bölümünde ise Kafkasya halklarının anayurtlarından sürgünü, sürgün aşamaları, sürgün esnasında yaşanan acılar, Kafkasya halklarının bindirildikleri ve indirildikleri limanlar, sürgün sırasında meydana gelen ölümcül salgın hastalıklar ele alınmıştır. Son bölümde ise

anayurtlarından sürülen yerli halkların XX. yüzyıl siyasi oluşumları ele alınıp bölgeler hakkında bilgiler verilmiştir.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve engin tecrübeleri ile desteğini üzerimden hiç eksik etmeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Nurgün Koç'a sonsuz teşekkür eder ve en içten dileklerle saygılarımı sunarım. Aynı zaman da ilgisini önerilerini göstermekten kaçınmayan değerli Doç. Dr. Ali Asker'e, Doç. Dr. Taşkın Deniz'e ve Yalova Üniversite Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi sayın Doç. Dr. Fethi Güngör'e çalışmam esnasında göstermiş olduğu yol ve yöntem için sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Son olarak bu günlere gelmemde bana maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen sevgili anneme ve babama teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Reyhan TURĞUT

ÖZ

1689-1725 dönemleri arasında Rusya, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda büyük bir gelişim göstermiştir. Bundan dolayı Rus tahtına oturan Çar I. Petro sıcak denizlere inme politikasını ve ticaret için büyük limanlara sahip olunması gerektiğini düşünmüştür. Bu politikasını gerçekleştirmek için Kafkasya'nın ele geçirilmesini zorunlu görmüştür. Sebebi ise Kafkasya, Rusya'nın Anadolu, İran ve Suriye'ye inişini engelleyen tampon bir bölge konumundadır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücü zayıflamaya başlamıştır. Rusya'nın Kafkasya bölgesinde işgal faaliyetlerine karşın bölge halklarının anavatanları için vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi, Şeyh Şamil'in 1859 yılında 400 müridi ile beraber Gunip dağında teslim alınmasıyla beraber son bulmuştur.

Ruslar ve Kafkasya halkı arasındaki amansız mücadelede Rusların galip gelmesi zulüm ve baskı politikasını da kaçınılmaz kılmıştır. Kafkas-Rus savaşlarının hazırlık dönemlerinde göçe mecbur bırakılan Kafkasya halkları, dini ve etnik akrabalığı bulunan Osmanlı halifeliğine sığınmıştır. Osmanlı Devleti, topraklarına gelen tüm Kafkasya muhacirlerini kendi imkânları dâhilinde Anadolu ve Rumeli de çeşitli yerlere iskân ettirmiştir. Bu çalışmada 21 Mayıs 1864 Kafkas Sürgününe neden olan olaylar, sürgün hadisesi, sürgün güzergâhları ve sürgün esnasında meydana gelen salgın hastalıklar ele alınmıştır. Aynı zaman da bu hadiseler kavramsal bağlamda “*göç tehcir, sürgün, soykırım*” olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rusya, Kafkasya, Çerkez, Sürgün, Soykırım.

ABSTRACT

Russia made great progress in political, economical and cultural aspects between 1689-1725 periods. Therefore Tsar Petro I who ascended the Russian throne felt the necessity of hot seas policy and of having great harbors for trade. To carry out this Project, he considered occupying Caucasus as necessary. Because Caucasus was a buffer zone preventing Russia from proceeding to Anatolia, Iran and Syria. The power of the Ottoman Empire in that area started to weaken with the Treaty of Kuchuk-Kainarji. Caucasian people struggled for their independence against Russia's invasion activities. However, Russia started to occupy the area after capturing Sheikh Shamil with his 400 followers in the Mount Gunip in 1859. Russian victory over the bitter struggle with Caucasian people made tyranny and oppression inevitable. During the preparation periods of Caucasian-Russian War, Caucasian people were forced to migrate. Thus, they took shelter in the caliphate of the Ottoman Empire with whom they had religious and ethnic kinship. The Ottoman Empire settled all Caucasian immigrants in various places at Anatolia and Rumelia within its own means. In this study; the events causing 21 May 1864 Circassian exile, the exile, the exile route and the epidemics appeared during the exile are discussed. This event is also studied in the context of *"migration, deportation, exile and genocide"*.

Key Words: Ottoman, Russia, Caucasus, Cherkess, Exile, Genocide.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü (21 Mayıs 1864)
Tezin Yazarı	Reyhan TURĞUT
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Nurgün KOÇ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	26/07/2019
Tezin Alanı	Tarih
Tezin Yeri	KBÜ SBE / KARABÜK
Tezin Sayfa Sayısı	188
Anahtar Kelimeler	Osmanlı, Rusya, Kafkasya, Çerkez, Sürgün, Soykırım.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Great Exile of the North Caucasus Peoples (21 May 1864)
Author of the Thesis	Reyhan TURĖUT
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Nurgün KOÇ
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	26/07/2019
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBU SBE / KARABUK
Total Page Number	188
Keywords	Ottoman, Russia, Caucasus, Cherkess, Exile, Genocide.

KISALTMALAR

- A. MKT. MHM** : Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı
- A. MKT. UM** : Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyât Evrakı
- A. MKT. NZD** : Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Evrakı
- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen makale
- Bkz.** : Bakınız
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
- C.** : Cilt
- çev.** : Çeviren
- Dia** : TDV İslam Ansiklopedisi
- Dr.** : Doktor
- haz.** : Hazırlayan
- İ. DH** : İrade, Dahiliye Nezâreti
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- Vd.** : Ve diğerleri
- Vol.** : Volume
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- yay.** : Yayınlayan

y.y. : Yüzyıl

Y. : Yıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kuzey Kafkasya’da Rus sömürüsüne karşı bölge halklarının bağımsızlık mücadeleleri ele alınmış ve yaşanan olayın kavramsal bağılamda (g, sürgün ve soykırım) ortaya çıkardığı sonuçlar incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’ne sürülmek durumunda kalan Kafkasya halkları, Türkiye’nin demografik yapısında önemli rol üstlenmiştir. Bu tezin konusu ve amacı 1864 yılında Büyük Sürgüne tabii tutulan Kuzey Kafkasya halklarının ölüm ve yaşam arasındaki hürriyet mücadelesi ele alınmıŐtir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu alıŐma 1853-1856 yılında Osmanlı-Rus mücadelesinde Rusya’nın galip gelmesiyle, Kafkasya’da kolonizasyon hareketleri hız kazandırmıştır. Etnik bir temizliğe başlayan Rusya, Kafkasya halklarıyla etin bir mücadeleye giriŐerek adeta yerli halkları anavatanlarından kovmuŐtur. Kimi Rus kaynaklarında g diye adlandırılan bu tarihsel olay sürgün ve soykırım bağılamında incelenmiştir. Birinci elden ve ikinci elden kaynak, ansiklopediler, makaleler, kronik eserler ve arşiv belgelerinden yararlanılarak objektif değerlendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda yapılacak benzer araştırmalara referans olma niteliği taşımaktadır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/ PROBLEMLERİ

Kuzey Kafkasya’da Rus emperyalizmine karşı verilen mücadelenin faturası bölge halkı ağır ödemiŐtir. Yerlerinde zorla alıkonulan Kafkasya halklarının yaşadığı bu durum g terimiyle bağdaşmamaktadır. YaŐanılan sistematik sürgünün meydana getirdiği sonuçlar incelendiğinde soykırım kadar ağır yaptırımlar uygulandığı aŐıkadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tez işlenirken bazı konularda tarafsız kaynak bulmakta zorluk çekildi.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Giriş

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem arz eden, Avrupa ve Asya kıtasının bir bileşimi olan Kafkasya, tarih boyunca birçok devlet tarafından hâkimiyet altına alınmaya çalışılmıştır. 10.yüzyılda tarih sahnesine çıkan Moskova Knezliği olarak gelişen Rusya, Kafkasya halkları üzerinde büyük bir kolonizasyon hareketi gerçekleştirmiştir. Çok fazla etnik grubun yer aldığı, sayısız dilin konuşulduğu, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından eşsiz zenginliğe sahip olan bu coğrafyaya Rusya'nın sızmaması imkânsızdır. Osmanlı Devleti ise Kafkasya bölgesiyle yeterli şekilde ilgilenememiştir. Bundan dolayı Kafkasya, 18.yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın emperyalist faaliyetlerine maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1792 Yaş Antlaşması, 1812 Bükreş Antlaşması ve 1830 Edirne Antlaşmasından sonra bölgedeki siyasi varlığını tamamen yitirmiştir.

Rusya'nın siyasi ve ekonomik emellerini gerçekleştirmek amacıyla yürütmüş olduğu kolonizasyon faaliyetleri Büyük Kafkasya Sürgününü beraberinde getirmiştir. Bu tez çalışmasında üç aşamada gerçekleşmiş olan sürgün hadisesi araştırılmıştır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesindeki yayılmacı politikası bölgenin otokton halklarından olan Çerkez halkları, Çeçen halkları, Dağıstan halkları, Türk halkları ve Osetlerin siyasi, kültürel ve demografik yapısında büyük değişiklik ortaya koymuştur. Demografik olarak büyük çoğunluğa sahip olan bölge halkları, sürgün esnasında Karadeniz'in hırçın dalgalarına yenik düşmüş ve çok fazla kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki, "*Karadeniz en çok bize karadır*" sloganı en çok benimsenen argüman olmuştur. Sürgün işlemi esnasında sağlam olmayan deniz vasıtaları Karadeniz'in dev dalgalarına dayanamayıp yolculuk sırasında batmıştır. Yeterli şekilde beslenemeyen bölge halkları vitaminsizlikten ve hijyenden kaynaklı çeşitli hastalıklara yakalanarak birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Kafkasya halkları sürgün edildiği yerlerde tekrar göçe maruz bırakılmıştır. Rus hükümeti, Kafkasya bölgesinde etkili bir yönetim kurmak ileride Rus yurdu inşa etmek için baskı yolu ile muhacirlerin yerleşmek istedikleri yerleri dahi kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

1.2. Kavramsal Bağlamda Göç, Tehcir, Sürgün, Soykırım Terimleri

Şimdi Kafkasya halklarının yaşadığı bu tarihsel olayı kavramsal bağlamda ele alacağız. Örneğin göç, hangi durumlarda gerçekleşir. Kafkasya halkının savaş esnasında başka bir ülkeye gitmesi göç terimiyle bağdaşabilir mi? Tehcir, Soykırım ve Sürgün hadiseleri hangi koşullarda gerçekleşir?

1.2.1. Göç Olgusu

Göç, toplumsal, siyasal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların buldukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitme durumuna göç denilmektedir. Doğal afetler, savaşlar, tarımda makineleşme, kitle haberleşme araçları, genç nüfus, ekonomik sebepler ve terör olayları göçlere sebep olmaktadır.¹

Göçler ele alırken iç göç ve dış göç olarak da incelenmektedir. Bir ülkenin millî sınırları içerisindeki nüfus hareketlerine “iç göç” denirken, nüfusun ülke sınırları dışına yönelik yer değiştirmesine ise “dış göç” denir.²

1.2.2. Tehcir

Tehcir, herhangi sebeple olursa sıradan insanları zor kullanarak doğup büyüdüğü vatanlarından koparmaktır. Göç ettirme sürme denilmektedir.³

Zorunlu göç kavramını kendi içinde üçe ayırmak ve ayrı ayrı tanımlamak mümkündür. “Bazı jeopolitik ve kartografik değişimler sonucu yeni devletlerin ortaya çıkması ve yaşadığı coğrafyada azınlık durumuna düşenler için “Statik Zorunlu Göç” veya “İkincil Zorunlu Göç” kavramı kullanılmaktadır. “Örneğin I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da 13 yeni devlet kurulmuş ve yeni azınlıklar ortaya çıkmıştır.”⁴

Bir diğer zorunlu göç türü “Tepkisel Zorunlu Göç”tür. Bu tür zorunlu göçlerde göçmenler gönüllü olarak ülkelerinden ayrılırlar. Zorlayıcı olan yaşam koşullarıdır.”

¹Ahmet Özkiraz-Mehmet Çetin, “1864 Çerkez Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkez İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz 2015, s. 11.

²A. Özkiraz- M. Çetin, a.g.m., s. 11.

³gös.yer.

⁴gös.yer.

Tepkisel zorunlu göçler de “Totaliter bir rejim, tiranlık, savaş ve açlık gibi nedenler zorlayıcı neden olarak görülmektedir.”⁵

Son zorunlu göç çeşidi ise “Amaçlı Zorunlu Göç’tür. Bu zorunlu göç türü, hiçbir seçim hakkı tanınmadan saldırgan güçlerce zor kullanılarak göçe mecbur edilmiş halkların kitlesel hareketini tarif etmekte kullanılmaktadır.”⁶

1.2.3. Sürgün

Belli bir yerin dışında veya belli bir yerde zorla oturtulan kimselerdir.⁷ Başka bir ifadeyi topluluğun ya da bir kişinin ceza veya güvenlik amaçlı olarak yaşadığı yerden başka bir yere belli bir süre veya ömür boyu kalmak üzere isteği dışında gönderilmesidir. Orada yaşamaya mecbur tutulmasıdır.⁸ Nefy, Cela, İcla ve Tağrib kelimeleri, Arapça’da sürgün anlamında kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de⁹ ve hadislerde insanları vatanlarından çıkarma fiilinden çokça söz edilmektedir. Sürgün bir ülkeden başka bir ülkeye olabileceği gibi aynı ülke içinde kişinin doğup büyüdüğü veya yerleştiği yerden başka bir bölgeye gönderilmesi biçiminde de gerçekleşebilir. Literatür de bu tür sürgün uygulamaları daha çok "tehcir" kelimesiyle ifade edilmektedir. Toplu sürgünler, özellikle savaşlar sonunda yenilen taraf halkının yaşadığı yerden başka bir yere gitmek zorunda bırakılmasıdır. Gönüllü sürgünde ise kişi yaşadığı yeri terk etmediği zaman hukuki ya da sosyal yaptırımlarla karşılaşacağı için doğrudan veya dolaylı bir zorunluluk hali sürgünün en temel unsurudur. Sürgüne tabi tutulan halklar, vatandaşlık haklarını kaybederken aynı zaman da mal varlıklarına da el konulmaktadır.

⁵gös.yer.

⁶gös.yer.

⁷Erol Karayel, “Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları”, *Geçmişten Günümüze Kafkas Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 152.

⁸Talip Türcan, “Sürgün”, *TDV Diyanetin İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010, s. 164.

⁹El-Haşr 59/3; El- Maide 5/33.

1.2.4. Soykırım

Siyasi görüşe, etnik kökene, ırka veya dine bağlı özelliklere dayanan bir grubun bilerek veya isteyerek, sistematik¹⁰ bir biçimde ortadan kaldırılmasına Soykırım denilmektedir.¹¹ İfade edilen başka bir tanıma göre ise soykırım, bir ulusun kültürel bağlarından koparılması ve yaşam alanlarının yok edilmesi amaçlanarak anavatanından koparılmasıdır.¹² Suçun soykırım sayılabilmesi için ırk, ulus, din ve etnisite gruplarından en az birine şiddet yöneltilmiş olması gerekmektedir.¹³

Churchill, II. Dünya Savaşı sırasında 24 Ağustos 1941 tarihinde yaptığı bir radyo konuşmasında, Almanların doğu cephesinde ilerlerken işlediği insanlık dışı suçlarını “adı konulmamış bir suçla karşı karşıyayız.” ifadesiyle nitelendirmiştir.¹⁴ II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin yapmış olduğu bu katliamlara Polonya Yahudi’si olarak şahitlik yapmış olan ve aynı zamanda bir hukukçu olan Rafael Lemkin¹⁵, “Genocide” terimi ile nitelendirmiştir.¹⁶ Lemkin, Yunanca’da aile, ırk, kabile anlamına gelen “genos” sözcüğü ile¹⁷ Latince’de öldürmek manasına gelen “Cide” köklerinden olan bu kelimeyi türetmiştir.¹⁸ Bu kelimenin etimolojik anlamı ise “Kavim öldürmek”tir.¹⁹

¹⁰“Soykırım kavramının oluşmasına ve semantik bir anlam kazanmasını sağlayan olay Hitler’in, Yahudilerin ırk olarak kötü ve zararlı oldukları inancıyla toptan imhalarını amaçlayan ve bu doğrultuda soğukkanlı bir plan çerçevesinde imhalarını öngören yok etme politikasıdır.” Detaylı bilgi için bkz. Arzu Beşiri, “Soykırım ve Soykırımı İlişkin Uluslararası Uluslararası Mekanizmalar”, TBB Dergisi 2013 (108), s. 107-108.

¹¹Arzu Beşiri, “ Soykırım ve Soykırımı İlişkin Uluslararası Uluslararası Mekanizmalar”, TBB Dergisi 2013 (108), s. 107-108.

¹²A. Beşiri, a.g.m., s. 107-108.

¹³Samir Guliyev, “Uluslararası Hukuk Açısından Hocalı Soykırımı”, Ankasam, s. 1.

¹⁴Şeref Ünal, *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 377.

¹⁵gös.yer.

¹⁶gös.yer.

¹⁷A. Beşiri, a.g.m., s. 108.

¹⁸E. Karayel, a.g.e., s. 152.

¹⁹gös.yer

“9 Aralık 1948 tarihinde Paris'te toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 260 A (III) sayılı Kararıyla kabul edilip, imza, onay ve katılıma açılmıştır. Sözleşme 13. maddeye uygun olarak 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 23 Mart 1950'de onaylamıştır. 5630 Sayılı Onay Kanunu 29 Mart 1950 gün ve 7469 Sayılı Resmi Gazete de yayınlanmıştır.²⁰” İlk kez resmi bir belgede yer alan “Soykırım” terimi, BM Genel Kurulunun 1946'da yaptığı ilk toplantısında 96 sayılı karar tasarısıyla kabul edilmiştir.²¹

*Madde 1- Sözleşmeci Devletler, ister barış zamanında isterse savaş zamanında işlensin, önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ettikleri soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu teyit eder.*²²

Sözleşme'nin başlangıç kısmı ve 1. maddesi değerlendirildiğinde uluslararası hukuka göre soykırım bir suç olarak kabul edilmiştir. Sadece devletler değil aynı zamanda gerçek kişiler de soykırım suçundan sorumlu tutulabilmektedir. Bu durumun haricinde devletlerin sorumluluğu da yalnızca soykırımın cezalandırılmasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda soykırımın önlenmesini de kapsamaktadır. Şöyle ki devletler, suçu önleme ve cezalandırma yükümlülüğü altına girmektedir. Ayrıca soykırım suçunun işlenebilmesi, sadece savaş zamanını değil, barış dönemini de içine almaktadır.²³

*Madde 2- Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur.*²⁴

a) Gruba mensup olanların öldürülmesi:

“Grup üyelerinin öldürülmesi temel insan haklarından yaşam hakkının ihlali olmakla beraber, soykırım suçunun da en açık ve belirgin halidir. Yapılan milletlerarası ceza yargılamalarında, öldürülen grup üyelerinin soykırım suçuna maruz kalıp kalmadığı, faillerin yok etme kastı dışında, mağdurların çarpışırken mi öldürülüp öldürülmediğine bağlı olarak değerlendirilmiştir.”

²⁰<https://www.ombudsman.gov.tr> (09.05.2019).

²¹Ş. Ünal, a.g.e., s. 378.

²²<https://www.ombudsman.gov.tr> (09.05.2019).

²³Bahadır Bumin Özarslan, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, Hacettepe HFD, 4(1) 2014, s. 194.

²⁴<https://www.ombudsman.gov.tr> (09.05.2019).

b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi:

“Ağır ruhsal zarardan maksat, sağlığa ağır zarar verme, sakatlama, dış ve iç organlar ile duyuların ağır şekilde yaralanması anlaşılmaktadır. Cinsel saldırılar da ağır bedensel ve ruhsal zararlara neden olma fiili kapsamındadır.”

c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracığı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirilmesi:

“Mağdurun hayat ve vücuduna doğrudan bir saldırı yapılmamakta, ancak dolaylı yollardan grup üyeleri yok edilmeye çalışılmaktadır. Yok etmeye elverişli hayat şartlarına örnek olarak, grup üyelerini toplama kamplarında hapsedmek, yaşam için zorunlu gıda, elbise, barınma veya tıbbi ihtiyaçlardan yoksun bırakmak gösterilebilir. Yine kasta bağlı olarak ağır şartlar altında icra edilen ve grubun yok olmasına dönük sistematik sürgün de soykırım oluşturabilir.”

d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alınması:

“Cinsel sakatlamaları(sexual mutilation); kısırlaştırma uygulamalarını, zorla doğum kontrolünü, cinslerin ayrılmasını ve evliliklerin yasaklanmasını grup içinde doğumları önleyecek tedbirler olarak değerlendirmiştir.”

e) Gruba mensup çocukların zorla bir başka gruba nakledilmesi:

“Bu suç fiili ile amaçlanan grubun çocukları aileden kopararak, o grubun dışında yetişmesi, mensup oldukları gurubun kültüründen, geleneklerinden ve yaşam alışkanlıklarından uzaklaştırmak, başka bir grubun özelliklerine baskın bir ortamda bunları benimseterek, o kimliği taşımalarıdır. Burada nakil sürekli olmalı ve grubun yok etme kastıyla işlenmiş olmalıdır.”²⁵ 2. maddede yer alan unsurlar soykırım suçunun maddi unsurlarını oluştururken manevi unsurunu ise “özel kasıt” oluşturmaktadır.²⁶

²⁵Dz. Kd. Ütğmn. Tolgahan Alpyavuz, “Soykırım Suçu”, Journal of Naval Science and Engineering, S. 5, 2009, s. 55-57.

²⁶“Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’ne göre soykırım suçu, iki unsurdan oluşmaktadır. Soykırım suçunun ilk unsuru olan maddî unsur (actus reus), 2. maddede sıralanan suç teşkil eden fiiller oluşturmaktadır. İkinci unsur ise manevî unsur (mens rea) olan kasttır. Manevî unsurdaki kast, bahsi geçen grupları kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik özel bir kasttır.” Detaylı bilgi için bkz. B. B. Özarlan, a.g.m., s. 197-201.

2. maddede tanımı yapılan soykırım suçunun gerçekleşebilmesi için, bahsi geçen grupların bir grup olarak, kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir.²⁷ “Grup olarak” kavramı, grubu meydana getiren özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda grupların seçilme gerekçeleri değil, grupların hedef olarak seçilmesi önemlidir. Bu durum ortaya kitleler halinde mağdur edilmiş kişileri ortaya çıkarmaktadır. Soykırım suçuna maruz kalmış kişiler, bahsi geçen grupların mensubu olarak algılanıp damgalandıkları ve hedef seçildikleri için hukuka aykırı eylemlerin tehlike arz eden durumu olmaktadır.²⁸

Soykırım suçunun kabul edilebilmesi için öncelikle BM sözleşmesinde belirtilen gruplardan birinin üyesi olup olmadığı incelenmelidir. Ayrıca imha etme kastının grubun varlığını kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik olması da gerekmektedir. Dolayısıyla sıralanan özelliklere sahip özel kast yoksa veya ispatlanamıyorsa soykırım suçunun işlendiğinin kabul edilmesi mümkün olmayacaktır.²⁹

Örnek verecek olursak “...Ermenilerin saldırıları etnik ve millî bir gruba yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak ele alınması gereken husus, mağdurların kısmen veya tamamen imha edilmiş olması ölçütünü karşılayıp karşılamadığıdır. Bu kapsamda dikkat edilmesi gereken ilk husus söz konusu fillerin mağdurlarının Hocalı sınırları içinde yaşayıp yaşamadıklarıdır. Kısmen veya tamamen imha edilmiş olmanın ölçüsü, Hocalı'nın resmî sınırları içinde yaşayan halk dikkate alınarak tayin edilecektir. Bu noktadan bakıldığında, mağdurların tamamının Hocalı sakini olduğu ve gerçekleştirilen eylemlerin Hocalı sınırları içinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bir diğer husus, Hocalı sakinlerinin kısmen veya tamamen yok edilip edilmediğidir. Hocalı'da yaşayanların tamamı yok edilmemiştir. Bununla birlikte, Hocalı'nın uzun süre abluka altında tutulduğu, yaşam şartlarının ağırlaştırıldığı ve hayatta kalmanın kademe kademe imkânsızlaştırıldığı göz önüne alındığında, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde aranan “tamamen imha”ya yönelik eylemlerin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, sözleşmede belirtilen “kısmen imha” ölçütü ele alındığında, Hocalı'da öldürülenlerin;

²⁷B. B. Özarslan, a.g.m., s. 194.

²⁸a.g.m., s. 196.

²⁹a.g.m., s. 207-208.

sakat bırakılanların; alikonulup kaçırılanların; işkenceye, ruhî ve bedenî tacize muhatap olanların ve sözleşmede belirtilen benzeri eylemlere maruz kalanların sayısı belirleyici olacaktır. Hocalı'da gerçekleştirilen bu fiillerin mağdurlarının sayısı, Hocalı nüfusunun ezici bir çoğunluğuna denk gelmektedir ki bu da kısmen veya tamamen imha şartının gerçekleştiği yönünde bir kanaat oluşmasına yol açmaktadır. Zira Hocalı'nın o tarihteki nüfusu, 11.356'dır ancak Ermeni saldırılarının başlamasından sonra bölgede yaşayan Türkler, aşama aşama Hocalı'yı terk etmişlerdir. Olay gecesini Hocalı'da yaşayan Türklerin nüfusu, yaklaşık 3.000'dir. Hocalı'da yaklaşık beş aylık bir süre boyunca gerçekleştirilen eylemler, Hocalı'yı haritadan silmeye yönelik bir amacın olduğu kanaatini uyandırmaktadır...”³⁰

Sözleşmenin 2. maddesinin 3. bendine göre, eylemler yaklaşık beş ay boyunca sistematik bir biçimde hayata geçirilmiştir. Zaten soykırım suçunun manevi unsuru bakımından ele alınması gereken en önemli durum, bir grubun ya da topluluğun kısmen veyahut tamamen imha edilmesinde kastın ispatı gerekmektedir. Hocalı'da öncelikle silahlı eylemler başlamıştır. Bölgeye giriş-çıkışlar engellenmiştir. Temel ihtiyaç maddelerin bitmesiyle ikmal yardımları engellenmiştir. Bölge halkına ciddi bedensel ve ruhsal açıdan zararlar verilmiştir. Aynı şekilde sivillerin yaşam şartlarını ağırlaştırması ve bu eylemler uzun bir zaman dilimine yayıldığı için planlı ve sistemli bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Hocalı'da yaşayan Türklerin milli ve etnik bir grubun mensubu olmaları sebebiyle kısmen veya tamamen imha edilmesine yönelik niyetin varlığı ortadadır.³¹ Bu durumda soykırım terimi ile birebir örtüşmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir olayın soykırım sayılabilmesi için “özel kasıt” olması gerekmektedir. Eğer özel kasıt yoksa ya da bu kasıt kesin olarak ispatlanamıyorsa o eylem cinayet, katliam, insanlığa karşı suç veya savaş suçu çerçevesinde girebilir. Ama hukuken soykırım sayılmamaktadır. Başka bir ifadeyle ele alacak olursak, insanlığa karşı suç ve savaş suçu soykırım suçundan farklıdır. Uluslararası Ceza Divanı'nın statüsünde tanımı yapılan “İnsanlığa karşı suç” kavramının soykırımdan çok daha geniş bir eylem ve hedef grup yelpazesini kapsadığına değinmeliyiz. Örneğin; Sözleşmesinin 2. maddesinde sayılan eylemlerin kapsamı dardır. “İnsanlığa karşı suçlar” da “özel kasıt” aranmamaktadır. Örneğin;

³⁰gös.yer.

³¹gös.yer.

siyasal amaçla bir araya gelmiş veya bir ülkeye karşı silaha sarılarak ayaklanmış gruplar Soykırım sözleşmesinin koruması altına alınmamıştır. Soykırım terimini ilk defa kullanan Lemkin, siyasal grupları koruma altında bulundurmaya teklif etmesine rağmen, BM Teşkilatı çatısı altında müzakere yapılmıştır. Sözleşmede yapılan oylama sonucunda siyasal grupların koruma dışında bırakılması kararlaştırılmıştır. Benzer suçlar, savaş sırasında işlendiği zaman Roma Statüsü'nde belirtilen koşullarda “Savaş suçu” çerçevesine girmektedir. Başka bir anlatımla soykırım, insanlığa karşı suç ve savaş suçu uluslararası hukuka göre ve uluslararası hukuku iç hukukuna aktarmış olan ülkelerin iç hukukuna göre farklıdır. Bunların birbirlerine karıştırılmamaları gerekir. Uluslararası Adalet Divanı, Şubat 2007 Karar'ında bu farkın altını çok açıkça çizmiştir. Bu durumda halk arasında yapıldığı gibi her suça soykırım tanımlaması yapılması doğru değildir.³²

Aynı zamanda zorunlu tehcirlerin soykırım olmadığı Bosna kararında şu şekilde ele alınmıştır. “...Bosna'daki olayları tanımlamak için “etnik temizlik” teriminin sıklıkla kullanıldığını, bu terimin bir bölgeyi etnik bakımdan türdeş kılmak için diğerlerini göçe zorlama anlamına geldiğini, Sözleşme yapılırken bu kavramın soykırımı çerçevesine alınmasının reddedildiğini, “bir gruba mensup kişileri buldukları yerden bir başka yere –zor kullanarak da olsa– sürmenin veya hicret ettirmenin otomatik olarak o grubun yok edilmesi anlamına gelmediğini”, “bu nedenle bu eylemde yok etme bağlamında özel kasıt bulunduğu söylenemeyeceğini, özel kasıt bulunduğu ispatı için sadece tehcirin yeterli olmadığını, bu insanları sadece o gruba mensup buldukları gerekçesiyle yok etme saikinin mevcut olması gerektiği” ifade edilmiştir.³³

Anlaşılabacağı üzere soykırım suçunun temel özelliğini suçun manevi unsuru oluşturmaktadır. Böyle bir durumda faillerin özel kastı gerekmektedir. Faillerin bu eylemleri gerçekleştirebilmesi için “milli, etnik, irki veya dini bir topluluğu” hedef alması gerekmektedir. Eğer yapılan eylemlerde bir grubun yok edilmesi hedefleniyorsa, eylem soykırım niteliği taşımaktadır. Aksi takdirde gerçekleşen eylem soykırım değildir.³⁴ Bundan dolayı “zorunlu tehcirler” hukuksal soykırım terimiyle

³²Tacar Pulat, “1948 Soykırım Sözleşmesi Bağlamında Soykırımı Savlarının Hukuksal Açıdan İncelenmesi”, <http://www.ayk.gov.tr>, s. 1333-1334.

³³a.g.m., s. 1331.

³⁴A. Beşiri, a.g.m., s. 183.

bağdaşmamaktadır. “Savaş suçu” veya “insanlığa karşı suç” çerçevesi içerisine girmektedir.

Vatanlarından sürülürken büyük acılarla karşı karşıya kalan Kafkasya halkları, sistematik bir sürgüne tabii tutulmuşlardır. Yanlarına eşyalarını almamaları için kara yoluyla değil de deniz yoluyla Osmanlı Devletine gönderilmişlerdir. Ancak bu esnada deniz vasıtalarının Karadeniz’in hırçın dalgalarına direnecek kadar dayanıklı olmaması çok fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Öyle ki sırf ülkeyi hemen terk etmeleri için bu dayanıksız sandallara ve kayıklara bindirilmişlerdir. Aynı zamanda bu zorunlu tehcir esnasında Çerkez halklarından olan Ubıhların büyük çoğunluğu hayatlarını kaybetmiş ve çok azı hayatta kalabilmiştir. Bugün bile Ubıh dili ölü diller arasında yer almaktadır. Yine aynı şekilde sürgün edilen bu halkların kısıtlı olan yiyeceklerinin bitmesiyle açlıktan, vitaminsizlikten ve çeşitli hastalıklardan çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Rus hükümeti, savaş sonrasında Rus topraklarında kalmak isteyenlerin dilini ve dinini terk ederek bu topraklarda kalma şartı koymuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere adeta bu kadim halkı asimilasyona tabi tutmak istemiştir. Tüm bu yaşananlar soykırım suçu kadar ağır bir suçtur. Çerkezlerin yaşadığı bu gayr-i insani durumu ifade etmek için soykırım kelimesi kullanılabilir. Ancak uluslararası hukuk statüsünde soykırım tanımıyla birebir örtüşmemektedir. Bu duruma da ancak hukukçular tam anlamıyla karar verebilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu tarihsel olay, “Savaş suçu” veya “İnsanlığa karşı suç” statüsüne girmektedir.

İnsanlık tarihinde soykırım örnekleri;

- “16. yüzyılın başında Amerika’nın kuruluşu esnasında 8 Milyon Kızılderili’nin katledilmesi”
- “18. yüzyıl başında sömürgeleştirdiği Avustralya’da İngilizlerin sağ kalabilen 31 bini dışında 750 bin aborjin’i katletmesi”
- “19. yüzyılın sonunda güneybatı Afrika’da Namibiya’yı sömürgeleştiren Almanların 132 bin kişiden oluşan Herero ve Nama halklarını, 15 bin kişi hariç tamamen katletmesi”
- “II. Dünya Savaşı’nın bitiminde Sovyet Ordusu’nun Alman topraklarına yürümesi sebebiyle Danimarka’ya sığınan 80 bini çocuk 250 bin Alman mültecinin tel örgülü kamplar içinde hastalıktan kırılması”³⁵

³⁵Fethi Güngör, “Kafkasya’da Soykırım ve Sürgün (Kısa bir Sosyolojik Tahlil)”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi

2.1.1. Kafkasya Adının Tarihçesi

Kafkasya, Kafkas Sıradağlarının kuzey ve güney Kafkasya olarak ikiye böldüğü, kuzeyde Don Nehri ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı hattından, güneyde Aras ve Kars Platosu'na kadar uzanan bölgenin adıdır.³⁶ “Kafkas”³⁷ ya da “Kafkasya” adı tarihte ilk kez eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos'un M.Ö. 490'da kaleme aldığı, *Zincire vurulmuş Zevk ve Eğlence* adlı eserinde kullandığı “Kavkasos Dağı” deyiimiyle ortaya çıkmış³⁸ bunun eski Yunanlılarca bilinmesi Karadeniz'deki İyonlu koloniciler vasıtasıyla olmuştur. Çerkezlerin³⁹ ulusal adı olarak kullanılan Kafkas deyiimi, eski Yunan yazılı efsanelerinden M.S.430 yılında Gürcü alfabesine çevrilen Kartlis-Çkhovreba'da geçmektedir. “Lekan” (Dağıstan'daki Lak ve Lezgiler) kavminin batı komşusu olan halkın ataları bu adla anılmaktadır.⁴⁰ O zamanlardan günümüze kadar “Caucasus”, “Caucasia”, “Caucasie” gibi bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.⁴¹ Eski Yunanlıların “AS” diye nitelendirdiği, daha sonraları Tatarlar tarafından “Jalbuз” (Buz Yelesi), Nogaylar tarafından “Yıldız Dağları” olarak adlandırılan Kafkasya,⁴² bir görüşe göre de 1800'lü yıllarda Kafkasya'yı gezen J. Klapproth Kafkas adının Farsça kökenli olduğunu ve Farsçada “Kaf Dağı” anlamına

³⁶Yalçın Kaya, *Çerkezler I (Tarih-Mitoloji-Gelenek)*, Baskı Evi Matbaa, İstanbul, Nisan 2015, s. 9.

³⁷“Kafkas” kelimesi, Lak dilinde Kavka-as=Kavkas (As-kayası=Kas-kayası), Avarca'da Göh-as=Göhäs (As-tepesi), Dargi dilinde Karka-as=Karkas (As-kayası) demektir. Bu adlanışlar Abhazcadaki, Farsçadaki, Arapçadaki (Kasdağı) anlamındaki adlanışlarının tıpkısıdır. Netice şudur: Kafkas (Kas dağı) demektir. Kas kelimesinden türeyen adlar Kafkas, Kırkas, Abcase = Abkaz = Abkhaz (Abhaz), Kaspi (Kaswı = Kaslı), Kaswır (Kaslılar), Kaspır, Kaşmir, Saspır, Hespır, Hesper, KAşğar, Kaskhi, Kaswın (Kaslı-yurdu, Kaswa-yurdu), Kaspın, Kuzğun. vb. A-sı=Ası= As=Ase'lara A-rı =Arı=Ar=Are da dendiği ve bununda “ASLAR” demek olduğu, As (Kafkaslıların) bir kolunun adıdır.” Bkz. B. Ömer Büyüka, *Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılış-İlk İnsanlık Kafkas Gerçekleri*, Abhazoloji Yayınları No:4, C. II, İstanbul, 1986, s. 4-5.

³⁸Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat Yayınları, Ankara, Ocak 2008, s. 22.

³⁹Adigeler kendilerini “Çerkes” olarak ifade ederlerken Türk Dil Kurumunda bu ifade “Çerkez” olarak geçmektedir. Bu çalışmada “Çerkez” kullanımı esas alınmıştır.

⁴⁰M.Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. XV.

⁴¹Muhammed Kemaloğlu, “Kafkasya-Tarihi Geçmiş-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademi Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, S. 32, Eylül-Ekim 2012, s. 2.

⁴²Atilla Sandıklı, “Kafkas Jeopolitiği ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası”, Uluslararası Kafkasya Kongresi Programı (International Caucasia Congress Program), *Bilgesam*, s. 250.

gelen Koh-Kaf⁴³ (Kuh-i Kaf) sözcüğünden kaynaklandığını iddia etmiştir.⁴⁴ Firdevsi Şehnamesinde “Kuh-e Kaf” olarak kullandığı Kafkasya, Türk-İslam eserlerinde “Yüksek Dağ” anlamına gelen “Elbruz” olarak adlandırılmıştır. Firdevsi’nin hayali olarak kullandığı bu adı, İranlı bir Coğrafyacı olan Hamdullah Musatavi, ilk defa Kafkaslardaki bu dağ için kullanmıştır.⁴⁵ Bir diğer görüşe göre; “Kafkasya” ismi Dağıstan yerlileri tarafından, 479 tarihinde bölgeye verilmiştir. Öte yandan Dağıstan halklarından biri olan Lezgiler, Kafkasya’ya “Kafların Dağı” adını vermiştir.⁴⁶ Kafkas adının nereden geldiğiyle ilgili açıklamalardan bir diğeri de Antik dönem yazarı Gaius Plinius’a aittir. Plinius, “Kafkas” adının kökeninin İskit dilinde “Ak Kar” anlamına gelen “Gracaucasus”tan geldiğini belirtir.⁴⁷ Yine bazı araştırmacılar da “Kafkas” sözcüğünü eski Yunancadan “Tanrıların Tahtı” anlamına geldiği şeklinde yorumlamaktadır.⁴⁸ Kafkasya terimi ilk kez Rusya’da Çar I. Petro tarafından St. Petersburg’da 1726’da kurulan İlimler Akademisi aracılığıyla kullanılmaya başlanmıştır. Türk literatüründe ilk defa kullanımını ise 1856 Paris Konferansına gönderilen Ahmet Cevdet Paşa’nın hazırladığı “Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabarday ülkelerine ait bir layiha” ile olmuştur. Cevdet Paşa burada ilk defa Memalik-i Kafkasya ve Cebeli-i Kafkas deyimlerini kullanmıştır.⁴⁹

2.1.2. Kafkasya’nın Coğrafi Konumu

Kırkinci boylam ile kırk altıncı boylam arasında yer alan Kafkasya,⁵⁰ eski dünyanın (Asya, Avrupa ve Afrika) içerisine sokulmuş 5000 km. uzunluğunda ve birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir suyolunun doğu ucunda

⁴³Cevdet Paşa, “Karadeniz kenarında vaki anapa kalasından bade ile şimal garbindan cenub-u şarka goğru mütedolup bahr-i hazer sahasında bulunan (Bakü)kalasından muntehi olan cibali azami müteselliden ibarettir ki bir ucundan o bir ucundan 395 saatlik mesafe olup hatt-ı müstekim üzere hesap olunursa 212 saatlik imtidadı olmuş olan Kafkas dağına “Koh- Kaf” dağı demiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cevdet Paşa. *Kafkasya ve Kırım Tarihçesi*, s. 46.

⁴⁴Y. Kaya, a.g.e., s. 9.

⁴⁵Duhan Kalkan, *Güney Kafkasya Bölgesi’ndeki Etnik Çatışma Alanları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 14.

⁴⁶Habip Yıldırım, Kafkasya’da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Önemi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Temmuz 2007, s. 5.

⁴⁷Y. Kaya, a.g.e., s. 9.

⁴⁸Kâmil Veli Nerimanoğlu, “Kafkaslar Tarihsel Kültürel, Etno-Sosyal, Politik Araştırma” *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, S. 71, 2015, s. 32.

⁴⁹Ergin Ayan, “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi (Caucasia: An Etno- Cultural History Analysis)”, *Odu Sosyal Bilimler Enstitüsü (Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi)*, C.1, S. 2, Aralık 2010, s. 22.

⁵⁰Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları (Tarihi ve Etnografik Bir Sentez)*, (Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar), Çev.: Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yay., İstanbul, Ocak 2000, s. 13.

bulunmaktadır.⁵¹ Yalnızca Kafkas Dağlarından akan nehirlerin vücuda getirdikleri havzalardan meydana gelen arazi değil aynı zamanda⁵² doğusunda Hazar Denizi batısında Karadeniz ve Azak Denizi kuzeyinde Maniç Nehri ve bataklıklar güneyinde İran ve güneybatısında ise Türkiye'nin çevrelediği coğrafi alana denilmektedir.⁵³ Kuzey'de Don ve Volga Nehirlerinin birbirine yaklaşmış olan güney kısımlar; Güney'de ise Aras Nehri'nin aşağı kısmıdır. Hazar Denizi kenarında Apşeran (Apşeron) yarımadasında ve doğudan kuzey yönüne doğru uzanan Kafkas Dağları *berzahını⁵⁴ ikiye ayırır.⁵⁵ Aynı zamanda bu dağlar Alplerle eşdeğerdedir.⁵⁶ Bölgeyi ikiye ayıran Büyük Kafkas dağları yaklaşık 1200 km. uzunluğunda ve 110-180 km genişliğindedir.⁵⁷ Ayrıca bu dağlar aynı zamanda Anadolu, İran ve Arap memleketleri ile "Kıpçak Bozkırları" ve "İskit" memleketlerini birbirinden ayıran tabii bir duvar şeklindedir;⁵⁸ en yüksek yerleri orta kesimdeki Elbruz (5642 m.) ve Kazbek (5033 m.) doruklarıdır.⁵⁹ Elbruz manzumesini meydana getiren tepelerin başlıcaları Kuşatya (5211 m.), Dih (5198 m.), Adihoh (4647 m.), Şhare (5184 m.)'dir.⁶⁰ "Kazbek Dağı'ndan itibaren doğuya doğru uzanan kısmı, batıya doğru uzanan kola nazaran daha alçak ve daha geniştir. Doğuya doğru uzanan kısım başlıca iki büyük kol halinde Hazar Denizi'ne uzanır. İşte bu doğu bölgesindeki dağlık kısma "Dağıstan" adı verilir. Ayrıca bu doğu kısım batı Kafkas Dağlarına nazaran çok daha ormanlıktır. Bu dağların 2.000 metre üzerindeki kısımları ise çayırlıktır. Bu bölgedeki en büyük geçitler, orta kısımda Daryal Geçidi ile Hazar kıyısında Derbend Boğazı ve Daryal Boğazının hemen batısındaki Mamisonski Geçidi'dir.⁶¹ Hazar Denizi kıyısındaki "Derbend" ya da "Demir-Kapu" olarak adlandırılan bu geçit 19.yüzyıla gelince kadar geçişleri sağlayan en önemli güzergâhtır. Bu geçidin öneminden dolayı Araplar tarafından "Babül Ebvab" denilmekteydi.⁶² İkinci yol ise; kuzey-güney istikametinde geçişi sağlayan Transkafkasya'da yer alan "Daryal" (Daryol) Geçididir. Tiflis ve Vladikafkas

⁵¹ Ahmet Hazer Hizal, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Orkun Yayınları, Ankara, 1961, s. 13.

⁵² İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 4.

⁵³ Elşan İzzetgil, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", *Dergi Park Akademi Bölgesel Çalışmalar*, C. 1, S. 1, Yaz 2016, s. 53.

⁵⁴ Berzah, iki şey arasındaki engel, perde ve ayırıcı sınır anlamına gelmektedir.

⁵⁵ İ. Berkok, a.g.e., s. 4.

⁵⁶ Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1992, s. 162.

⁵⁷ Davut Dursun, "Kafkasya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 24, İstanbul, 1989, s. 157.

⁵⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 14.

⁵⁹ D. Dursun, a.g.m., s. 157.

⁶⁰ İ. Berkok, a.g.e., s. 5.

⁶¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 11.

⁶² A. Saydam, a.g.e., s. 15.

arasında bulunan “Gürcü Askeri Yolu” olarak tanımlanan bu geçit, dik ve dar olup tarihin gidişatında İranlılar, Gürcüler ve Romalılar tarafından burada müstahkemler inşa edilmiştir.⁶³ 18.yüzyılın sonlarında Rusların genişletme çalışmaları neticesinde “Askeri” amaçların dışında kullanılmıştır.⁶⁴

Rusya'nın ovalarını, Gürcistan ve daha güneydeki Azerbaycan ve Ermenistan'ın sert topraklarına da yakın olan bu dağ kütleleri Avrupa ile Asya arasında yükselen büyük bir duvar oluşturmaktadır.⁶⁵

Kafkasya'yı coğrafi açıdan üç bölgeye ayırmak mümkündür. Birincisi Kafkas Sıradağları'nın kuzeyindeki bozkırları kapsayan, önemli tarım potansiyeline sahip “Step Kafkasyası” veya “Bozkır Bölgesi”⁶⁶, ikincisi görkemli ve zirveleri karlarla taçlanmış olup kuzeyde Kuban, Terek, Sulak, Samur güneyde ise İngur, Riyon, Kura Nehirleri gibi bu dağlardan doğan nehirlerle kaplı⁶⁷ “Büyük Kafkas Dağları Bölgesi” ve diğeri de bu bölgenin güneyinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı içerisine alan “Trans-Kafkasya” veya “Küçük Kafkaslar” bölgesidir.⁶⁸ Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluştuğu bu kısım güney Kafkasya⁶⁹ “Osmanlı ve Arapların kullandığı “Mavera-ı Kafkasya” Rusların kullandığı “Za-Kafkasya” İngilizlerin kullandığı “Transcaucasus” (Transkafkasya) adları “Kafkas Ötesi” manasına gelmektedir.”⁷⁰ Kafkas Sıradağlarının güneyinde yaklaşık 37–43 kuzey enlemi ile 41-50 doğu boylamları arasında kalan ve Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ı kapsayan yaklaşık 200.000 km kare alanı kapsayan bölge “Güney Kafkasya” olarak adlandırılmaktadır.⁷¹

⁶³Hakan Kantarcı, *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, Temmuz 2006, s. 31.

⁶⁴Savaş Yanar, *Türk-Rus ilişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 22.

⁶⁵A. Grigorianz, a.g.e., s. 13.

⁶⁶gös.yer.

⁶⁷Mehmet Fetgeri Şoenü, *Tüm Eserleriyle*, “Kafkasya'nın Zenginlik Kaynakları”, Çev.: Doğan Erdinç-Metin Bozkurt, Kafdav Yayınları, Ankara, 2007, s. 253.

⁶⁸H. Yıldırım, a.g.e., s. 7-8.

⁶⁹E. İzzetgil, a.g.m., s. 53.

⁷⁰H. Yıldırım, a.g.t., s. 6.

⁷¹D. Kalkan, a.g.t., s. 21.

Şekil 2.1. Güney Kafkasya Bölgesi

Kaynak: <https://www.google.com.tr/search> (05.11.2017).

Bu hattın kuzeyinde kalan Çeçenistan, Karaçay, Kabarday, Kuzey Osetya, İnguşya ve Dağıstandan oluşan bölgeye de “Kuzey Kafkasya” denilmektedir.⁷² Kafkas Sıradağları, büyük Rus Nehirleri Dinyeper, Don ve Volga'nın bitim noktalarında bulunur. Güney'e doğru Anadolu'nun yüksek yaylalarına, Bağdat ve Tahran'a, oradan da İran Körfezi'nden geçerek Hint Okyanusuna yönelen eski yolların kesiştiği yerdedir. Kafkasya, aynı zamanda doğudan ve batıdan Orta Asya steplerinden çıkıp Avrupa ve İstanbul yönüne, oradan da Boğazdan geçerek Akdeniz'e doğru giden yollara açılır.⁷³

⁷²S. Yanar, a.g.e., s. 20.

⁷³A. Grigoriantz, a.g.e., s. 16.

Şekil 2.2. Kuzey Kafkasya Bölgesi

Kaynak: <https://www.google.com.tr/search> (05.11.2017).

2.1.3. Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu

Tarih boyunca Avrasya'nın değişik bölgelerine yayılan kavim göçlerinin en önemli kavşak noktalarından birini oluşturmuştur. Bu nedenle de göreceli olarak küçük bir alanda son derece karmaşık bir etnik ve dilsel yapıyı barındıran Kafkasya, Anadolu-Akdeniz ve Step-Karadeniz nitelikli siyasi güçler arasındaki en önemli rekabet alanlarından birini teşkil etmektedir.⁷⁴ Avrupa ve Asya isimlerinin kısaltılması olan Avrasya, batıda Atlas Okyanusu'ndan başlayıp doğuda Çin Denizi ve Pasifik Okyanusu'na kadar devam eden kara kütesidir.⁷⁵ Dünya nüfusunun yaklaşık %75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve dünya fiziksel zenginliklerinin çoğu hem yatırımlar hem de yeraltı zenginlikler bakımından burada bulunmaktadır. Dünya'nın bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir.⁷⁶ Karadeniz yolu ile Avrupa içlerine ve dünya

⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik (Türkiye'nin Uluslararası Konumu)*, Küre Yayınları, İstanbul, Mart 2011, s. 124.

⁷⁵ Bülent Açma-Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü için Politika ve Stratejiler", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, 2013, s. 133.

⁷⁶ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Santraç Tahtası*, Çev.: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 52.

ülkelerine Hazar Denizi yolu ile Asya içlerine ulaşma olanağı verir ve hatta Dicle ve Fırat Havzaları da bu suyunun Hint Okyanusu ile bağlantısını sağlayacak bir konumdadır.⁷⁷ Böylece sadece kuzey-güney değil, doğu-batı arasında da hem bir koridor hem de sığınma işlevi görmüş, iki su havzasının düğüm noktası olması özgün bir jeopolitik değer üretmesini sağlamıştır.⁷⁸ Bu nedenle Kafkasya karayolları, demiryolları, denizyolları ve enerji ulaşım hatları üzerinde yer almaktadır⁷⁹ ve bundan dolayı büyük Asya'dan küçük Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya geçmek isteyenlerin tek geçidi ve doğal köprüsü olmuştur.⁸⁰ Hazar kıyıları zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. Bu zengin kaynakların açık denizlere ve Avrupa'ya ulaşım yolları Kafkasyadan geçmektedir.⁸¹ Aynı zamanda ekonomik kalkınma için yeterli miktar da maden rezervlerinin bulunması ve mineral kaynaklarına sahip olması,⁸² Karadeniz ve Hazar kıyılarına komşuluğu, Rusya'nın buğday ve mısır gereksinimini karşılayan verimli Kuban ve Terek Ovalarına sahip olması Rusya'nın odak noktası haline gelmiştir.⁸³ Kafkasya'dan geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk petrol boru hatları ile proje çalışmaları devam eden Nabucco ve Güney Akım doğalgaz boru hatlarıdır. Doğu Anadolu ulaşım hatlarını kontrol eden önemli bir coğrafyaya sahiptir ve bu bölgenin jeopolitik açıdan ayırt edilmez bir parçasıdır.⁸⁴

Kafkasya, Türkler tarafından bazen bir koruma kalkanı gibi görülmüş, bazen de bir köprü hüviyetinde olmuştur.⁸⁵ Ruslar için Kafkasya çoğunlukla, yayılmacı amaçlarla hareket ettikleri güneye iniş yolundaki ana istikametlerden birisi durumundayken, İngilizler için ise Kafkasya'yı, Rusların Akdeniz'deki hâkimiyetlerini tehdit etmesini engelleyen bir set olarak görmüştür. İranlılar da Kafkasya'yı Rusların güneye taşmasını ve İran coğrafyası için bir tehdit oluşturmasını engellemek için bir

⁷⁷İ. Berkok, a.g.e., s. 2.

⁷⁸İ. Yaşar Hacısalihoğlu, "Jeopolitik Düzlemde Güney Kafkasya", *T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2006, s. 7.

⁷⁹A. Sandıklı, a.g.m., s. 251.

⁸⁰M. F. Şoenü, a.g.e., s. 297.

⁸¹A. Sandıklı, a.g.m., s. 251.

⁸²K.V. Nerimanoğlu, a.g.m., s. 34.

⁸³Ramazan Cosgun, *Türkiye-Kuzey Kafkasya İlişkileri: Kuzey Kafkasya'dan Türkiye'ye Öğrenci Hareketliliğinin Değerlendirilmesi*, T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, Temmuz 2014, s. 12.

⁸⁴A. Sandıklı, a.g.m., s. 251.

⁸⁵Enis Şahin, "Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları-Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi/7*, 2015, s. 468.

kalkan olarak kullanmak istemişlerdir.⁸⁶ Bundan dolayı Kafkasya, her dönem siyasi güçlerin odak noktası olmayı başarmıştır. Aynı zamanda dünya enerji kaynaklarının yarısından çoğunun bulunduğu Avrasya'nın önemli bir geçidi ve kapısıdır. Tarih'te orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri bir geçit olma özelliği taşır. Kuzeyde Dağıstan, Çeçenya, Kalmukya, İnguşetya, Abhazy, Osetya ve güneyde Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'nin kuzeydoğusu bu alan içindedir.⁸⁷

2.1.4. Kafkasya'nın İklimi

Bölgenin iklimi sert olup genellikle değişiklik gösterir.⁸⁸ Bunun nedeni ise Kafkasya'nın doğusu ve batısı Karadeniz ve Hazar Deniz'in olması, kuzey bölgesinde steplerin olması ve güneyinde ise kurak yaylaların yer almasından kaynaklanır.⁸⁹

Kuzey Kafkasya, Karadeniz kıyıları boyunca nemli ve ılıman bir iklime sahiptir. Ortalama yağış miktarı fazladır. Sıcaklık yüksekliklere göre değişkenlik göstermektedir. Yıllık Sıcaklık ortalaması +15 ila +5 cğ. Arasında değişmektedir.⁹⁰

2.1.5. Kafkasya'nın Demografik Yapısı

Kafkasya'nın demografik yapısı da kendine has bir çeşitlilik arz etmektedir. Bölge, coğrafi konumu nedeniyle, çeşitli millet ve toplulukların bir, "Geçiş Noktası" olmuş ve bunun sonucunda da çok karışık bir demografik yapı ve tarihi süreç kazanmıştır.⁹¹ Aynı zamanda Kafkasya'nın demografik yapısını, coğrafyası ve tabiat şartları belirler.⁹² Sarp dağlar, derin vadiler ve geniş düzlüklere bölünmüş geniş bir coğrafi sahada birbirlerinden farklı pek çok etnik grup ortaya çıkmıştır. Farklı dilleri konuşan söz konusu etnik gruplar arasındaki ayrılık coğrafi şartların da etkisiyle gittikçe daha belirgin hâl almıştır.⁹³ Bu tarihsel süreç sonunda Kafkasya'da çeşitli dil ve lehçe grupları etrafında birleşmiş birçok etnik grup ya da halk meydana gelmiştir. Sosyal, siyasi, ekonomik sebeplere dayalı toplumsal hareketlilik Kafkasya halkları

⁸⁶E. Şahin, a.g.m., s. 468-469.

⁸⁷M. Kemaloğlu, a.g.m., s. 4.

⁸⁸TSK Tarihi, a.g.e., s. 19.

⁸⁹Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 2015, s. 3.

⁹⁰A. H. Hizal, a.g.e., s. 17.

⁹¹E. Ayan, a.g.m., s. 22.

⁹²D. Dursun, a.g.m., s. 158.

⁹³Ufuk Tavkul, "Kafkasya'da Kültürel Etkileşim/ Sosyo- Linguistik Bir Araştırma", Mesut Çetintaş (Değerlendirmeler), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yay., S. 28, Ankara, 2009, s. 76.

arasında etnik yönden bir karışıma yol açarken kültürlerin de birbirine karışmasına ve zamanla birbirine benzer sosyo-kültürel yapıların oluşmasına da neden olmuştur.⁹⁴

Kafkasya'nın yüksek dağlık alanları nüfustan yoksundur. Büyük Kafkas Dağlarının orta ve batı kısımlarında yaşam yoktur. Bölgenin en kalabalık kesimleri Kuzey Kafkasya'daki verimli çöküntü ovalarının bulunduğu yerlerdir. Köy ve şehirlerde yaşayan nüfusun oranı ülkelere göre değişiklik gösterse de genel olarak kırsal alanda yaşayanlar daha fazladır. Tarih boyunca meydana gelen çeşitli olaylar, göç yolları üzerinde yer alan Kafkasya'nın demografik yapısını ve dağılımını etkilemiştir.⁹⁵

Kafkasya'nın nüfusu, Adige, Ubih, Abhaz, Şapsığ, Bjeduğ, Abzeh, Natuhay, Jane, Temirgoy⁹⁶, Besleney, Hatikoy, Kabarday⁹⁷, Çeçen, İnguş, Lezgi, Gazi Kumuk, Dargi⁹⁸, Avar⁹⁹, Tabasaran, Rutul, Zahur, Agul, Tat, Talış, Gürcü, Laz, Megret, Svan, Hevsur gibi Kafkasya halkları yer alırken, Nogay, Kumuk, Karaçay¹⁰⁰ ve Azerbaycan ise Kafkasya'da yaşayan Türk kökenli halklardır. Azerbaycan'ın güneyindeki İran sınırına yakın bölgelerde ise Osetler, Orta Kafkasya bölgesindeki Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti ile Gürcistan'a bağlı Güney Osetya Özerk Bölgesi'nde Slav ırkına mensup Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve diğerleri ise bölgenin hemen hemen her tarafında ve genellikle şehirlerde yaşamaktadır.¹⁰¹

2.1.6. Kafkasya'da Otokton Diller

Kafkasya halklarının dilleri üç ana dil ailesi içerisinde gösterilir. Bu sınıflama içinde ondan fazla dilin elli kadar diyalektiği konuşulmaktadır. Eski Yunan, Roma ve Bizans kaynaklarında Kafkasya'da 300 kadar dil konuşulduğu, Romalıların Kafkasyalılarla ticaret yapabilmek için 130 tercüman kullandıkları geçmektedir. Batılı ilim adamlarınca yapılan araştırmalardan sonra Kafkasya'ya "Cebel-i Lisan" (Lisan

⁹⁴U. Tavkul, a.g.m., s. 76.

⁹⁵D. Dursun, a.g.m., s. 158.

⁹⁶"Temirgoy" kelimesinin "Cemguy" ve "Kemirguy" olmak üzere üç farklı kullanımı vardır. Bu çalışmada "Temirgoy" kullanımı esas alınmıştır.

⁹⁷"Kabarday" kelimesinin "Kabardey", "Kabartey" ve "Kabartay" olmak üzere dört farklı kullanımı vardır. Bu çalışmada "Kabarday" kullanımı esas alınmıştır.

⁹⁸"Dargi" kelimesinin "Dargin", "Dargi" ve "Dargin" olmak üzere dört farklı kullanımı vardır. Bu çalışmada "Dargi" kelimesi esas alınmıştır.

⁹⁹D. Dursun, a.g.m., s. 157.

¹⁰⁰Ayça Günkut Vurucu, *Muş İlindeki Kafkas Kökenli Halklar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2001, s. 157.

¹⁰¹D. Dursun, a.g.m., s. 158.

Dağı) “Milletler Ülkesi” denilmektedir. Bunun sebebi ise lehçe çokluğudur.¹⁰² Arap seyyahların Kafkasya’ya “Diller Dağı” anlamına gelen “Cebel-i Elsine” adını vermişlerdir.¹⁰³ İlk defa M.Ö.479 tarihinde isimlendirilmeye başlanan ve tarihi ve mitolojik zenginlikleri ile tanınmış olan Kafkasya, gerçek bir “Diller Ülkesidir”.¹⁰⁴

Görüldüğü üzere çeşitli kültürlere ev sahipliği yapan Kafkasya, her anlamda heterojen yapıya sahip bir bölgedir.¹⁰⁵

Kafkasya halklarının konuştukları dil grupları üç ana başlık altında toplanılır. Kafkas dilleri birinci grupta Batı Kafkasya’da yerleşmiş bulunan Abhaz-Adige dilleri; Doğu Kafkasya’da Dağıstan’ın Nak bölgesinde yerleşmiş bulunan Çeçen-Lezgi dilleri yer alır. İkinci grupta değerlendirilen Türk dilleri sınıflamasında Orta Kafkasya’da yerleşmiş bulunan Karaçay dili ve Dağıstan’da yerleşmiş bulunan Kumuk dili yer almaktadır. Üçüncü grupta ele alınan İran dilleri sınıflamasına ise Orta Kafkasya’da yerleşik Osetlerin dili ile Dağıstan’da bulunan Tatların dili yer almaktadır.¹⁰⁶ Bölgede konuşulan dillerin bir kısmı Semitik, İndo-Germen, Fino-Urgiç, Altaik veya Türk dil gruplarına girmektedir.¹⁰⁷

Hint-Avrupa dil ailesi’nin İrani diller koluna ait dillerden Osetçe Kuzey Osetya’da, Gürcistan’a bağlı Güney Osetya’da ve Gürcistan’ın Osetya’ya komşu bölgelerinde yani hem kuzey hem de güney Kafkasya’da konuşulmaktadır. Yine bu gruba ait dillerden Tatça Dağıstan, Çeçenistan, Kabarday – Balkar Cumhuriyeti ile Ermenistan ve Azerbaycan’da yani hem kuzey hem de güney Kafkasya’da konuşulmaktadır.¹⁰⁸

Altay dilleri ailesinin Türk grubunda Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Tatarlar ve Kafkas (Derbent) Türkmenleri bulunmaktadır.

¹⁰² A. H. Hizal, a.g.e., s. 25.

¹⁰³ M. Çetintaş, a.g.m., s. 76.

¹⁰⁴ S. Yanar, a.g.e., s. 34.

¹⁰⁵ M. Kemaloğlu, a.g.m., s. 4.

¹⁰⁶ M. Çetintaş, a.g.m., s. 76-77.

¹⁰⁷ S. Yanar, a.g.e., s. 34.

¹⁰⁸ Gökçe Yükselen-Abdurrazak Peler, “Kafkasya’da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 36, Kış 2013, s. 166.

Hint-Avrupa dillerinin İran kolunda konuşan Osetlerin ve Tatların nüfusları da 750.000 civarındadır. Türkçenin çeşitli lehçelerinde konuşmakta olan Karaçay, Kumuk ve Nogayların nüfusları ise 850.000 civarındadır.¹⁰⁹

2.1.7. Kafkasya’da Din ve İnanış

Kafkasya halklarının İslamiyet’i kabul etmeden önceki inanışları hakkında bilgi vermek gerekirse, Pagan inancı ve Hristiyanlığın tüm toplumlar arasında görülmesi mümkündür.¹¹⁰ Çerkezler, üç büyük dini de yaşamıştır. Bunun öncesinde de çok tanrılı dinlerinin de var olduğu bilinmektedir. Bölgenin ihtiyaçlarına göre değişen bir tanrı inancıdır.¹¹¹ Çerkezler, İslamiyeti benimsemeden önce bir kısmı Hristiyan iken diğer kısmı putperestti. Sevgi, Rüzgâr, Deniz, Hasat, Harp gibi çok çeşitli tanrıları vardı. Putlarının yer aldığı mabetleri vardır. Dini törenlerini ise açık alanlarda özellikle kutsal saydıkları bir ağacın altında yaparlardı.¹¹²

İslamiyet 647 senesinde Güney Kafkasya’ya girmiştir. Buradan kolayca Dağıstan’a yerleşmiştir. 150 sene zarfı içerisinde, İslam dini Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerine yayılmış ve yerleşmiştir. Batı Kafkasya’ya ise İslam dini Kırım bölgesinden sirayet etmiştir. Araplar tarafından İslamlaştırılan Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya’nın doğu kısmında yer alan Dağıstanlılar ve Çeçenler Şafii mezhebini kabul etmiştir. Safevi hâkimiyeti altına giren Güney Kafkasya ise Şii mezhebini kabul etmiştir. Tatarlar ve Türkler tarafından Müslüman olan Batı Kafkasya halkı olan Adige ve Abhazlar ise İslamiyet’in Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Müslümanlığı kabul eden Kafkasya halkı, İslam dininin hükümlerini, şartlarını Kafkasya ruhuna uygun düştüğü için kolaylıkla benimsemiş ve kolayca yayılma sahası bulmuştur.¹¹³

¹⁰⁹Ufuk Tavkul, a.g.m., s. 4.

¹¹⁰Anıl Karadere, *XIX. Yüzyıl’ın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnamelerin Işığında Kuzey Kafkaslar*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon, Haziran 2014, s. 48.

¹¹¹Ferdal Kocadal “Göçmenlerin Etnik Yapısı ve Çerkez Kültürü” *1864 Büyük Çerkez Sürgünü*, Göç Hareketleri Araştırmaları Koordinatörlüğü, Ankara, Kasım 2017, s. 12.

¹¹²F. Güngör, a.g.e., s. 75.

¹¹³İ. Berkok, a.g.e., s. 275; “Batıl inanç olarak Abazalar arasında bazı uygulamalar da göze çarpmaktaydı. Bunlardan biri savaşa gidecek olan askerlerin kutsal kabul edilen bir ağacın etrafında toplanarak tanrının savaş sırasında kendilerine yardım etmesi için dua etmeleriydi. Savaş Ruslara karşı olursa duanın sonunda “Unutma bu savaşta düşen bir adam çabucak cennete taşınır” denildiği ifade edilmektedir.”, Bkz., A. Karadere, a.g.e., s. 49.

Osetler arasında Hristiyanlık dinini benimseyenler de vardır. Osetlerin Digor boyu Müslüman olup İronlar ise Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensuptur.¹¹⁴ Kabardayların ekseriyeti ise 17.yüzyılda ise İslamiyeti kabul etmişti. Ancak onların arasında da putperestler vardı.¹¹⁵

Kafkasya'da çoğunlukta olan din İslamiyet'tir. Bölge içi ve dışı ilişkilerde son derece etkili bir yapı olan din, kimi zaman dıştaki bazı güçlerin hâkimiyet altına almaya çalışmalarına karşın, bir birleşme unsuru olarak görülmektedir.¹¹⁶

Dini açıdan sınıflandırma yapıldığında Kafkasya nüfusunun %65,5'ini oluşturan Türklerin, %82'sini Azerbaycan Türkleri meydana getirmektedir. Türkler dışında kalan müslümanların %34,4'ünün tamamını, Kafkasya'nın yerlisi olan Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler vb. oluşturmaktadır. Kafkasya Müslümanları arasında, "Sünnilik" ve "Şii" iki ana mezhep olarak ortaya çıkmakta olup Müslümanların %54,2'si Şii (Azerbaycan Türkleri) %45,8'i Sünni mezhebine ise Kafkasya yerlileri mensuptur.¹¹⁷ Kafkasya bölgesindeki, Hristiyanların tamamı Ortodoks (Grek Ortodoks veya Gregoryen) mezhebine bağlı olup genel nüfus oranları %43,6'dır.¹¹⁸

¹¹⁴H. Kantarcı, a.g.e., s. 47.

¹¹⁵F. Güngör, a.g.e., s. 74.

¹¹⁶S. Yanar, a.g.e., s. 35.

¹¹⁷H. Kantarcı, a.g.e., s. 45-46.

¹¹⁸a.g.e., s. 46.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kuzey Kafkasya Halkları

3.1.1. Çerkezler - Adigeler

Kuzey Kafkasya'nın en büyük nüfusa sahip otokton halkı "Adige-Abhaz-Ubıh" grubudur. Bu halkların merkezi Kafkasya'daki komşuları dağlık alanlarda yaşayan Balkarlar, Karaçaylar ve Osetlerdir. Doğu bölgesinde ise Çeçen-İnguşlar yaşıyorlardı. Bu bölgede yaşayan insanlar tarih boyunca ortak bir hayat tarzı, dünya görüşü, gelenek ve göreneklerini ifade eden ortak bir "Kafkas Kültürünü"¹¹⁹ meydana getirmişlerdir. Öyle ki babası Adige olan bir bireyin annesi Karaçay, büyük annesi Abhaz olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki, Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler başladığında Anadolu insanı topluca gelen tüm bu insanlara geniş bir anlamıyla "Çerkez" tabirini kullanmışlardır.¹²⁰ Çerkezler, kavimlerinin bütün lehçelerinde, kendilerini ifade etmek için gruplarının tümünü "Adige" sözcüğüyle isimlendirmişlerdir.¹²¹

Çerkezler, Kafkasya'nın en eski ve yerli kavimlerindendir.¹²² "Coğrafyay-ı Kebir" tercümesinde "Memleket-i Çerkez" yani Çerkezlerin ülkesi şu şekilde anlatılmaktadır: "Bu vilayet, Taman-Boğazi'ndan Karadeniz sahiline kadar uzayarak Dağıstan'da son bulur".¹²³ Bölgenin merkezindeki Maykop'un kuzeyi ova, güneyi dağ ve platolarla kaplıdır. Maykop'un hemen güneyinde başlayan Ana Kafkas Sıradağları güneye doğru yükselir.¹²⁴ Çuavş (3.238 m.), Fişt (2.867 m.), Pşehasu (2.744 m.) ve Oştan (2.804 m.) başlıca tepelerindendir. Göllerin en tanınmış, Fişt tepesi yakınında Huko tepesinin batı eteğindeki Huko Gölüdür.¹²⁵

Çerkezlerin kökeni hakkında Slavlardan, Sarmatlardan ve Türklerden geldiğine dair farklı görüşler vardır. Tarihçi olan Aytek Namitak'a göre; Çerkezlerin ataları,

¹¹⁹Xabze: En basit görgü kuralından, gelenek ve göreneklere, örf ve adetlerden ahlak ve din kurallarına, hatta yazılı olmayan yasa ve anayasa kuralına kadar toplumu yöneten bütün kuralları ifade eder.

¹²⁰Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkez Sürgünü", *Asam Yayınları*, S. 1, s. 2.

¹²¹Nikolay F. Dubrovin, *Çerkezler (Adigeler)*, Rusçadan Çev.: Habibe Eren-Varol Tümer, Kafdav Yayıncılık, Ankara, Ocak 2017, s. 35.

¹²²M.F. Şoenü, a.g.e., s. 77.

¹²³M.F. Kırzioğlu, a.g.e., s. 79.

¹²⁴Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Kafkas Derneği Yayınları, II. Baskı Ankara, 1999, s. 113.

¹²⁵Ö. Özbay, a.g.e., s. 113.

“Kelt ırkından gelen Kimmerlerdir”.¹²⁶ Hatti ve Grek kaynaklarına göre ise Çerkezlerin ilk ataları “Sindler ve Meotlar” olduğu tahmin ediliyor.¹²⁷

“Çerkez” kelimesinin nereden geldiğine dair de çeşitli bilgiler mevcuttur.¹²⁸ Bu kelimenin kökeni farklı yorumlanmaktadır. Bazı araştırmalara göre bu kelime “Çera”¹²⁹ ve “Kesa” kelimelerinden oluşmuştur. Fakat bazı rivayetlere göre ise Adige halkının oluşma sürecindeki ilk atalarıdır.¹³⁰ Bu araştırmalardan bazılarında ise Farsçadan gelmiş olduğunu bazılarında ise Tatar kökünden gelmiş olduğunu savunmuştur.¹³¹ Buna göre, Tatarlar tarafından “Jarkaz” olarak tanımlanan, Çerkez kelimesinin “toprak” anlamına gelen “jar” veya “çer” ile “kazmak, kesmek, işlemek” anlamına gelen “kaz” veya “kes” kelimelerinden oluştuğu ve Tatar dilinde “toprağı işleyen” anlamında kullanılan “Jarkaz” kelimesinin zamanla Türkçe’de “Çerkes, Çerkez” haline dönüştüğü belirtilmektedir.¹³² Fakat bu fikirlerin en yer bulanı ve kabul edileni, eski Yunanlıların bu milletin bir koluna verdikleri “Kerket” kelimesidir.¹³³ Milli destanları olan Nartlarda “Cırt”/“Çıt”/“Çınt” şeklinde anılan Çerkezlere Cenevizliler “Kirkasi” Araplar “Kerkes” derlerdi. Kafkasyolog A. Dirr; “Çerkez etniğinin İ.Ö II. yüzyılda “Kerket” adından türetildiğini” yazmıştır.¹³⁴ Bu kelime zamanla değişime uğrayarak “Çerkez” kelimesi şekline dönüşmüştür.¹³⁵ “Diğer taraftan Çerkezlerin “Çerkez” ismi ilk defa 1215 yılında Plano de Carpini tarafından kullanıldığı bilinmesine karşın Ernest Chanter, Çerkezlerin M.Ö. 500 yıllarından itibaren tarih sahnesine çıkan antik bir millet olduğunu belirtmektedir.”¹³⁶

Eski Yunan kaynaklarında “Zikhi”, Orta Çağ İslam kaynaklarında “Keşek” Orta Çağ Rus kaynaklarında “Kasog” olarak geçen Adigelere verilen ve ilk defa Papa

¹²⁶F. Güngör, a.g.t., s. 39.

¹²⁷İ. Kalaycı, a.g.m., s. 75.

¹²⁸Şora Noghumuka, *Çerkez Tarihi*, Çev.: Vasfi Güsar, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s. 20.

¹²⁹“Avagyan, Çerkez teriminin Türkçe Çeri-kes yani cengâver ile örtüştüğünü düşünmektedir”. Bkz. C. Aslan, a.g.m., s. 2.

¹³⁰N. F. Dubrovin, a.g.e., s. 35.

¹³¹Ş. Noghumuka, a.g.e., s. 20.

¹³²Cemile Şahin, “Çerkez Göçleri ve Çerkezlerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 8, 2016, s. 2783.

¹³³Ş. Noghumuka, a.g.e., s. 20.

¹³⁴İ. Kalaycı, a.g.m. s. 75.

¹³⁵Gökhan Bolat, “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkez Sürgünü”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Nisan-Ekim 2013, s. 123.

¹³⁶C. Aslan, a.g.m., s. 3.

IV. Innocent tarafından 1245'te Moğol hanına gönderilen "Giovanni da Pian del Carpini"nin eserinde geçen "Çerkez" adı 13.yüzyıldan itibaren yaygınlaştı.¹³⁷

Osmanlıların Adigeler ve bütün Kuzey Kafkasya halklarını kapsayacak şekilde kullandıkları "Çerkez" ismi etnik değil Kuzey Kafkasya'nın bütün "savaşçı dağlı boylarını" tanımlayan sosyal bir anlam taşımaktadır.¹³⁸ Aynı şekilde Ortadoğu ve bazı Avrupa ülkeleri de "Çerkez" tabirini kullanırken Ruslar, "Gortsii" veya "Tavlintsii" tabirini kullanmışlardır.¹³⁹

Adige, adı ise anavatanı Kuzeybatı Kafkasya olan ve 19.yüzyılın ikinci yarısında uğradıkları sürgün sonucu bugün nüfusunun büyük çoğunluğu anavatanının dışında yaşayan halkın kendine verdiği addır.¹⁴⁰ Oldukça eski ve köklü bir kültüre sahip olan Adigeler,¹⁴¹ Paleolitik çağlardan beri bu bölgede yaşamaktadırlar. Adigelerin, Kafkasya dışından buraya geldiğine ilişkin herhangi bir bilimsel veya mitolojik veri mevcut değildir. Birçok araştırmacı "Çerkez" tanımını yalnızca bu halk için kullanmıştır.¹⁴² Eski zamanlarda "Çerkezler ve Çerkezistanlılar" kabileleri belirlemeye yarayan adlar olarak bilinmezdi.¹⁴³

Abhazlar, Şapsığlar, Natuhaylar, Bjeduğlar veya Kabardaylar ve Adige dilini konuşanların hepsine "Adige" denmiştir.¹⁴⁴ Burada yaşayan yerli halkın çoğunluğu Bjeduğ ya da Temirgoy diyalektiğini konuşuyorlardır.¹⁴⁵ Adigece Kafkas dillerinin Kuzeybatı (Abhaz-Adige) grubuna ait bir dildir. Abhazca ve bugün artık ölü dil olan Ubıhca bu grupta yer alan diğer akraba dillerdir. Adigeler 19.yüzyıl ortalarına kadar korunan toplum ve yerleşim yapılarına göre Natuhay, Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Temirgoy, Hatukay, Mahos, Besleney ve Kabarday boylarından oluşuyordu. Ubıhların çoğunluğu, farklı dilleri olmasına rağmen Adigece'de konuşuyordu.¹⁴⁶

¹³⁷S. M. Bilge, a.g.e., s. 11.

¹³⁸gös.yer.

¹³⁹C. Şahin, a.g.m., s. 2784.

¹⁴⁰Murat Papşu, "Çerkez- Adige Yazısının Tarihçesi", *Düşün ve Kültür Dergisi*, Nart Yayıncılık, S. 51, Eylül-Ekim 2006, s. 1.

¹⁴¹Hayri Ersoy, *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler*, Nart Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 1993, s. 199.

¹⁴²H. Ersoy, a.g.e., s. 199.

¹⁴³A. Grigorianz, a.g.e., s. 107.

¹⁴⁴gös.yer.

¹⁴⁵George Hewitt, "Abkhazia, George and the Circassians (NM Caucasus)", *Central Asian Survey*, I. 18, V. 4, Aralık 1999, s. 471.

¹⁴⁶M. Papşu, a.g.m., s. 1.

Çerkez Adının Farklı Söylenişleri: “Arapça Sera-Kesa (Kesa-gizlendi), Farsça Çehar-kes (Dört-kişi), Türkçe Çeri-kes (Asker-kişi, Asker kesen, Yol-kesen) deyimlerinden Çerkez adının çıktığı iddiaları da pek yersiz ve halkça yakıştırmalardır. Abhaz dilinde Kas-asilleri veya Kas-atlıları anlamındadır.¹⁴⁷

Khîr: “Asil-insanlar, Asil-ler, Kutsal-ordu, Aziz-halk” denmektedir.

Khirkas: Kas- asilleri (Kolkhi Abhazcası’nda)

Kirkas: Kas-asilleri (Aşuwa-Abhazcası’nda) Khirkas’ın diğer söylenişidir.

Çirkas: Kas-atlıları, Kas- atlı ordusu demektir.

Çerkas; Circasse, Kiskas, Kirkes, Circese

Çerkes” Yukarıdaki adların yabancı dillerdeki değişik söylenişleridir.

Eski Mezopotamya’da Circesium bölgesi halkı.”¹⁴⁸

Korakes: Eski Arzava’da Coracesium bölgesine adları verilen halk.

Kirkasır: Kirkas’lar, Kirkas halkı demektir.

Circassaurus: Kafkas kaynaklı Keltlerin bir aşiretinin Fransa da adıdır.

Kerkasor: Nil kenarında eski bir Mısır kentinin adı.

Çerkez adı’nın ilki XII.’nci yüzyıl’da ortaya çıktığı hakkındaki yazılar da ufak bir yanlışlık vardır. Gerçekte bu adlar İ.Ö binlerce yıl evvel Ön Asya’da söyleniyordu. Kafkasya’daki Çerkez torunları unutulmuş bu adları XII. yy’da yeniden kullanmaya başlamışlardır.”¹⁴⁹

3.1.1.1. Ubıhlar-Vubıhlar

Ubıhlar, bir Çerkez halkıdır.¹⁵⁰ Kendilerine “Pekhu” diyen, “Apekhu”, Abhaz dilinde “Asadzua” ve Adige dilinde “Ubbuh” diye bilinen¹⁵¹ Ubıhlara, Gürcüler “Cık”

¹⁴⁷B.Ömer Büyüka, *Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılış-İlk İnsanlık Kafkas Gerçekleri*, Abhazoloji Yayınları No:4, C. II, İstanbul, 1986, s. 80.

¹⁴⁸a.g.e., s. 80.

¹⁴⁹a.g.e., s. 80.

¹⁵⁰Sefer E. Berzeg, *Soçi’nin Sürgündeki Sahipleri Çerkezler-Vubıhlar*, Çev.: Aydın O. Erkan Şaplı (T. Tatlok), Kafkasya- Soçi Yöresi Araştırmaları: 1, Ankara 1998, s. 25.

¹⁵¹Tamara V. Polovinkina, *Çerkezya Gönül Yaram (En Eski Çağlardan 20. Yüzyıl Başlarına Kadarki Dönem Tarihi Üzerine)*, Rusçadan Çev.: Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2007, s. 309.

yurtlarına da “Ciked”, Romalılar ise “Zygue” ve Bizanslılar ise “Zikhus” diyorlardı.¹⁵² Günümüzde Soçi kentinin köklü ve yerli halklarıdır.¹⁵³ Abhazlarla etnik köken ve dil bakımından yakın akrabadırlar.¹⁵⁴ Karadeniz kıyısı boyunca Soçi, Hamiş, Şahe ve Zuebze Nehirleri ile özellikle Ubih Nehri çevresinde yaşayan Adige-Abhazya kökenli savaşçı bir halktır.¹⁵⁵ Yapılan araştırmalar Ubihlari, Adige halkı ile Abhaz halkı arasında ama Abhazlara daha yakın bir halk olarak tanımlar. Doğuda, bugünkü Gagra ve Soçi yörelerinde yaşayan Ciget (Sadz) ve Ahcipsu adlı Abhaz kabileleriyle sınırdış, batıda ise Karadeniz’deki arazileri Pşada Nehrine kadar uzanan Şapsıgların komşuları idiler.¹⁵⁶ Rus kaynaklarına göre nüfusları 40 ile 50 bin kişi olarak tahmin edilmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca bugün Ubih dili¹⁵⁸ ölü diller grubunda yer almaktadır.

3.1.1.2. Abhazlar - Abazalar

Kafkasya’nın batı kesiminde bulunan Abhazya, güneyden Karadeniz’e hâkim yoğun ormanlarla çevrili yüksek bir dağlar bölgesidir.¹⁵⁹ Kuzey Kafkas Dağları, güneyden Karadeniz, batıdan Psov, doğudan İngur Nehirleri ile sınırlanmış küçük ülkelerinde paleolitik çağlardan beri yaşayan Abhazlar, çağlar boyu birçok kavmin istilasına uğramalarına rağmen varlıklarını koruyabilmişlerdir.¹⁶⁰ Abhazya’da yaşayan insanlar kendilerine “Apsuva” ülkelerine ise “Apsını” demektedir.¹⁶¹ Roma ve Bizans yazılı kaynaklarında adı geçen antik dönem topluluklarından “Abazglar” komşuları Megreller kendi dillerine uygun olarak “Abhazi/Aphazi” olarak adlandırmışlardır.¹⁶² Bir diğer milli isimleri ise “Berekay”dır. Abhaz lehçesi Tapanta ve Şkapaya (Aşarıwalar) olarak iki diyalektiğe ayrılırlar. Tapanta grubunda yer alan ve diğer Kafkas halkları “Baskeg”, Nogaylar ise altı kesen Abhaz derlerdi. Aslında “Baskeg”

¹⁵²M. F. Kırzioğlu, a.g.e., s. 81.

¹⁵³T. V. Polovinkina, a.g.e., s. 309.

¹⁵⁴S. E. Berzeg, a.g.e., s. 25.

¹⁵⁵Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 130.

¹⁵⁶S. E. Berzeg, a.g.e., s. 25.

¹⁵⁷gös.yer.

¹⁵⁸“Ubihça’yı konuşabilen, bu dilin son temsilcisi Tefvik Esenç Türkiye’de 8 Ekim 1992’de vefat etmiştir”. Detaylı bilgi için bkz. Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2016, s. 12.

¹⁵⁹A. Grigorianz, a.g.e., s. 134.

¹⁶⁰H. Ersoy, a.g.e., s. 39.

¹⁶¹Selçuk Sımsım, *19. ve 20. Yüzyıl Abazaların Politik Tarihi (1770-1993)*, Apra Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 24.

¹⁶²gös.yer.

ismi bütün Abhazların tarihi ve milli isimlerinden biri olarak bilinmektedir.¹⁶³ Abazglar yaşadıkları yere “Abazgia” demişlerdir.¹⁶⁴ Ruslar bu söyleniş şeklini esas alarak tüm halka “Abhaz” ülkelerine ise “Abhazya” demiştir.¹⁶⁵ Türkler ve Araplar ise “Abaza” demişlerdir.¹⁶⁶ Aşharıwalar “Küçük Abhazya” göç edip gitmişlerdir. Tapantalar 14.yüzyılda bu bölgede bölgelerden göç etmiş Abhaz kabilesidir.¹⁶⁷

3.1.1.3. Şapsığlar

Şapsığlar, Adige etnik grup ve boyları içerisinde en yoğun nüfusa sahip olan kabileydi.¹⁶⁸ Şapsığ kelimesi “At Yetiştiriciler” anlamına gelmektedir.¹⁶⁹ Şapsığlar, Kuban Irmağı'nın güneyindeki düzlük ile Kafkas Dağlarına kadar uzanan bölgede yaşarlar.¹⁷⁰ Doğu'da Abzehler, Bjeduğlar ise batıda Natuhaylar arasında yaşayan bir Adige halkıdır.¹⁷¹ Daha güneyde, bugünkü Abhazya'nın Gagri kenti dolayına kadar olan yerlerde Ubih kabilesi ile Abhazlarla yaşıyorlardı.¹⁷² Krasnodar Rayonu ve Soçi'de yaşam alanları geniştir. Şapsığların ülkesi neredeyse tamamen dağlıktır ve ormanlarla kaplıdır. 1864 yılı öncesinde kuzeyde Kuban Nehri ile güneyde Şahe Nehri arasında uzanan geniş bir alanda yaşarlardı.¹⁷³ Tarih literatürüne kabul edilen bilgiye göre, Şapsığlardan bahsedilen ilk yazılı kaynaklar 1720'li yıllarda Osmanlı vekay-i nameleridir. Rusça kaynaklarında ise ilk olarak Şapsığ adı “Şapso ve Sapsikh” olarak 1747-1748 tarihlerinde geçmektedir.¹⁷⁴

3.1.1.4. Bjeduğlar (Bjedukh)

Abhazca karşılığı “Bjaduw” Büyük-Terbiyeli, Büyük-geçit anlamındadır.¹⁷⁵ Abasg-Kerket bölümüne giren asıl Adige dil grubunu oluşturan Bjeduğlar, Adigelerin

¹⁶³Şeraffetin Terim, *Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumu*, Minnetoğlu Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 46-47.

¹⁶⁴S. Sımsım, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁵gös.yer.

¹⁶⁶S. Sımsım, a.g.e., s.25.

¹⁶⁷Valeri Beygue, *Abhazya Tarihi (Başlangıçtan 1921 yılına kadar)*, Abhazcadan Çev., Papa-pha Mahinur Tuna, As Yayınları, II. Baskı, İstanbul, Mayıs 2000, s. 69.

¹⁶⁸T. V. Polovinkina, a.g.e., s. 139.

¹⁶⁹B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 82.

¹⁷⁰Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133-134.

¹⁷¹Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 129.

¹⁷²Ö. Özbay, a.g.e., s. 125.

¹⁷³Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 130.

¹⁷⁴T. V. Polovinkina, a.g.e., s. 139.

¹⁷⁵B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 85.

bir koludur.¹⁷⁶ Doğudan Temirgoylar, batıdan Şapsığlar, güneyden Abzehler, kuzeyden de Kuban Irmağı ile çevrelenen bölgede yaşarlardı.¹⁷⁷ Günümüzde Türkiye sınırları içerisinde Bilecik, Eskişehir, Afyonkarahisar, Sinop, Tokat ve Çanakkale gibi illerde çoğunlukla köylerde yaşamaktadırlar.¹⁷⁸

Bjeduğ kabilesinin boy adları şunlardır; Tletserikue, Timğumikue, Tevçijkue, Şırığgue, Pşimdoka, Pşakkue, Neğuey, Hajıbiykue, Hamtakkue, Hatıvjukue, Kakueu, Dıdığu, Ç'enıbe, Cansorikue.¹⁷⁹

3.1.1.5. Abzehler (Abzakhlar - Abdzakheler)

Abzeh ya da Abadzeh kelimesi Abhazların ötesinde oturanlar anlamına gelmektedir.¹⁸⁰ Adige dilinin batı kolunu oluştururlar. Çerkezçenin bozkır diyalektlerinden birisidir. “Abadzekh” de denilmektedir. Bjeduğcayla birbirine çok benzemektedir.¹⁸¹

3.1.1.6. Natuhaylar (Natuhaçlar)

Adigece Natxuey “Natxue yurdu” anlamına gelmektedir. Tekrar aynı dilde de “Mavi Gözlü” demektir. Bundan dolayı Natxuey “Mavi Gözlüler Yurdu” demektir.¹⁸² Karadeniz kıyılarında, Taman Yarımadası'ndan Şapsığ, Ubih ve Abzeh bölgelerine kadar uzayan alanlarda yaşıyorlardı.¹⁸³ Lieşepsin, Kudak, Nefilh, Psıf, Prebeps, Khups, Tsemez, Taşıps, Bakan, Adegum Vadileri Natuhaylara aittir.¹⁸⁴ Novorossiski ve Anapa bölgelerinde yoğun olarak yaşarlardı.¹⁸⁵

3.1.1.7. Janeler

Abhaz Janaları ve Çerkez Janaları diye iki ayrı kısma ayrılan bu halk, bazı kaynaklarda Abhaz diye geçmektedir. Rus baskısı nedeniyle güneye göç ederek zamanla asimile olmuşlardır. Jana isminin kökeni hakkında net bir bilgi yoktur. Fakat

¹⁷⁶Muhammed Tahir'ül Karakhi, *Kafkasya Mücahidi İmam Şamil'in Gazavatı*, Haz.: Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 163.

¹⁷⁷U. Tavkul, a.g.e., s. 134.

¹⁷⁸Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 130.

¹⁷⁹Yahya Kanbolat, *Çerkez Kabilelerinde Boy Adları*, Bayır Yayınları, Ankara, 1991, s. 16.

¹⁸⁰U. Tavkul, a.g.e., s. 133.

¹⁸¹M. T. Karakhi, a.g.e., s. 156.

¹⁸²B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 85.

¹⁸³U. Tavkul, a.g.e., s. 134.

¹⁸⁴Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânlar*, Nart Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1993, s. 30.

¹⁸⁵B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 30.

kabilenin ilk atası “Jana Bay” olduğu için bu kabilenin adı kendisinden sonraki halefleri yani soydaşlarına verildiği düşünülmektedir.¹⁸⁶ 1778 yılına kadar Kuban Irmağı'nın sağ kıyılarında yaşamışlardır.¹⁸⁷ Daha sonra Rus baskılarından dolayı Kuban Nehri'nin sol kıyısına çekilmişlerdir.¹⁸⁸

3.1.1.8. Temirgoylar (Kemirguey)

Adige dilinde “Kemer yürekli yurdu, Kemer yürekli yurdulu” anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Laba, Kuban, Şhaguşe Nehirleri arasında ikamet eden Temirgoylar, üç gruptan oluşur: “Yegekoy, Adamey ve Kiray”.¹⁹⁰ Kuzeyden Kuban, doğudan Besleneyle, batıdan Bjeduğlar, güneyden ise Abhazlar tarafından çevrili olan bölgede ikamet ederler.¹⁹¹

3.1.1.9. Adameyler

“Temirgoyların koludur. İsim Adigece “Adam-Adamey” (Âdem-yurdu, Âdem-yurdulu)’dur. Bu isim Abhazlar’da erkek ismidir.”¹⁹²

3.1.1.10. Besleneyle (Besniye)

Adige dilinde Besleneyle “Beslen yurdu, Beslen yurdulu” denilmektedir. “Beslen” bir erkek adıdır.¹⁹³ Genellikle Kabardaylar ile zikredilen Besleneyle, büyük ve küçük Laba Vadileri ile Urup (Varpa) Havzasında yaşarlardı. Kuban Ovası ile Fars ve Psefir Vadilerine kadar yayılma alanı göstermişlerdir.¹⁹⁴ Kabardayların bir kolu sayılan Besleneyle, kabile isimleri Kabarday prenslerinden olan “Beslen” adından gelmektedir.¹⁹⁵

Besleneyle kabilesinin boy adları şunlardır; Vulop, Çurey, Şerces, Beçmizey, Nartok, Aslenuke, Kurgerkoy, Aneki, Ğuegumovkue, Afesij.¹⁹⁶

¹⁸⁶B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 85.

¹⁸⁷U. Tavkul, a.g.e., s. 134.

¹⁸⁸B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 30.

¹⁸⁹B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 86.

¹⁹⁰U. Tavkul, a.g.e., s. 134.

¹⁹¹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 29.

¹⁹²B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 86.

¹⁹³a.g.e., s. 87.

¹⁹⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 28.

¹⁹⁵U. Tavkul, a.g.e., s. 135.

¹⁹⁶Y. Kanbolat, a.g.e., s. 16.

3.1.1.11. Hatkoylar (Hatkoy-Hatukaylar)

Bu isim Adige dilinde “Hatı-oğlu yurdu Hatı-oğlu yurdulu” anlamına gelmektedir. Hatkoyların yurtları Tamandır. Rusların tazyiki neticesinde Kuban Nehri’nin güney bölgesine göçmüşlerdir.¹⁹⁷ Küçük bir Adige kabilesi olan Hatkoylar, Pşıp ve Şhaguşe Nehirleri arasında yaşıyorlardı. Temirgoy, Şapsığ, Natuhay kabileleri arasında dağılmışlardır.¹⁹⁸ Hatukoy kabilesinin boy adları şunlardır; Meremuka, Tlenikuej, Lığue, Kujec, Koşer.¹⁹⁹

3.1.1.12. Kabardaylar (Kabarteyler)

Kabardaylar 13. ve 15.yüzyıllar’da Batı Kafkasya’dan gelmişlerdir. Soy bakımından Adigelere bağılıdır. Önceki zamanlarda Kuban Irmağı boylarında, Doğu Karadeniz kıyılarında onlarla karşılıklı olarak yaşamışlardır.²⁰⁰ Çerkez kabileleri arasında en kalabalığı olup Büyük ve Küçük Zelençuk havzalarından güney-doğuya doğru Vladikaskaf’a kadar uzanan bir bölgedir.²⁰¹ “Kabarda Tambiy” kabilelerine verdikleri bu isim atalarının adından gelmektedir.²⁰²

3.1.1.13. Gereyler

Kırım’da üstün rütbe olarak kullanılan “Giray’ın” aslı bu şekildedir. Kırım’dan Çerkezlere geçen bu isim Çerkezler de “gerey, keriy,” diye söylenmektedir. Örneğin; Fetgerye, Saatkeriy, Mehmetgeriy, Şahingerye gibi.²⁰³

3.1.1.14. Mahoşlar (Makhos)

Adigece bir anlamı olmayan Makhos, Abhazca’da Maxua-şı; Makhuaşı, Maxuas; Maxos (Ak-kollu) ve Maxuas; Maxuas, Maxoş (Hâkim-cumalı, Cuma-hâkimi) anlamındadır.²⁰⁴

¹⁹⁷B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 86.

¹⁹⁸U. Tavkul, a.g.e., s. 135.

¹⁹⁹Y. Kanbolat, a.g.e., s. 17.

²⁰⁰Rahmi Deniz Özbay, “Kafkasya Ülkeleri ve Kırım’ın Sosyo-Ekonomik-Siyasi Statüleri ve Kısa Tarihleri”, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayın No:9, İstanbul, 1998, s. 439.

²⁰¹Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânlar*, Nart Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1993, s. 27.

²⁰²U. Tavkul, a.g.e., s. 135.

²⁰³B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 87.

²⁰⁴a.g.e., s. 85.

3.1.2. Çeçenler

Çeçenler, Kuzeydoğu Kafkasya halklarından²⁰⁵ Kuzey Kafkasya'nın dağlı sırtlarında ve Terek Nehri havzasına bugünkü Çeçen-İnguş bölgesinde yaşamışlardır. Romalı tarihçi Strabon ve Plutarch "Gargarlar" ismini vermişlerdir. Bu sözcük İnguşlarda "Gargar" Çeçenlerde "Gerger" şeklinde geçer.²⁰⁶ Antropolog Gerasimof tarafından yapılan araştırmaya göre, Çeçen-İnguş bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen bulgular, Çeçen-İnguşlarında çok eski devirlerden beri Kuzey Kafkasya'da yaşadıklarını buranın otokton²⁰⁷ halkı olduklarını ispatlamaktadır.²⁰⁸

Kafkasya'nın yerli halklarından olan ve dokuz kabileye ayrılan Çeçenler,²⁰⁹ aydınlık dönemlerden günümüze kadar İnguşlar, Çeçenler ve Kistler kendilerine genel olarak "Vaynah" derlerdi.²¹⁰ Vaynah" terimi ('vay' ve 'nah', bazı araştırmalarda 'vey' ve 'nah'), birbirlerinden lehçe farklılıkları ile ayrılan üç ana gruba, Çeçen, İnguş ve Kistlere verilen addır. Bu kelimenin anlamı bu halkların dilinde "bizim halk" veya "bizim insanlar" demektir.²¹¹

Çeçenler sadece kendilerine Nokhçi, Nakhçi veya Nohçuo, Nahçuo yaygın olarak da Nokhçuooy (Nohçoy) derler.²¹² Çeçenler hala kendi ulusal dillerinde kendilerini "Nohçi (Nah-tche)" şeklinde adlandırmaktadırlar.²¹³ Öykü ve kronik eserlere göre bu kabilenin kurucusu "Naşho"dur.²¹⁴ İlk kez 1708'de rastlanan Çeçen adı Argun Nehri kıyısındaki Çeçen isimli köyden gelir.²¹⁵ Çeçenlerin kökeni hakkında net bir bilgi olmamakla²¹⁶ beraber "Avar Türklerinin Kafkasya'ya uzanan kolu olduğu

²⁰⁵H. Ersoy, a.g.e., s. 107.

²⁰⁶İzzet Aydemir (Çuşha), *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*, "Kafkasya'nın Eski Tarihi", Apraz Yayıncılık, İstanbul, 1978, s. 160.

²⁰⁷Otokton: Kadim, Eski, Yerli

²⁰⁸İ. Aydemir (Çuşha), a.g.e., s. 160.

²⁰⁹S. M. Bilge, a.g.e., s. 13.

²¹⁰Tarık Cemal Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, Ankara Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33.

²¹¹Ayşegül Aydıngün-Ali Asker-Anıl Üner, "Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset", *Gürcistan'daki Müslüman Topuluklar Azınlık Hakları Kimlik, Siyaset*, Ed.: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, Haziran 2016, s. 348.

²¹²H. Ersoy, a.g.e., s. 107.

²¹³M. F. Şoenü, a.g.e., s. 69.

²¹⁴A. Aydıngün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 349.

²¹⁵S. M. Bilge, a.g.e., s. 13.

²¹⁶"Vaynahlar hakkında eski kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bunun nedeni, Vaynah ülkesinin, Antik Çağ yazarları ve gezginleri tarafından ziyaret edilen Karadeniz limanlarına uzak ve dış dünyadan tecrit edilmiş, zor ulaşılır dağlık bir bölgede olmasıyla açıklanabilir. Nitekim bu zorluk sebebiyle Vaynahların kökeni ve erken dönem tarihleri kesin olarak açıklığa kavuşmamıştır." Detaylı bilgi için bkz. A. Aydıngün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 348.

konusundaki iddialar ağırlık kazanmaktadır.²¹⁷ Komşuları onları çok değişik isimlerle tanımlamaktadırlar. Örneğin; Kumuklar Miçikis, Avarlar (Tavlılar) Burtel, Kabardaylar Şaşan, Ruslar Çeçentsami,²¹⁸ Osetler, Çaçan ya da Makalun, Tatarlar ise Masaget derler.²¹⁹

Çeçenler, İnguşlar ve Kistlerle birlikte “Vaynah” grubunu oluştururlar. Bu grubun iki diğer üyesinden İnguşlar kendilerine Galgay, Kistler ise Batsoy der.²²⁰ “Kültür ve gelenek bakımından Kumuklar ve Avarlarla benzerlik gösteren, Oset ve Kabardayların geleneklerinden de etkilenmiş olan Çeçenler, “tuhum” denilen kabilelerle, “teyp”²²¹ denilen soy ve boylara ayrılırlar”.²²²

Kafkas ırkına mensup olan doğu sınırında Kumuklar, kuzeyde Kazaklar, batıda Kabarday ve güneyde bilinen bir kavim olan Lezgiler bulunur.²²³ Güneyde Kafkasya Dağları’ndan başlayarak Sunja ve Aktaş Irmakları arasından kuzeyde Terek Nehri’ne kadar uzanan topraklarda yaşayan Çeçenler,²²⁴ 10.yüzyılda İslamiyeti kabul etmiştir. İslamiyet’ten önce Pagan dinine mensup olduğu bilinmektedir. Günümüzde bile Vaynahların kültüründe Pagan kültürünün etkisi görülebilir.²²⁵ 17.yüzyılda İnguşlar da dâhil olmak üzere İslamiyet tüm Dağıstan bölgesinde²²⁶ yayılmış ve İslamiyet Araplar tarafından doğudan geldiği için Çeçenler İslamiyet’in Şafii mezhebinden olmuştur.²²⁷

3.1.2.1. İnguşlar

İnguşlar kendilerine, İnguş dilinde dağlarda oturanlar anlamına gelen “Lamur” adını verirlerdi.²²⁸ Aynı zamanda “Galgay” da diyen İnguşlar, yaşadıkları bölgeyi “Galgay-Mohk” olarak adlandırmaktadırlar. Kafkasya savaşı sırasında Ruslar, onlar

²¹⁷Cevher Dudayev, *Özgürlük Kolay Değil*, Küresel Kitap, İstanbul, 2016, s. 20.

²¹⁸H. Ersoy, a.g.e., s. 107.

²¹⁹Şeraffetin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961, s. 36.

²²⁰H. Ersoy, a.g.e., s. 107.

²²¹Kist dilinde Çeçen boylarına “teyp” denir.

²²²S. M. Bilge, a.g.e., s. 13.

²²³Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul, 1979, s. 8.

²²⁴S. M. Bilge, a.g.e., s. 13.

²²⁵Ali Asker - İbrahim Fevzi Güven, “Vaynahlarda Tarikat ve Selefilik”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, S. 98, Ankara, 2017, s. 262.

²²⁶Başka bir kaynağa göre; “İslamiyet’in Kuzey Kafkasya’da yayılma süreci incelendiğinde, dini etkinin öncelikli olarak Azerbaycan’ın Şirvan bölgesinden geldiğini, zamanla Dağıstan’da hâkim olduğunu, Dağıstandan’da Kuzey Kafkasya’ya yayıldığını söylemek mümkündür.” Detaylı bilgi için bkz. A. Aydingün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 351-353.

²²⁷Cemal Anadol, *Kuzey Kafkasya’nın Şanlı Tarihinden Altın Sayfalar (Çağımızın Gerçek Kahramanları Çeçenler)*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45.

²²⁸A. Grigoriantz, a.g.e., s. 177.

için “Gorniy Çeçenler” başka bir deyişle “Dağlı Çeçenler” deyimini kullanmışlardır.²²⁹ İnguş adının ise yaşadıkları köy olan “Anguş” köyünden geldiği belirtilmektedir.²³⁰ Büyük Kafkas Dağlarının kuzey yamaçlarında bulunan ülke, Gürcistan, Çeçenistan, Kuzey Osetya ve Kabarday ile çevrelenmiştir.²³¹

3.1.2.2. Kistler

Kistler,²³² Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarından.²³³ Çeçen ve İnguş halkları gibi Vaynah halkının bir koludur.²³⁴ Gürcistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Vaynah kökenli bir topluluktur.²³⁵ Güçlü bir geleneksel yapıya sahip olan Kistler, Gürcistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Pankisi Vadisi'ndeki Dzibahevi, Birkiani, Sua Halatsani, Kvemo Omalo, Jokolo ve Zemo Halatsani adı verilen köylerde yaşamaktadırlar.²³⁶ Kistlerin kökeni hakkında farklı yorumlar vardır. Çoğu İnguş araştırmacılar, Kistlerin İnguş kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Çeçen araştırmacılar ise Vaynah kökenli olmasından dolayı Çeçenlerden oluştuğunu savunmuştur.²³⁷ Vaynahlar 18.yüzyılda İslamiyetle²³⁸ tanışmış, 19.yüzyılın ilk yarısında hız kazanmıştır.²³⁹ İslamiyeti benimsemeden önce Pagan inancına mensup bir halktır.²⁴⁰

²²⁹gös.yer.

²³⁰A. Aydınğün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 349.

²³¹V.A. Tişkov- E.İ. Filippova, *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar (Kuzey Kafkasya)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 22.

²³²Kist, terimi Çeçencedir. Aynı zamanda Gürcü dağlıların, tüm Vaynahlar için (Çeçen, İnguş, Kist) için kullandıkları toparlayıcı bir kavramdır.

²³³A. Aydınğün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 348.

²³⁴Ali Asker, “Gürcistan'ın Din Siyaseti ve Müslüman Azınlıklar”, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 98, Kasım-Aralık 2017, s. 156.

²³⁵A. Aydınğün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 348.

²³⁶A. Asker, a.g.m., s. 156.

²³⁷A. Aydınğün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 348.

²³⁸“Bu halkın Müslümanlaşmasında Nakşibendi ve Kadiri tarikatları önemli rol oynamıştır. İlerleyen dönemlerde Rus yayılcılığına karşı manevi bir boyut kazandırmıştır. Böylece Ruslara karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde bu iki tarikatın rolü büyük olmuştur.” Detaylı bilgi için bkz. A. Asker, a.g.m., s. 262.

²³⁹A. Aydınğün - A. Asker - A. Üner, a.g.e., s. 351.

²⁴⁰A. Asker - İ. F. Güven, a.g.m., s. 262.

3.1.3. Dağıstan Halkları

3.1.3.1. Dağıstan

Hazar Denizi'nin batı kıyısında yer alan Dağıstan, Asya'nın Avrupa'dan ayrıldığı, Kafkas Dağları ve Doğu Avrupa Ovasının kavuştuğu bölgedir.²⁴¹ Bu bölgenin halkı Kafkas Dağlarının doğu kısmında kendine has bir düzen içinde yaşarlar.²⁴² Bünyesinde çok sayıda etnik kimliği barındırmaktadır.²⁴³ Dağıstan da hâkim bir milletten söz etmek imkânsızdır. Çünkü “Dağıstan dağlıları diye adlandırılan yerli halk ülke nüfusunun %28’ini oluşturuyor. Avarlar %16,2, Dargiler %13, Kumuklar %12,5, Lezgiler %5, Laklar %4,7, Tabasaranlar %0,8, Rutullar %0,8 Agullar %0,3 oluşturmaktadır. Bunların dışında %1,6 Nogaylar, %0,4 Tatlar, %7,1 Ruslar, %4,3 oranında Azerbaycan Türkleri ve %4,5 oranında da Çeçenler yaşamaktadır”.²⁴⁴ Dağıstan, “Dağlar Ülkesi”²⁴⁵ olmanın yanı sıra, “Diller Dağı” olarak da biliniyor.²⁴⁶

Yüz ölçümü 50.300 kilometre karedir.²⁴⁷ Başkenti Mahaçkale, başlıca kentleri ise Derbent, Buynak, Kaspiski, Hasanyurt’tur.²⁴⁸ Kaspi (Hazar) Denizi ile Kafkas Sıradağları arasında yer alır. Doğusunda Kaspi Denizi, güneyinde Azerbaycan ve Gürcistan, batısında Çeçenya, kuzeyinde Rusya’nın Stavropol eyaleti ve Kalmuk bozkırları vardır.²⁴⁹

3.1.3.1.1. Lezgiler

Bütün Dağıstan toplumlarını içine alan Lezgi adı, eski Abhazya’nın bir bölgesi olan Kolkhide ile Tuapse’de bir topluluk ismi olarak geçen Lazos’ta yani Laz’dan gelir.²⁵⁰ Kendilerine “Lezgi” ve “Lezgiyar” diyen topluluk, genelde Dağıstan ve

²⁴¹Ali Asker, Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler, *Atatürk Kültür Merkezi*, 2012, s. 533.

²⁴²TSK Tarihi, a.g.e., s. 30.

²⁴³A. Asker, a.g.e., s. 533.

²⁴⁴V.A Tişkov- E.İ. Filippova, a.g.e., s. 2.

²⁴⁵“Dağlar Ülkesi: Rusça’da Dağıstan adı verilen sahayı ifade etmek için “Dağlar Ülkesi” anlamında “Strano Gor”, Dağıstan’da yaşayan tüm halkları belirtmek için de Dağıstanlı kelimesi kullanılmaktadır.” Detaylı bilgi için bkz. Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 179.

²⁴⁶Musa Ramazan, *Dağıstan ve Laklar*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, Yay. Haz.: Gökhan M. Mentuş, İstanbul, 2002, s. 20.

²⁴⁷a.g.e., s. 20.

²⁴⁸H. Ersoy, a.g.e., s. 145.

²⁴⁹M. Ramazan, a.g.e., s. 19.

²⁵⁰B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 44.

Azerbaycan'da yaşamaktadır.²⁵¹ Lezgi ismi Kafkasya'da çok eskidir. Çok eski bir tarihe sahip olan Gürcüler bu halkı “Lekhis veya Lekşi” diye tanımlamışlardır.²⁵² Lezgiler, Dağıstan'ın kurak bölgelerine yerleşmişlerdir.²⁵³ Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yer alan Samur Nehri havzasında yaşayan, bu nedenle Samurlular/Samuriler de denen Lezgiler, Lezgi dilinin farklı lehçelerini konuşan Rutul, Agul, Tsahur, Tabasaran gibi kabilelere ayrılır.²⁵⁴ Doğusunda Hazar Denizinin kıyı bölgesindeki ovalık kesiminde yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Tatarlar, kuzeybatısında Çeçenler, güneyinde Gürcüler yer alır.²⁵⁵ Lezgiler ağırlıklı olarak Sunniliğin Şafiilik mezhebine mensup olup kısmi olarak da Hanefî mezhebine mensuplardır.²⁵⁶ Dağıstan'ın Dokuzpara ilçesinin Miskince köyünde yaşayan Lezgiler ise Şii (Caferî) mezhebindedir.²⁵⁷ Lezgiler, ağırlıklı olarak Süleyman Stal, Kurah, Ahtı, Derbent, Dokuzpara, Meherremkent, Hiv ilçelerinde, kısmen Rutul ve Hasavyurt ilçelerinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'da ise Oğuz, İsmayılı, Şeki, Kusar, Haçmaz, Gebele ve Gâh ilçelerinde yaşamaktadırlar.²⁵⁸ 2010 nüfus sayımına göre Lezgilerin toplam nüfusu 385,240'dır.²⁵⁹

3.1.3.1.2. Gazi Kumuklar- Laklar

Doğusunda Dargiler, batı ve kuzeyde Avarlar, güneyinde de Kuralılar bulunan Laklar,²⁶⁰ Dağlık Dağıstan'ın merkezî bölgesindeki Lak ve Kulin ilçelerinde yaşamaktadırlar.²⁶¹ Laklar, kendi memleketlerini Lakku kİanu (Lak yeri), Lakku bilayat (Lak ülkesi) olarak adlandırırır.²⁶² Lezgiler “Yahul”, Kumuklar ve Kuzey Kafkasya halkları ise “Kazikumuk” olarak adlandırmaktadırlar.²⁶³ Avarlar “Gumik” ve “Toma”, Dargiler “Bulikan” ve Kumuçan” Gürcüler ise “Leki” derler. Laklar da kendilerine “Lek” ve “Gumuçi” adlarını verirler.²⁶⁴ 8.yüzyılda İslam dinini kabul

²⁵¹A. Asker, a.g.e., s. 547.

²⁵²M. F. Şoenü, a.g.e., s. 79.

²⁵³C. Gökçe, a.g.e., s. 8.

²⁵⁴S. M. Bilge, a.g.e., s. 14.

²⁵⁵C. Gökçe, a.g.e., s. 8.

²⁵⁶A. Asker, a.g.e., s. 547.

²⁵⁷gös.yer

²⁵⁸gös.yer.

²⁵⁹A. Asker, a.g.e., s. 553.

²⁶⁰B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 41.

²⁶¹A. Asker, a.g.e., s. 548.

²⁶²gös.yer

²⁶³gös.yer.

²⁶⁴U. Tavkul, a.g.e., s. 181.

etmişlerdir.²⁶⁵ Rivayetlere göre, Dağıstan bir köy olan Kumuk oranın halkı tarafından İslamiyeti ilk kabul ettikleri için Araplar onları gururlandırmak adına “Din için mücadele” eden anlamına gelen “Gazi” unvanını vermişlerdir. O zamanlardan beri Laklara, Gazi Kumuk denilmeye başlanmıştır.²⁶⁶ 2010 nüfus sayımına göre Lakların toplam nüfusu 161,276’dır.²⁶⁷

3.1.3.1.3. Avarlar

Kendilerine “Ma’uralal Mats”²⁶⁸ (Dağlı dili) diyen Kuzey Kafkasya’nın yerli halklarından olan Avarlar,²⁶⁹ tarihte Kafkasya’yı işgal eden Avar Türkleriyle bağlantıları olmamakla beraber Kumukların Avarları sıfatlandırmak amacıyla “Avare” kelimesinden ürettikleri bir sözcüktür. Ruslar da bu ifadeyi Kumuklardan almışlardır.²⁷⁰ Dağıstan bulunan Koysu Irmağı’nın kuzeybatısındaki,²⁷¹ bölgeden başlayarak güneyde Gürcistan’a kadar toprakları uzanmaktadır.²⁷² Dil açısından da Andi, Dido ve Avar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.²⁷³ Dağıstan’ın en kalabalık nüfusu Avarlardır. Çoğunlukla Dağıstan’da yaşayan bu halk aynı zamanda Çeçenistan, Kalmukya, ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan’da (ağırlıklı olarak Balaken ve Zakatala ilçelerinde) yaşamaktadırlar.²⁷⁴ Kızılyurt ilçesinde Avarların oranı yaklaşık % 80’dir.²⁷⁵ 2010 nüfus sayımına göre Avarların toplam nüfusu 850,011’dir.²⁷⁶

3.1.3.1.4. Dargiler

Avarların “Tsudakhar/Tsadakhar”, “Zdikh”, Lakların “Akuşa”, kendilerine ise “Sukur”,²⁷⁷ ya da “Dargan” diyen Dargiler, Dağıstan’ın ikinci en kalabalık nüfusa sahip halkıdır.²⁷⁸ Batısında Avarlar, kuzeyinde Kumuklar, güneyinde ise Vaynahlar bulunur.²⁷⁹ Hazar Denizi ile Kafkas Dağ silsilesinin kavşağına düşen büyük Derbent

²⁶⁵Ş. Erel, a.g.e., s. 39.

²⁶⁶A. Grigorianz, a.g.e., s. 191.

²⁶⁷A. Asker, a.g.e., s. 554.

²⁶⁸Başka bir kaynağa göre; “Kendileri için Avaral veya Maglarulal etnonimini kullanırlar.” Bkz. A. Asker, a.g.m., s. 546.

²⁶⁹M. T. Karakhi, a.g.e., s. 161.

²⁷⁰U. Tavkul, a.g.e., s. 182.

²⁷¹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 39.

²⁷²A. Grigorianz, a.g.e., s. 190.

²⁷³U. Tavkul, a.g.e., s. 182.

²⁷⁴A. Asker, a.g.m., s. 546.

²⁷⁵gös.yer.

²⁷⁶A. Asker, a.g.e., s. 553.

²⁷⁷M. T. Karakhi, a.g.e., s. 168.

²⁷⁸A. Asker, a.g.e., s. 546.

²⁷⁹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 41.

Geçidi'nin kuzey giriş bölgesinde oturmaktadır.²⁸⁰ Güney ve Orta Dağıstan'da yaşayan yerli bir halktır.²⁸¹ Akuşin, Dahadayev, Kaytak, Levaşin ve Sergokal ilçelerindeki Dargilerin nüfus oranı % 10-75 arasında değişmektedir. Kayakent (% 43) ve Karabudahkent (% 36) ilçelerinde önemli sayıda Dargi nüfus bulunmaktadır. Dargilerin şehir nüfusu ağırlıklı olarak İzberbaş şehrinde dir.²⁸² Dilleri Lezgilerin konuştukları dile yakındır.²⁸³ 2010 nüfus sayımına göre Dargilerin toplam nüfusu 490,384'dür.²⁸⁴

3.1.3.1.5. Tabasaranlar

Güneydoğu Dağıstan'ın halklarından olup dağ ve dağ eteği bölgelerinde yaşarlar. Kırsal bölgelerde yaşayan bir topluluk olarak bilinen Tabasaranlar, kentleşme süreci içinde daha yoğun bir şekilde yer almaya başlamışlardır. Ağırlıklı olarak Dağıstan Işıklarında ve Derbent'te yaşamaktadırlar.²⁸⁵ Dargilerin bir kolu sayılmaktadır.²⁸⁶ 2010 nüfus sayımına göre Tabasaranların toplam nüfusu 118,848'dir.²⁸⁷

3.1.3.1.6. Rutullar

Dağıstan'ın yerli halklarından dir. Bu ismin kökeni hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Bundan dolayı Kafkasya'dan gerek Avrupa yolları ile gerek ise Anadolu yolu ile göçen ve kendileriyle birlikte Kafkas kökenli toplum ve yer isimlerini götüren topluluklar vardır. Dağıstan bölgesindeki Rutulların da onların devamı olduğu düşünülmektedir.²⁸⁸ Bu halk Güney Dağıstan'ın güneybatı bölgesinde (Kızılyar, Babayurt, Rutul) ve ayrıca Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yer alan Şeki ilçesinde yaşarlar.²⁸⁹ 2010 nüfus sayımına göre Rutulların toplam nüfusu 27,849'dur.²⁹⁰

3.1.3.1.7. Zahurlar

Kendilerini "Tslalhbi" veya "Yıhbi" olarak tanımlayan Zahurlar, Azerbaycan'ın kuzeybatısında ve Dağıstan'ın güneyinde yaşarlar. Halkın adı Dağıstan

²⁸⁰Ş. Erel, a.g.e., s. 43.

²⁸¹M. T. Karakhi, a.g.e., s. 168.

²⁸²A. Asker, a.g.e., s. 546.

²⁸³U. Tavkul, a.g.e., s. 180.

²⁸⁴A. Asker, a.g.e., s. 553.

²⁸⁵a.g.e., s. 549.

²⁸⁶B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 47.

²⁸⁷A. Asker, a.g.e., s. 554.

²⁸⁸gös.yer

²⁸⁹A. Asker, a.g.e., s. 550.

²⁹⁰a.g.e., s. 554.

bölgesindeki “Tsahur” köyünden gelmektedir.²⁹¹ 2010 nüfus sayımına göre Zahurların toplam nüfusu 9,771’dir.²⁹²

3.1.3.1.8. Agullar

Lezgi dalına mensup olan etnik bir topluluktur.²⁹³ Güneydoğu Dağıstan’ın merkezi bölgesi, Agul ve Derbent ilçeleri başlıca Agul yerleşim bölgeleridir.²⁹⁴ Agulların %67’si köylerde yaşarken asıl yerleşim yerleri Çirahçay ve Kurahçay Nehirleri havzasının yukarı bölgeleridir.²⁹⁵ Çeçen-Lezgi dil grubunun Lezgi kısmına girer. Dil yapıları Tabasaran diline yakındır.²⁹⁶ Agul dilinin Keren, Kuşan, Agul, Kekhyun, Burkhan ve Fitin gibi diyalektleri eski dönemlerden beri bilinmektedir. Agullar birçok Dağıstan toplulukları gibi çevre halklarla ortak iletişim dili olarak Azerbaycan Türkçesini kullanmışlardır.²⁹⁷ 2010 nüfus sayımına göre Agulların toplam nüfusu 28,054’tür.²⁹⁸

3.1.3.1.9. Tatlar

Derbent civarında yaşayan Tatlar, Dağ Yahudileri²⁹⁹ olarak bilinmektedir. “Tat” Türk kültüründe önemli bir kavram olarak yer almaktadır. Etnik grup bakımından karmaşık bir tarihi yapıya sahiptirler. Tatlar, çoğunlukla Müslüman olup Dağ Yahudisi olarak adlandırılan grup ise Musevi olan topluluktur.³⁰⁰ Pehlevi dilini konuşan halklardandır.³⁰¹ 2010 nüfus sayımına göre Tatların toplam nüfusu sadece 455’tir.³⁰²

3.1.3.1.10. Talışlar

Talışlar, Dağıstan ile İran bölgesi arasında bulunan eski İrani halklardandır.³⁰³

²⁹¹ a.g.e., s. 551.

²⁹² a.g.e., s. 554.

²⁹³ M. T. Karakhi, a.g.e., s. 157.

²⁹⁴ A. Asker, a.g.e., s. 550.

²⁹⁵ gös.yer.

²⁹⁶ M. T. Karakhi, a.g.e., s. 157.

²⁹⁷ A. Asker, a.g.e., s. 550.

²⁹⁸ a.g.e., s. 554.

²⁹⁹ “Dağ Yahudilerinin kökeninin Hazarlardan geldiği yönündeki iddialar da gerçeği yansıtmaz. Nitekim Dağ Yahudilerinin dili İrani bir dildir ve Musevi Karaim Türklerinin dili ile hiçbir ilgisi yoktur.” bkz. A. Asker, a.g.e., s. 552-553.

³⁰⁰ a.g.e., s. 552.

³⁰¹ Ş. Erel, a.g.e., s. 51.

³⁰² A. Asker, a.g.e., s. 553.

³⁰³ Ş. Erel, a.g.e., s. 52.

3.1.3.1.11. Karabulaklar

Dağıstan'da yaşamış Türk halklarından. İnguşların yaşadıkları bölgelerde küçük topluluk halinde yaşarlar.³⁰⁴

3.1.3.1.12. Andiler

Lezgilere bağlı bir boydur. Andi Dağları'nın kuzey yamaçlarının üst kısımlarında Bakmolalara komşu olarak yaşarlar.³⁰⁵

3.1.3.1.13. Bakmolalar (Gumbetler)

Andi Dağları'nın kuzey yamaçlarında yaşayan Lezgilere bağlı bir boydur.³⁰⁶

3.1.3.1.14. Koysubular (Hindatlar)

Bakmolalar, Andiler ve Avarlar arasında yaşayan Lezgi boyudur. Andi Dağları'nın kuzey yamaçlarında yaşarlar.³⁰⁷

3.1.3.1.15. Salatavlar (Nahbaklar)

Lezgilere bağlı bir boydur. Bakmolalar ve Andiler ile birlikte yaşarlar. Andi Dağları'nın kuzey yamaçlarında yaşarlar.³⁰⁸

3.1.4. Türk Halkları

3.1.4.1. Nogaylar

Türkleşmiş bir Moğol kabilesi olan Mangıtlar ve Kıpçak Türklerinin karışımıdır.³⁰⁹ “Nogay” ismini 13.yüzyılda bu topluluğu kumanda eden Cengiz Hanın torunu olan Nogay Hanından almışlardır.³¹⁰ Nogay ve Kara Nogay diye iki ayrı kısma ayrılırlar. Kabile reislerine “Murza” derler.³¹¹ Günümüzde Dağıstan'ın dışında Krasnodar ve Stavropol eyaletlerinde oturmaktadırlar. Dil olarak ise Kazak ve Karakalpaklarla aynı Türkçeyi konuşmaktadırlar.³¹²

³⁰⁴ a.g.e., s. 51.

³⁰⁵ Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 189.

³⁰⁶ T. Deniz, a.g.e., s. 190.

³⁰⁷ a.g.e., s. 191.

³⁰⁸ a.g.e., s. 193.

³⁰⁹ S. M. Bilge, a.g.e., s. 16.

³¹⁰ gös.yer.

³¹¹ Ş. Erel, a.g.e., s. 51.

³¹² B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 45.

3.1.4.2. Kumuklar

Hunların ve Hazar Türklerinin varisçileri olduklarını savunan Kumuklar,³¹³ çoğunlukla kuzeyde Terek Nehrine kadar, güneyde ise Mahaçkale'nin alçak arazilerinde otururlar. Kafkasya'ya ne zaman geldiklerine dair bir bilgi mevcut değildir.³¹⁴

3.1.4.3. Karaçay-Balkarlar (Malkarlar)

Yüzyıllar boyunca Kafkasya'da egemenlik kuran İskitler, Hazar, Alan, Kıpçak, Kimmer, Bulgar, Hun, gibi Hint-Avrupa, Proto-Türkler ile Kafkasya halkları arasında kültürel ve etnik olarak birbirlerinden etkilenmesi sonucu oluşan bir Kafkasya halkıdır.³¹⁵ Kendi dillerinde kendilerine "Tavlu" (Dağlı) ismini vermişlerdir.³¹⁶ Elbruz Dağı'nın batı etekleri boyunca doğuda Çerek, Çegem ve Bakşan Irmakları boylarında yaşıyorlardı.³¹⁷

3.2. Güney Kafkasya Halkları

3.2.1. Azeri Türkleri

İran'ın kuzeybatısında Osmanlı ülkesi, Araz Nehrinden başlayarak Bahri Hazar ve Gilan bölgesine kadar uzanan bir bölgedir.³¹⁸ Bugün ise Azerbaycan coğrafi bakımından Kafkasya ve İran bölgesini içine alan iki ayrı bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır.³¹⁹ Azerbaycan'ın ortalama yükseltisi 384 m. kadardır. Ülkenin en yüksek noktası 4480 m. en alçak noktası 28 m.'dir. Ülkenin kuzey kesiminde yer alan Kafkas Dağları, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur. Oldukça derin vadilerle yarılmış olan Kafkas Sıradağlarının yükseltisi yer yer 4000 m'yi aşmaktadır.³²⁰ Ülkenin en önemli Nehirleri; Kura ve Aras'dır. Kura Nehri, Azerbaycan'ın olduğu gibi, tüm Kafkasya bölgesinin en büyük akarsuyudur.³²¹ "Azerbaycan" kavramının belirdiği

³¹³U. Tavkul, a.g.e., s. 183.

³¹⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 43.

³¹⁵U. Tavkul, a.g.e., s. 150.

³¹⁶H. Ersoy, a.g.e., s. 151.

³¹⁷S. M. Bilge, a.g.e., s. 16.

³¹⁸Muhammed Şerif Efendizade, *Azerbaycan ve İnkılabı*, Şirketi-Mürettibiyye Matbaası, Bakü, 2013, s. 34.

³¹⁹İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Haz.: Ekber N. Necef-Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 19.

³²⁰Ramazan Özey, *Ülkeler Coğrafyası*, Akif Yayınları, İstanbul, 2010, s.28

³²¹R. Özey, a.g.e., s. 29.

tarih M.Ö IV. yüzyıla dayanmaktadır. Bu adın oluşum süreci tarihi eskilere kadar uzanmaktadır.³²²

Azerbaycan isminin nereden geldiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Büyük İskender'in askeri olan Atrapatrusa'dan kaynaklı Atropateno'dan geldiğini iddia edilmektedir.³²³ Büyük İskender'in vefatından sonra onun adına yönetmiş olduğu Küçük medya bölgesinde bir devlet kurup bu devlete "Atropates'in Ülkesi" anlamında Grekçe "Atropatene" ismi verilmiştir. Ermeni dilinde "Atrapatakan", Farsça'da "Aturpatakan" ve Süryanice'de "Azarbaygan" şeklinde telaffuz edilen bu sözcük Arapça'da g ile c harfinin değişikliğiyle "Azerbaycan" ismine dönüşmüştür.³²⁴ Pehlevi dilinde azer kelimesi "ateş" baykan kelimesi ise "muhafız" anlamına gelmekte ve bu iki kelimenin birleşimi sonucu ortaya çıkmış bulunmaktadır.³²⁵

Kafkasya'daki kısım ise tarih boyunca "Albanya", "Aran" (Arapça ismiyle Arran), "Şirvan" ve çeşitli eyalet adları taşımıştır. Azerbaycan adı Sasaniler döneminden beri kullanıldığı bilinmektedir.³²⁶ 15. yüzyıldan başlayarak Şii mezhebini kabul etmişlerdir.³²⁷

3.2.2. Gürcüler

Tarih literatüründe kadim Gürcü devletlerinden olan Kolhida Krallığı, M.Ö 6.yüzyıl'da Gürcistan'ın batısında kurulmuştur. Doğusunda ise 4.yüzyılda kurulmuş olan Kartli (İberya) Krallığı'ndan bahsedilmektedir.³²⁸ Strabon ve Büyük Plinius'a göre; bu iki krallık Grekler, Ahameniş ve Part imparatorluklarıyla ekonomik ve siyasi ilişkiler sürdürmüştür. Kolhida ve Kartli Krallıkları belli bir gelişmişlik düzeyine sahip devletlerdi.³²⁹

³²²İ. Mehmetov, a.g.e., s. 19.

³²³M. Ş. Efendizade, a.g.e., s. 34.

³²⁴Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 4, Ankara, 1989, s. 318.

³²⁵Z. M. Buniyatov, a.g.e., s. 318.

³²⁶İ. Mehmetov, a.g.e., s. 19.

³²⁷S. M. Bilge, a.g.e., s. 17.

³²⁸Ali Asker - Alter Kahraman, "Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar", *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar (Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset)*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ed.:Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, s. 24.

³²⁹A. Asker - A. Kahraman, a.g.e., s. 24.

Romalıları ve Yunanlıların “İberya” diye tanımladıkları bölgeye Farslar ve Arapların “Gürcistan” adı Kür Nehrinden türetilen “Kür Ülkesi” anlamına gelmektedir.³³⁰ Yapılan iddialara göre M.Ö 2100 yıl önce Kartlos isminde bir kişinin torunları olup Kafkasya’nın otokton halklarından sayılan Gürcüler, Kartlos’tan Kartvel milleti olarak tarih sahnesine çıkmışlardır.³³¹ Kendilerine verdikleri “Kartvel” adının Gürcülerin ilk anayurtları olarak anılan Chaldea “Kalde” ile ilgisi olduğunu düşünülen de vardır.³³² 7-9.yüzyıllar arasında Güney Kafkasya’daki birçok bölge Arapların hâkimiyeti altına girmiştir. 8.yüzyılda bir dönem Tiflis’te İslam Emirliği kurulmuştur. Selçuklular ve Moğollar döneminde de bu devletlerin hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüşlerdi.³³³ Bu halkın konuştukları “Svano-Colchian” grubuna mensuptur.³³⁴

Kafkasya’da ticari, ekonomi, kültürel etkileşim ve aynı zaman da Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri sayesinde Hristiyanlık kabul edilmiştir. Hristiyanlık dininin benimsenmeden önce Paganizm, bölgede hâkim din konumundaydı. Bundan dolayı Hristiyanlığın Kafkasya’da gelişmesi birkaç yüzyılı bulmuştur. 4.yüzyıldan itibaren Gürcüler, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini³³⁵ resmi din olarak kabul etmişlerdir. Bunda asıl belirleyici unsur, Kartli Kralı Mirian’ın çok tanrılı inancı terk ederek hanedanıyla beraber Hristiyanlığa geçişidir.³³⁶

3.2.2.1. Acaralar/ Acariya

Müslüman Acaralılarının önemli bir kısmı Acara’nın doğusundaki Yukarı Acara olarak bilinen dağlık bölgede yaşamaktadır. Yukarı Acara’da bulunan Hulo ilçesi ve etrafındaki köyler yerli Müslümanların merkezi olarak bilinmektedir.³³⁷

3.2.3. Ermeniler

Ermeni kökeni hakkında net bir bilgi yoktur. Kimi rivayete göre Hz. Nuh’un torunu olan Hayk’tan geldiği ve Nuh’un gemisi Ağrı Dağına oturduğundan dolayı

³³⁰S. M. Bilge, a.g.e., s. 6.

³³¹Met Çınatıkho, *Kafkas Tarihi*, Çev.: Fahri Huvaj, Adige Yayınları, C. I, Ankara, 2002, s. 31.

³³²H. Ersoy, a.g.e., s. 239.

³³³A. Asker, a.g.m., s. 145.

³³⁴TSK Tarihi, a.g.e., s. 30.

³³⁵“Ortodoksluk, Gürcü kimliğinin korunmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle İstanbul’un fethinden sonra Gürcülerin Müslüman topluluklarla çevrili olduğu bir ortamda Ortodoksluk Gürcülerin farklılığı, dolayısıyla kimliğinin korunmasında etkili olmuştur.” Detaylı bilgi için bkz. Ali Asker, “Gürcistan’ın Din Siyaseti ve Müslüman Azınlıklar”, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 98, Ed.: Hasan Celal Güzel, Aralık 2017, s. 146.

³³⁶A. Asker - A. Kahraman, a.g.e., s. 24.

³³⁷A. Asker, a.g.m., s. 155.

Ermenilerin ana yurdunun Doğu Anadolu Bölgesi olduğunu savunurlarken kimi görüşe göre ise, Ermenilerin kökenini Urartulara dayandırmaktadır.³³⁸ Herodot ve Rodoslu Eudoksos gibi tarihçiler ise Ermenilerin kökenini Anadolu'ya Trakya üzerinden gelen Frigyalılara dayandırmaktadır.³³⁹ Miladın 3.yüzyılına değin Brahman ve Putperest mezhebine mensup olmuşlardır.³⁴⁰ Daha sonra 4.yüzyılda Hristiyanlığın Grigoryen mezhebini kabul eden Ermeniler, kendilerine “Hay” yaşadıkları bölgeye de “Hayastan” olarak adlandırmaktadırlar.³⁴¹ Ermenistan'da 26 dil konuşuluyordu.³⁴² Hint-Avrupa dil ailesi grubuna mensuptur.³⁴³

3.2.4. Osetler

Hunların baskısından ötürü 4.yüzyılda Avrupa'ya çekilmek mecburiyetinde kalan “Yasa” adlı aşireti Dağıstan'da kalarak oralara yerleşmişlerdir. Tarihte “As Alan” adı verilen bu kabile Dağıstan'ın yerli halklarını oluşturmaktadır. Konuştukları dilde Farsça kelimelerinde bulunmasıyla beraber İran'dan gelmiş olduklarını söylerler.³⁴⁴ Kafkasya'da Daryal Geçidi'nin güney ağzında otururlar. Diğer Kafkasya halkları tarafından “Kuşha” diye anılmaktadırlar.³⁴⁵ Kuzey Kafkasya'nın otokton sayılabilecek tek yabancı kökenli kavmidir. Osetler kendilerine “İron” derler.³⁴⁶ Bazı yer ve topluluklar da görüldüğü gibi burada da yerli halkın adı vatanlarına takılarak Kuzey Kafkasya'ya da “As” (Os) diye adlandıranlar da olmuştur.³⁴⁷ Antropolojik bakımdan karışık bir durum gösterirler ve Hint-Avrupai bir dil konuşurlar.³⁴⁸ Osetler başlıca iki gruba ayrılırlar; a) İron, b) Digor'dur.³⁴⁹ İronlar Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup iken ve Digorların %30'u Sünni Müslümandır.³⁵⁰ Bu halk milattan

³³⁸İlhan Akbulut, “Türk Tarihinde Ermeniler”, Dergi Park Akademisi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 50, S. 1, Ankara, 1995, s. 29.

³³⁹H. Ersoy, a.g.e., s. 243.

³⁴⁰M. Çünatıkho, a.g.e., s. 30.

³⁴¹S. M. Bilge, a.g.e., s. 17.

³⁴²V. Minorsky, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, University of London, Vol. 15, No. 3(1953), s. 504.

³⁴³TSK Tarihi, a.g.e., s. 31.

³⁴⁴Ş. Erel, a.g.e., s. 50.

³⁴⁵Y. Kaya, a.g.e., s. 16.

³⁴⁶M. T. Karakhi, a.g.e., s. 160.

³⁴⁷B. Ö. Büyüka, a.g.e., s. 50.

³⁴⁸İ. Aydemir (Çuşha), a.g.e., s. 160.

³⁴⁹Y. Kaya, a.g.e., s. 16.

³⁵⁰Abdullah Saydam, Osetler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33, Ankara, 1989, s. 437.

sonra Rus bozkırlarındaki Cermen göçlerinden kalan kişiler olduğu düşünülmektedir.³⁵¹

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Rusların Tarih Sahnesine Çıkışı

Milattan sonra 8.yüzyıla kadar tarihte “Rus” diye bir kavram bilinmiyordu. “Ugliç’ler”, “Drevliyan’lar” ve “Kievliyan’lar” gibi slav kabilelerinin adları, yalnız vahşi ormanlarda, ilkel yaşam süren yarı barbar insanların olduğunu göstermiştir.³⁵² Asıl yurtları Divina, Nolhof ve yukarı Dinyeper Havzalarında çeşitli Rus prenslikleri bulunup bunların siyasi ve dini merkezleri “Kiev”di.³⁵³ Bir süre sonra bu kavim “Kiev” kasabasını kurmuştur. “Rusya (Rossiya)” terimi ancak 17.yüzyılın başlarında, Çar I. Petro zamanında ortaya çıkmıştır.³⁵⁴

13.yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Kafkaslar, Selçuk Türklerinin yönetiminde kaldı. Bu zamandan itibaren bölge önce Hülagu İmparatorluğu’nun daha sonra da onların devamı niteliğinde olan İlhanlı Devleti’nin bir parçası oldu.³⁵⁵

Coğrafi konumu ve tarihi kaderi Rus Devletini kurulma tarihine yakın bir zamanda yani 10.yüzyılda Kafkasya ile ilk temaslarda bulunmuştur. Bu temasla kurulan münasebetin büyük bir kısmı mücadele ve muharebe içerisinde geçmiştir.³⁵⁶

Kafkasya’ya saldıran Kiev Prensleri, Batı Kafkasya’da Adigelerle karşılaşarak çeşitli savaşlar yapmışlardır. Ancak Ruslar, 13.yüzyıl’da Doğu Avrupa’yı işgal eden Moğollar yüzünden geçici bir süre kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır. Kafkasya’ya ilk Moğol saldırıları 1222’de oldu ve bu saldırılar geri püskürtülmüştür.³⁵⁷

³⁵¹TSK Tarihi, a.g.e., s. 30.

³⁵²Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Devlet Başkanı “Pşımaho Kotse (Kosok)”, Yaşamı ve Gurbet Yazıları*, Kuban Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 188-189.; Detaylı Rusya Tarihi için bkz.Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

³⁵³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, 7. Baskı, s. 475.

³⁵⁴S. E. Berzeg, a.g.e., s. 188-189.

³⁵⁵S. Yanar, a.g.e., s. 37.

³⁵⁶İ. Berkok, a.g.e., s. 305.

³⁵⁷S. Yanar, a.g.e., s. 38.

Cengiz Han 1223’de yirmi bin kişilik seçilmiş bir donanma ile en yetenekli komutanlarından Cebe ile Sabutay’ın idaresi altında Tebriz üzerinden Kafkasya’ya saldırmıştır. Derbent civarında şiddetli direnişle karşılaştıysa da Terek Irmağının aşağı mecrasına çıkmayı başarmıştır. Burada Laklar, Çerkezler, Osetler ve Kıpçakların birleşmiş güçlerine karşı koymayı başarmışlardır. Bu durum Moğolların, geniş Rus bozkırlarına çıkma olanağını tanımıştır.³⁵⁸

1226 yılında Cengiz Han’ın orduları Güney Rusya’ya saldırdı. Avrupa’da Karpatlara kadar ilerleyip merkezi Volga Nehri üzerindeki Saray şehri olan “Altın Ordu Devletini” kurmuştu. Altın Ordu Devleti Kazan, Astrahan, Kırım ve Rus hanlıklarında oluşuyordu.³⁵⁹ Altın Ordu Devleti, Kırım ile Kuzey Kafkasya’yı doğrudan yönetmiş, Güney Kafkasya ile de yakından alakadar olmuştur.³⁶⁰

Altın Ordu Devleti’nin yıkılmasının en önemli sebeplerinden biri, Rusya’da 15-16.yüzyıllar içerisinde köy ve şehir hayatının gelişmesine bağlı olarak siyasi boyutta gelişme yaşamıştır.³⁶¹ Toktamış Han’ın Timur’a karşı yenilgisinden sonra parçalanma sürecine giren Altın Ordu Devleti 250 yıl kadar Rusları kontrol altında tutmuşlardır. Altın Ordu Devleti yıkılınca yerine küçük hanlıklar kurulmuştur.³⁶² Ancak, bu devletin Kırım, Kazan, Astrahan, Nogay ve Sibir hanlıklarına bölünmesi³⁶³ Ruslar için Türk-İslam âlemi zararına olacak şekilde büyüme ve gelişme dönemi başlamış oldu.³⁶⁴ Rus prensleri bu olaydan sonra toparlanıp Türk saldırılarına karşı koyma ve saldırıya geçebilme gücünü elde edebilmiştir. Rusların işini kolaylaştıran bu durum, hanlıkların kendi aralarındaki mücadeleleri neticesinde zayıflamalarıydı. Hanlar kendilerini Rus Knezlerinin efendisi saymaktaydı ve bundan dolayı Moskova Knezlerine yukarıdan bakmaktaydılar.³⁶⁵

³⁵⁸S. E. Berzeg, a.g.e., s. 197.

³⁵⁹S. Yanar, a.g.e., s. 38.

³⁶⁰Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 25.

³⁶¹A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev.: Hasan Eren, Kültür Bakanları Yayınları, II. Basım, Ankara, 1976, s. XIV.

³⁶²Mustafa Gökçe, “Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu”, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 2-3.

³⁶³A. Saydam, a.g.e., s. 26.

³⁶⁴M. Zihni Hizaloğlu, *Şeyh Şamil (Şimali Kafkasya İstiklal Mücadeleleri)*, Serdengeçti Neşriyat:14, Ankara, 1958, s. 16.

³⁶⁵A. Saydam, a.g.e., s. 26.

15.yüzyıla kadar küçük knezlikler halinde bulunan Rusya, bu knezliklerden en büyüğü olan ve III. Ivan'ın hâkimiyetinde yer alan Moskova Knezliğini etrafında toplanmaya başlamıştır.³⁶⁶ 15.yüzyılın ikinci yarısında III. Ivan Moskova büyük knezliği etrafında Rusya'nın birliği için Altın Ordu Devleti'ne karşı bağımsızlık uğruna önemli mücadeleler vermişlerdir.³⁶⁷

1480 yılında Altın Ordu Devleti'nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Moskova Knezliği doğu yönüne doğru genişleme siyaseti izlemeye başladı.³⁶⁸

1547'de "Moskofların Çarı" unvanını alan IV. Ivan Türk hanlıkların bölünmüşlüğünden yararlanmasını iyi bilmiştir. Kazandaki iç mücadeleler, buranın coğrafi konumu sebebiyle saldırılara kolayca maruz kalması ve diğer Türk devletlerinden yardım alamamasından dolayı Rusların, güneye doğru yayılışlarının ilk kurbanı olmuşlardır.³⁶⁹ IV. Ivan döneminde, Altın Ordu'nun mirasçıları arasında yer alan 1437'de bağımsız bir devlet haline gelen Kazan Hanlığı'nı 1552'de ele geçirilmiştir.³⁷⁰ 1555'te Kazan bölgesinde başlamış olan Rus yönetimi bu bölge de askeri, iktisadi ve demografik açılardan ileri bölgelere yayılacak olan istila hareketinin dayanak noktası yapmıştır.³⁷¹ Kazan Hanlığı'nın düşmesi hem Rus hem de Türk ülkeleri açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Ruslar, Volga Nehrinin yukarı kısmını ele geçirip Astrahan'ı tehdit etmeye başlamışlardır. Bu tarihten sonra Rusya "çok milletli bir devlet" olmaya başlamıştır. Kırım Han'ı Devlet Giray'ın mücadelelerine rağmen³⁷² 1466'dan itibaren bağımsız olarak varlığını sürdüren Astrahan Hanlığı 1556'da Ruslar tarafından ele geçirilmiştir.³⁷³ Astrahan'ın da ele geçirilmesiyle Rusya Hazar kıyılarına ulaşmış ve İpek Yolu'nun bir kısmını eline

³⁶⁶A. N. Kurat, a.g.e., s. 106-109.

³⁶⁷Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-15121", *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 25.

³⁶⁸Osman Köse, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan Nüfusu İskanı Siyaseti (1770-1870)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu- Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul, 2014, s. 117.

³⁶⁹A. Saydam, a.g.e., s. 27.

³⁷⁰M. Gökçe, a.g.e., s. 2-3.; Erdal Taşbaş, "19.Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskanı (1864-1900)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 349.

³⁷¹O. Köse, a.g.e., s. 117.

³⁷²A. Saydam, a.g.e., s. 28.

³⁷³M. Gökçe, a.g.e., s. 2-3.

geçirmiş bulunuyordu. Bu durum artık Osmanlı Devleti'ni tehdit eden "Rus Meselesini" ortaya çıkarmıştı.³⁷⁴

Bunun neticesinde 1569 yılında Sokullu "Hazar ile Karadeniz'i birleştirmek Ruslara karşı Astrahan'ı kurtarmak ve Orta Asya'daki Türk Devletleriyle ilişki kurmak için" hazırlamış olduğu Don Volga projesini hayata geçirmek istemiş ancak başarılı olamamıştır. Bundaki başlıca sebep ise; Rus saldırıları ve Kırım'ın isteksiz davranışları söylenilebilir.³⁷⁵

4.2. Tarihsel Çerçeve İçerisinde Osmanlı-Rus Diplomatik İlişkileri

İlber Ortaylı, Osmanlı-Rus ilişkilerini 3 ana evre olarak sınıflandırmıştır. Birinci bölüm olarak adlandırılan kısım "1699 Karlofça Antlaşması"yla başlamıştır. İkinci bölüm "1741 ve 1761" yılları arasını kapsamaktadır. Üçüncü bölüm ise tezin önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu kısımda, Çar I. Petro'dan sonra halefi ve önceden Alman Prensesi olan Çarice II. Katerina dönemini yani 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla başlayan ve 1856 Paris Barış Konferasına³⁷⁶ kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu kısımda da Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerini Kafkasya Perspektifinden ele alacağız.

Osmanlı-Rus ilişkileri ilk defa Çar III. Ivan zamanında 1462-1505 yılları arasında başlamış olup³⁷⁷ ikili ticari ilişkileri düzene koyabilmek için önce Mihail Pleşçeyev'i³⁷⁸ daha sonra Aleksey Golohvastov'u elçi olarak İstanbul'a göndermesiyle³⁷⁹ devletlerarası ilk diplomatik ilişkileri Kırım Han'ı Mengli Giray başlatmıştır.³⁸⁰ III. Ivan 1492'de yani II. Beyazıt döneminde Moskova Knezliği'nin Altın Ordu nüfuzundan kurtulmasına yardımcı olan dostu Kırım hanı Mengli Giray'ın arabuluculuğu ile Mihail Pleşçeyev'in öncülüğünde bir elçi heyeti gönderilmiştir. Bu

³⁷⁴S. Yanar, a.g.e., s. 39.

³⁷⁵Rahmi Deniz Özbay, "Kafkasya Ülkeleri ve Kırım'ın Sosyo-Ekonomik-Siyasi Statüleri ve Kısa Tarihleri", Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Türkiye ile İlişkileri, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayın No:9, İstanbul, 1998, s. 401.

³⁷⁶İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 127-129.

³⁷⁷Hilmi Selim Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 14, 2007, s. 2.

³⁷⁸İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. II, İstanbul, Sonbahar 2016, s. 34.

³⁷⁹H. İnalçık, a.g.e., s. 26.

³⁸⁰H. S. Özkan, a.g.m., s. 2.

elçi heyetinin gönderilme sebebi ise, Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlılara ait olan limanlarda ticaret yapan Rus tüccarları sorunlarını dile getirip Osmanlı'yla dostane bir yakınlaşma içerisine girmek istemiş lakin elçinin uygunsuz hareketleri yüzünden İstanbul'da itibar görmemiştir. Çar'ın istediği şeyler kabul görülmeyip geri gönderilmiş ve elçinin uygunsuz tavırları Kırım Hanına bildirilmiştir.³⁸¹

Yavuz Sultan Selim zamanına kadar Ruslarla bir ilişki de bulunulmamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda Aleksiyev adında bir elçi Osmanlı ülkesine giderek hem dostane ilişkiler de bulunup hem de ticareti geliştirmek açısından Osmanlı padişahının karşısına çıkmış fakat yine itibar görmemiştir. Bu durum Osmanlı Devleti her geçen gün güçlenmekte olan Rusya'ya karşı önem vermediğini ve o dönemin güçlü devletlerinden olan Lehistan ile ilgilendiğini göstermektedir.³⁸²

4.2.1. Rusya'nın Kafkasya Politikası

Kafkasya, Rusya'nın Anadolu, İran ve Suriye'ye inişini engelleyen bir settir.³⁸³ Bu sebeple Rusya, Çar I. Petro zamanında, Kafkasya'ya yöneldi. Sınırlarını güney'e Anadolu ve İran üzerinden Fırat ve Dicle arasına Umman Denizi'ne, Elcezire'ye Akdeniz'e ulaşmayı büyük emel haline getirmiştir. Kafkasya'ya hâkim olmak Hazar Denizi'ne sahip olmaktır. Bu havzaya sahip olmak demek ise; Hindistan ve Türkistan ticareti için büyük öneme sahiptir. Bundan dolayıdır ki, Kafkasya'ya sahip olmak Rusya'nın siyasi amaçlarına ulaşması için büyük bir fırsattır.³⁸⁴ Tabi Kafkasya'ya hâkim olmak sanıldığı kadar kolay olmayacaktır. Asırlarca devam edecek olan hürriyet mücadelesini de beraberinde getirecektir.

Çar I. Petro döneminde Rusya, 1689-1725 dönemleri arasında politik, ekonomik ve kültürel bağlamda büyük değişim göstermiştir.³⁸⁵ Çar I. Petro (Deli) Rus tahtına oturunca Rus Emperyalizmini uygulamaya koyuldu.³⁸⁶ Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını ve ticaret için büyük limanlara sahip olunması gerektiğini milli bir hedef ve siyaset haline getirmiştir.³⁸⁷ Bu durumu gerçekleştirebilmek adına

³⁸¹İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 476-477.

³⁸²gös.yer.

³⁸³Emine Beyza Kaynar, "Göç Nedenleri" 1864 Büyük Çerkez Sürgünü, Göç Hareketleri Araştırmaları Koordinatörlüğü, Ankara, Kasım 2017, s. 5.

³⁸⁴M. Çünatıkho, a.g.e., s. 2-3.

³⁸⁵Zulfiya Şahin, "XVIII. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 2014, s. 1.

³⁸⁶A. H. Hizal, a.g.e., s. 34.

³⁸⁷U. Tavkul, a.g.e., s. 90.

Karadeniz ve boğazların mutlak hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve sahip olduğu bölgelerin Rusya'nın eline geçmesi gerekliliğine inanılmıştır.³⁸⁸

Kafkasya, stratejik konumu açısından Hindistan'a açılan deniz yolunun doğu kapısını oluşturmaktadır. Bu kapıya hâkim olan ülkeler aynı zaman da boğazlara da hâkim olmuş demektir. Bu durum aynı zamanda sıcak denizlere olan hâkimiyeti de sağlayacaktır.³⁸⁹

Rusya ve Kafkasya arasındaki ilk çekişmeler 1707 yılında keşif amaçlı Doğu'nun Demirkapı'sını zorlamak için gidilmiştir.³⁹⁰ Dağıstan'da ciddi bir direnişle karşılaşan Çar, kaçarken Derbent'in anahtarını unutmamıştır. Petersburg kendisini karşılamaya gelenlere doğuya hükmedebilmek için Kafkasya'nın alınmasını vasiyet etmiştir.³⁹¹

Aynı zamanda Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun süren savaşlar neticesinde Gürcistan ve Azerbaycan topraklı sürekli el değiştirmeye başlamış yaşanan istikrarsızlık siyasi ve ekonomik dengeyi bozmuştur. Uzun yıllar süren Osmanlı-İran savaşları her iki devlet açısından büyük yıkım getirmesiyle Çar I. Petro bu durumdan yararlanarak Rusya'yı dünya çapında bir devlet haline getirmeyi amaçlamıştır.³⁹²

Çar I. Petro ticareti geliştirmek amacıyla, İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a ulaşarak ipek, bakır ve pamuk gibi hammadde kaynaklarına sahip az nüfuslu toprakları ele geçirmek amacıyla o alanda büyük bir öneme sahip olan Trans-Kafkasya'ya da hâkim olmaya çalışmıştır.³⁹³

Rusya, 1552 tarihinde Kazan'ı alıp tarih sahnesine çıkmasından sonra, büyük bir İmparatorluk amaçlarına ulaşmak için, en önemli bölgelerden biri olan Kafkasya'ya yönünü dönmüştür.³⁹⁴ Kuzey Kafkasya halklarından olan İnguş ve Oset Bölgelerine saldırıya geçmiştir. Çariçe Kafkasya'daki bu kanlı savaşlarda en önemli generallerini

³⁸⁸Salih Yılmaz-Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devletinden Günümüze Türk- Rus ilişkileri", *Türk-Rus İlişkileri*, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S. 17, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara, 2016, s. 13.

³⁸⁹Rahmi Tuna, "Çerkezlerin Kafkasya'dan Göçü", *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*, Konferans No. 3, Arpaz Yayıncılık, İstanbul, 1978, s. 123.

³⁹⁰Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Devlet Başkanı "Pşimaho Kotse (Kosok)", Yaşamı ve Gurbet Yazıları*, Kuban Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 168.

³⁹¹S. E. Berzeg, a.g.e., s. 169.

³⁹²A. Saydam, a.g.e., s. 31.

³⁹³gös.yer.

³⁹⁴Mehmet Aslan, "Kuzey Kafkasya Coğrafyası'nda Yaşanan Etno-Politik Sorunların Çözümünde Kumuk Türkçesinin Önemi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2 (Kış/2013), s. 169.

görevlendirmiştir. Ünlü Rus Komutanı Suvorov yurtlarını savunan Kafkasyalılar için “Kafkasya’daki dağ silsilelerini aşmak Alpleri aşmaktan daha zordur. Bu dağ kurtları Prusya ve Avusturyalılardan daha iyi çarpışıyorlar.” demiştir.³⁹⁵

Rusya’nın en parlak dönemini yaşadığı II. Katerina, Kırım’ı ilhak ettikten sonra Kafkasya’yı ele geçirmek için uzun yıllar devam edecek olan mücadele içerisine girmiştir.³⁹⁶

Tüm direnişlere rağmen Kafkasya ovalarında askeri birlikler ve yerleşim birimleri oluşturarak Kuzey Kafkasya’ya dışarıdan nüfus alımlarına (Zaporoj Kazaklar) başladılar.³⁹⁷ 1763 yılında Mozdok kalesi inşa edildi. Daha sonra 1777 ve 1780 yılları arasında Mozdok’tan Don Nehri kıyısındaki Azak Kalesine kadar uzantıda Mozdok- Azak müstahkem kaleleri tesis edildi.³⁹⁸

Türk- Rus İlişkilerinin dönüm noktası olan II. Katerina, 1762 ve 1796 yılları hem idari açıdan hem de monarşinin konumu açısından güçlü bir konuma ulaştı. Bu dönem ile birlikte 19.yüzyıl Rusyası’nın temelleri atıldı. Çarice emperyalist ve saldırgan bir siyaset uygulamaya başladı.³⁹⁹ Sıcak denizlere inme amacı olan Rusya, Kafkasya’nın Karadeniz’e kıyısı olması sebebiyle, büyük bir jeostratejik öneme sahipti. Osmanlı’nın Karadeniz’deki etkisini sonlandırmak için, Karadeniz’i bir Türk gölü olmaktan çıkartıp sonrasında boğazlar üzerinde hâkimiyetini gerçekleştirerek, Karadeniz ve Boğazlar yolu ile sıcak denizlere yani Akdeniz’e inebilmesine olanak sağlayabilmesi açısından Kafkasya, son derece büyük bir önem taşıyan bölgedir. Ayrıca bölgenin Hazar Denizine kıyısı olması bu bölgenin Rusya için önemini artırmaktaydı.⁴⁰⁰ Dolayısıyla I. Petro’dan sonra gelen halefleri de Çar gibi aynı politikayı benimseyerek Karadeniz ve Boğazlara sahip olarak sıcak denizlere inmeyi amaçlamış ve zengin Kafkasya’ya hâkim olmayı hedeflemiştir.

³⁹⁵Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 36-37.

³⁹⁶M. Aslan, a.g.m., s. 169.

³⁹⁷C. Barlas, a.g.e., s. 37.

³⁹⁸C. Anadol, a.g.e., s. 62.

³⁹⁹İ. Ortaylı, a.g.e., s. 132.

⁴⁰⁰S. Yılmaz-A. Yakşı, a.g.e., s. 13.; Abdullah Temizkan, “18. ve 19. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 137-138.

Bu gibi sebeplerle oluşturulan Rusya'nın Kafkasya politikası zamanla ne olursa olsun Kafkasya'nın ele geçirilmesini zaruri kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflaması ile bu durum bilinçli olarak uygulanmaya çalışılmıştır.⁴⁰¹

4.2.2. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası

Osmanlı Devleti, Kırım bölgesinden başlayarak Kuzey Kafkasya yolu ile Kazan ve Astrahan Bölgesine gelerek buradan da Orta Asya ulaşıp bu bölgedeki Müslüman Türklerle birleşmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu bölgede yaşayanların hac vazifesini yerine getirecek olan Müslümanların Kabarday Bölgesinden geçen hac yollarını kontrol altında tutmak ve Hazar kıyısında ticari açıdan büyük öneme sahip olan Astrahan şehrini elde tutmak istemiştir.⁴⁰² Aynı dine mensup olan Rusya ve Gürcistan'ın coğrafi olarak birleşmesini önlemeyi amaçlamıştır.⁴⁰³

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Kafkaslar bölgesinde olan yayılcılığını engellemek için Kırım'ı elde tutmak istemiş ve Kafkasya halklarıyla yakından irtibat kurarak bu bölgedeki halkı hâkimiyeti altında bulundurmaya amaçlamıştır.

Bahsedilen bu durum Osmanlı Devleti'nin doğu politikası olarak başlamış olsa da daha sonraki aşamalarda Rusların Terek Nehrine dökülen Sunja Akarsuyu üzerinde kaleler yaptırması yüzyıllar boyunca sürecek olan Osmanlı-Rus mücadelesine zemin hazırlamıştır.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin bu politikasının olumlu yönlerini ele alırken duruma objektiflik kazandırmak amacıyla bölge üzerindeki menfaatleri de işlemek durumundayız. Bu durum uluslararası diplomatik ilişkiler bağlamında “Makyevelist Yaklaşım” olarak değerlendirilebilir. Kafkasya jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti bölgeyi Rusya'ya teslim etmemek için böyle bir mücadeleye dâhil olmuştur diyebiliriz. Netice de kendi çıkarları da hasar görecekti. Bu durum her iki devlet için mütakabiliyet esasına dayanmaktadır. Sadece Osmanlı Devleti için değil aynı zaman da Rusya içinde geçerlidir. Her iki devlet arasındaki bu tutumu devletlerarası sınır problemi olarak değerlendirilebiliriz.

⁴⁰¹R. Tuna, a.g.e., s. 124.

⁴⁰²a.g.e., s. 118-121.

⁴⁰³F. Güngör, a.g.e., s. 90.

⁴⁰⁴R. Tuna, a.g.e., s. 118-121.

Osmanlı Devleti, 1578-1579 yıllarından sonra Kafkasya ile yeteri kadar alakadar olamadı. Ancak Rusya'nın 1774 yılından Kırım'ı ilhak etmesinden sonra Osmanlı Devleti rotasını Kafkasya'ya çevirdi. Osmanlı Devleti'nin bundaki amacı; Rusya'nın Kafkasya'yı hâkimiyeti altına alması sıcak denizlere inmesini kolaylaştırıcaktı. Çünkü Kafkasya sıcak denizlere yani güneye inmek için tampon bölge vazifesini görüyordu.

Kırım'ın ilhak edilmesinden sonra Osmanlı Devleti bu bölge için bir politika geliştirmiştir. Bunlardan biri Çerkezlerin ve Abhazların Osmanlı'nın yanında yer almalarını sağlamaktı. Bundaki amaç Rusya'nın ilerleyişini durdurmak ve Karadeniz'e çıkmasını engellemektir.⁴⁰⁵ Osmanlı Devleti bölgedeki nüfuzu arttırabilmek için kendisi de bir Çerkez olan Ferah Ali Paşa'yı görevlendirmişti. Osmanlı Devleti, Dağıstan Bölgesiyle öteden beri sıkı ilişkiler içerisindeydi. Bu durumun nedeni bölgenin dini bakımdan Osmanlıyla aynı olmasından kaynaklıydı. Ancak Çerkez ülkesi için bu durum söz konusu değildi. İslamiyet'in bu bölgeye geç tesir etmesi sebebiyle halifenin otoritesi Çerkez kabilelerinin üzerinde ciddi etkisi olmamıştı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti bölgeyi doğrudan doğruya hâkimiyeti altına almaya çalışmamıştır. Bu bölgedeki ilişkiler Kırım hanlarına bırakılmıştır.⁴⁰⁶

Kafkasya'daki Rus istilalarına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemek için gelen Şapşığ kabilesinin başı Zanzade Mehmet Giray seçilmiştir.⁴⁰⁷ Mehmet Giray⁴⁰⁸, 1780 tarihinde Ferah Ali Paşa'nın bölgeye gitmesiyle görevi Soğucak muhafızlığına tayiniyle başlar.⁴⁰⁹ Daha sonra 1781 yılında Anapa Kalesinde karargâh kurup, Adigeler arasında Müslümanlığı kuvvetlendirip, Osmanlı Devleti'yle olan bağlarını manen sağladıktan sonra askeri ve siyasi ilişkilerin kurulmasını sağlayacaktı. Rusların her zaman canlı tutmaya çalıştıkları Hristiyanlık propagandalarına karşı birçok din âlimleri

⁴⁰⁵Zübeyde Güneş-Yağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkezlerden Bağlılık Senedi Alınması", KARADENİZ, Y. 1, S. 2, Bahar 2009, s. 99.

⁴⁰⁶B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 98-101.

⁴⁰⁷Zübeyde Güneş-Yağcı, "Sefer Zaniko: Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya Politikasına etkisi", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 247.

⁴⁰⁸Zanzade Mehmet Giray'ın oğlu olan Sefer Zaniko ya da Zanzade Sefer, Şapşığ kabilesinden olup bağımsızlık mücadelesinde Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Rus kaynaklarından Osmanlı ajanı olarak yer alırken İngiliz kaynaklarında ise Çerkezlerin bağımsızlığı için mücadele veren kahraman olarak betimlenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Zübeyde Güneş-Yağcı, "Sefer Zaniko: Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya Politikasına etkisi", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014

⁴⁰⁹Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No:1, Has-Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1979, s. 38.

bölgeye gönderilmiştir. Osmanlı Devleti, bölgedeki durumları Anapa valisi olan Ferah Ali Paşa'dan alıyordu.⁴¹⁰ Kuban Çerkezleriyle olan bağlar Ferah Ali Paşa sayesinde gelişme göstermiştir. Ancak bu durum Kabardaylar için geçerli değildi. Kabardaylar, önceden beri her zaman Ruslarla iyi ilişkiler içerisindeydi.⁴¹¹ Fakat Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra Kabardaylar arasında ılımlı politikanın yerini baskı aldığından İslamiyet'in yaygınlaşması hızını kaybetmiştir.⁴¹²

Osmanlı Devleti, Kafkasya halkının Rusya'ya karşı yapmış olduğu mücadelesine derin bir sempati besliyordu. Hatta o bölgeye yardım taraftarıydı.⁴¹³ Çerkezler ise "1787-1792, 1806-1812, 1827-1829" savaşlarında Osmanlı'nın yanında yer alarak Ruslara karşı mücadele de bulunmuşlardır. Ancak bu savaşların bitişinde sonra Osmanlı Devleti devam eden Rus baskılarına rağmen Çerkezleri desteklememesi Çerkezler üzerinde büyük güven problemlerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti açısından bu durumun nedeni şu şekilde gösterilmektedir: Osmanlı Devleti özellikle 19.yy'da Rusya'ya karşı büyük kayıplar verdiği için ötürü güçsüz konumdaydı. Yeni bir savaşın getireceği yıkımı kaldıramayacak olan Osmanlı, Rusya ile anlaşma yolunu seçmişti. Bundan dolayıdır ki, Kafkas halklarını desteklemenin yeni bir savaş doğuracağını düşünen Osmanlı içerisinde bulunduğu durumun elverişsizliği açısından tarafsız kalmayı seçmiştir.⁴¹⁴

4.3. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774)

Rusya'nın Lehistan'da güç kazanması Osmanlı devlet adamlarını telaşa düşürmüştür. Ani bir baskınla Osmanlı topraklarına giren Ruslar, birçok Osmanlı vatandaşını öldürmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1768 yılında Rusya'ya harp ilan etmiştir. Ancak Osmanlı ordusunun hazırlığı tam değildi. Orduyu komuta edecek

⁴¹⁰C. Barlas, a.g.e., s. 38.; "Kafkas kavimleriyle uyum sağlayabilmek için bir sosyolog gibi Kafkas adetlerini inceleyen Ferah Ali Paşa, Şapsığ boyundan Hacı Hasan Ağa'nın kızını alarak bölge ile akrabalık ilişkisi kurmuş bulunuyordu. Bu düğün vesilesiyle oluşturulan alayın Kafkasya içlerine doğru yaptığı yolculukta her kabilenin merkezinde İslam anlatılıyor, bir yandan Kuran-ı Kerim okutulurken diğer yandan da tercümanlar vasıtasıyla halka Türk milletinin iyi idaresi ve İslam dininin faziletleri tebliğ ediliyordu." Ayrıca detaylı bilgi için bkz., Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 11-13.; Zübeyde Güneş-Yağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkezlerden Bağlılık Senedi Alınması", *Karadeniz*, Y. 1, S. 2, Bahar 2009, s. 100-101.

⁴¹¹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 100.

⁴¹²Cihat Aslan, "Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkez Sürgünü", *Asam Yayınları*, S. 1, s. 5.

⁴¹³F. Güngör, a.g.e., s. 89.

⁴¹⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 101.

iyi komutanlardan yoksundu. Bu sebepten dolayı Osmanlı ordusu 1769 yılında Hotin Kalesi civarında Rus ordusuna yenildi. 30 bin kişilik Rus kuvveti 180 bin kişilik Osmanlı birliğini Kartal'ın kuzeyinde işgal etti. Büyük bir yenilgi alan Osmanlı ordusu Rus kuvveti karşısında direnç gösteremedi. Balkanlara inmek isteyen Rus ordusuna Tuna Nehri engel oldu. Bazı noktalardan Tuna Nehrine giren Rus ordusu burada tutunamadığı için Tuna Nehrinin kuzey kısmına çekildi. Eflak ve Boğdan Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Rus ordusu Kırım'a girdi. Daha sonra Rus donanmasını yöneten Kont Aleksey Orlov, Baltık Denizinden hareket ederek Akdeniz'e girdi. Yine aynı komutanın kışkırtması neticesinde Rumlar Mora'da isyan çıkardı. Akabinden Sakız Adası yakınlarına gelen Rus donanması Çeşme'de Osmanlı donanmasını yaktı. Gerçekleşen bu olay karşısında telaşa düşen Babıali Hükümeti barış müzakerelerine başladı.⁴¹⁵

1762 yılında Rusya'nın başına geçen Çarice II. Katerina ile Osmanlı-Rus ilişkilerinde yeni bir döneme geçildi. Çar I. Petro'dan sonra büyük bir Türk düşmanı olan Çarice,⁴¹⁶ 1768-1774 yılında yapılan savaşta Lehistan da güç kazanmak istemesiyle Lehistan'ın iç işlerine karışması, Kafkaslarda ve Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde faaliyet bulunması Osmanlı Devleti'ni büyük bir yenilgiye itmiştir.⁴¹⁷ Aynı zamanda Rusya, 1739 Belgrad antlaşmasıyla Azak Kalesini ele geçirdikten sonra, Osmanlı Devleti'nin yanında harekete geçerek Kabardaylara, iki devlet arasında çekişme oluyor diye yeni bir düzen getirerek bu bölgenin iç işlerine her iki devlette karışmayacaktı. Ancak Rusya, anlaşmaya karşı çıkarak Küçük Kabarday'ı egemenliği altına alarak ve Büyük Kabarday'a da baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti de bir yandan bu hâkimiyetin önüne geçmeye çalışırken bir yandan da Azak Kalesini geri almaya çalıştığı esnada bu savaş patlak vermiştir.⁴¹⁸

28 maddeden oluşan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kafkasya'yı içeren en önemli maddeleri şu şekildedir:⁴¹⁹ Rusya'ya İstanbul'da elçi bulundurma hakkı tanınmıştır. Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet

⁴¹⁵A. N. Kur'at, a.g.e., s. 289-290.

⁴¹⁶Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 35, s. 67.

⁴¹⁷Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 15.

⁴¹⁸C. Gökçe, a.g.e., s. 35.

⁴¹⁹Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumları Yayınları, C.5, Ankara, 2010, s. 2608.

olmuştur.⁴²⁰ Fakat dini açıdan İstanbul'da "Halife" sıfatını taşıyan Padişah'a tabi olacaktı. Bu anlaşma ile Rusya, Padişah'ın dünyadaki Sunni Müslümanların halifesi olduğunu resmen tanıyordu. Osmanlı Devleti Aksu ve Özü Nehirleri arasındaki sahil şeridi Kerç ve Azak Denizinin sonundaki Azak Limanları ve çevresini Rusya'ya bırakmıştır. Bırakılan bu bölge, Karadeniz'in kuzeyinin stratejik noktaları olması sebebiyle Rusya'nın geleceği bakımından çok önemlidir. Rusya ilk defa kesin bir şekilde Karadeniz'e inmiştir.⁴²¹

Osmanlı Devleti Kafkasya'da ve Karadeniz kıyılarında toprak kaybediyordu. Kerç Kalesi ile Kabarday arazisi Rusya'ya terk ediliyor ve sınır Aksu ve Özü Nehri oluyordu.⁴²²

Azak Kalesi ve bölgesiyle büyük ve küçük Kabarday tamamen ve kesin olarak Ruslara bırakılmıştı.⁴²³

Bu antlaşmada, "Moskova Hükümeti, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kendisinde Kuzey Kafkasya'nın merkezi bölgelerini işgal etmek için "hukuki bir dayanak" oluşturma imkânı sağlamıştır.⁴²⁴ Bu antlaşmanın hükümlerine göre, Rusya'nın Kabarday toprakları üzerindeki egemenliği kabul edilmiştir.⁴²⁵ Kırım, Rusya'nın egemenliğine verildikten sonra Çarlık yönetimi Kuzey Kafkasyalıları "kanuni iktidara" karşı başkaldıran "asiler" gibi görmeye başlamıştır.⁴²⁶

Osmanlı'nın Kırım dışında az toprak kaybı olmasına rağmen, Osmanlı'nın tarih boyunca imzaladığı en ağır antlaşmadır. Karadeniz bir Türk Gölü olmaktan çıkmıştır. Rusya, Karadeniz sahillerine sahip olmaya başlamıştı. Kırım gibi 1,5 milyon Türk'ün yaşadığı 15 asırlık Türk ülkesi geleceğini Rusya'ya bırakıyordu.⁴²⁷

Küçük Kaynarca Antlaşması Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşma, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için ortaya koyduğu önemli bir başarıydı. Katerina, bununla da yetinmeyerek Osmanlı Devleti'ni tam olarak ortadan kaldırmayı istiyordu. Merkezi İstanbul olmak üzere Rusya'nın hâkimiyeti altında bir

⁴²⁰ Ali Kemal Meram, *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1969, s. 129.

⁴²¹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, C. 5, İstanbul, 1994, s. 63.

⁴²² F. Armaoğlu, s.g.e., s. 15.

⁴²³ M. Cezar, a.g.e., s. 2608.

⁴²⁴ A. Saydam, a.g.e., s. 35-36.

⁴²⁵ N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, Kayıhan Yayınevi Umumi Neşriyat, Siyasi Tarih Araştırmalar Serisi, İstanbul, Kasım 1998, s. 281.

⁴²⁶ A. Saydam, a.g.e., s. 35-36.

⁴²⁷ Y. Öztuna, a.g.e., s. 64.

"Rum İmparatorluğu, kurmayı tasarlıyordu. Ancak Katerina bu amacını uygulamaya koyamadı. Çünkü Osmanlı Devleti ortadan kaldırılacak kadar güçsüz bir devlet değildi.⁴²⁸

4.4. 1787-1792 Osmanlı – Rus Savaşı ve Yaş Antlaşması (9 Ocak 1792)

1768 yılında yapılan Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenik düşmesi sebebiyle 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Rusya Karadeniz'e ulaşmış ve geniş topraklar elde etmiştir. Aynı zamanda bu savaş ile Kırım'ın Rus topraklarına katılması için atılmış ilk adım oldu. Rusya bu sebeple Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma fırsatı bulmuştu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁴²⁹ Rusya'nın başında bulunan Çariçe II. Katerina Ruslaşmış bir Alman hükümdarıydı. İsveç'in tarih sahnesinden çekilmesiyle beraber⁴³⁰ daha önce de belirttiğimiz gibi Çar I. Petro zamanında büyük bir hedef olan güneye inme politikası yine bu dönemde de zuhur etmiş, Çar I. Petro'nunda vasiyeti üzerine Çarice II. Katerina yönünü güneye yani Osmanlı Devleti topraklarına çevirmiştir. Çarice II. Katerina Osmanlı Devleti'ni tamamen ilhak etmeyi planlıyordu. İstanbul merkez olmak üzere "Rum İmparatorluğu" kurmayı hedefliyordu. Tüm bu yaşananlar Osmanlı Devleti'nde büyük bir yankı uyandırmıştı. İngiltere ve Fransa Rusya'ya karşı Osmanlı hükümetini harbe teşvik ediyordu. İngiltere ve Fransa'nın bundaki amacı Rusya'ya karşı kendi sömürgelerini koruma altına almaktı. Eğer Rusya bu emelini gerçekleştirmiş olsaydı İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerine giden yolda tehdit altına girmiş olacaktı. Bundan dolayıdır ki İngiltere ve Fransa Osmanlı hükümetini Rusya'ya karşı el altından desteklemiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti 1787 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Savaşın ilk başladığı zamanlarda Karadeniz'de büyük bir fırtınanın çıkmasıyla Rus donanması batmıştır. Özi Kalesinin düşmesi Rus birliklerinin ilerlemesine neden olmuştur.⁴³¹ 1789 Ocak ayında Özi Kalesinin elden çıkmasından birkaç ay sonra 7 Nisan 1789 yılında Sultan I. Abdülhamid⁴³² vefat⁴³³ etmiştir. Tuna Bölgesinde güçlü

⁴²⁸A. N. Kur'at, a.g.e., s. 291.

⁴²⁹gös.yer.

⁴³⁰F. Armaoğlu, a.g.e., s. 16.

⁴³¹A. N. Kur'at, a.g.e., s. 291.

⁴³²Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/2, 2017, s. 465.

⁴³³Bazı kaynaklar, I. Abdülhamid'in Özi kalesinin kaybedilmesinden sonra üzüntüsünden dolayı vefat ettiğini kaleme alır.

bir kale olan İsmail, Rus orduları tarafından ele geçirildi. Bu bölgedeki halk Ruslar tarafından katledildi. Bu savaşın kaderi Ruslar lehine dönünce Babıali hükümeti barış istemek mecburiyetinde kaldı. Bunun neticesinde 1791 yılında Yaş Antlaşması imzalandı.⁴³⁴

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkıp gelişmesi üzerine Prusya ve İngiltere'nin vasıtasıyla Rusya ile barış antlaşması yapıldı. Yaş Antlaşması'ndan sonra 10 Ağustos 1791 yılında Romanya'da Kalas şehrinde anlaşma imzalanmıştı. Barış Antlaşması bu tarihten itibaren 4 ay kadar sürmüştü. Esasen bu antlaşma 8 aylık bir antlaşmaydı.⁴³⁵

Antlaşmanın oluşmasının nedeni ise; Rus kuvvetleri Kafkasya'da ilerlemeyi devam ettirmesiyle, Osmanlı kuvvetlerini imha etmişti. 1791 yılında Anapa Kalesine ulaşmışlardı. Anapa Kalesi muhafızı olan İpekli oğlu Mustafa Paşa'yı esir ederek bölge halkını kuzeye sürmüşlerdir. Soğucak Kalesi de boşaltılmıştı. 10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşmasıyla Ruslar Kuban Nehrinin gerisine çekilerek Kafkasya'nın önemli kısımlarını boşaltmayı kabul etmiş ve aynı zaman Kafkasya halkı da Rus birliklerine saldırmayacaklarına dair söz vermişlerdi.⁴³⁶

9 Ocak 1792'de Boğdan'ın merkezi olan Yaş şehrinde barış antlaşması imzalandı. Ruslar aldıkları yerlerin çoğunu Besarabya'yı ve Boğdan'ı geri verecekti.⁴³⁷ Antlaşma, Rusya'nın Kuban'ın sağ kıyısındaki ve Kabarday'deki haklarını doğruluyordu.⁴³⁸ Kafkasya'yı ilgilendiren en önemli maddesi: Rusya'nın Taman ve Kırımı Rusya egemenliği altına alması kabul edilerek Kuban Nehri iki ülke arasında sınır kabul edildi. Antlaşmanın diğer bir en önemli maddesi ise, Kuzey Kafkasyalı boyların Rusya'ya yapabileceği akınlar için Osmanlı Devleti kefalet altına girmiştir.⁴³⁹ Dinyester ve Bug Nehirleri arasındaki Karadeniz kıyısı Rusya'ya bırakılıyordu. Bu topraklarda Osmanlı'nın Karadeniz üzerinde Özü (Dniestr) başta olmak üzere Hocaşa (Odesa), Kılburnu Kaleleri bulunuyordu. Güney Podolya'nın ve Besarabya'nın bile kurtarılmış olması Fransız Devriminin Avrupa'da yarattığı durumla ve büyük devletlerin denge politikasıyla alakalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴³⁴A. N. Kur'at, a.g.e., s. 291.

⁴³⁵Y. Öztuna, a.g.e., s. 85.

⁴³⁶H. Bice, a.g.e., s. 36-37.

⁴³⁷Y. Öztuna, a.g.e., s. 85.

⁴³⁸Semen Esadze, *Çerkezya'nın Ruslar Tarafından İşgali (Kafkas-Rus Savaşlarının Son Dönemi)*, Çev.: Murat Paşu, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 7.

⁴³⁹S. M. Bilge, a.g.e., s. 304.

dağılmasını erteleyen en önemli nedenlerden biri de Osmanlı'nın kendi gücü değil Fransız İhtilalinden kaynaklı büyük Avrupa devletlerinin arasındaki denge ve rekabettir.⁴⁴⁰

Yaş Antlaşmasından sonra Terek ve Kuban boylarında kolonizasyon faaliyetleri yoğunlaştırılmıştır. Kazak toplulukların buraya getirilmesiyle askeri savunma hazırlıkları yapılmıştır. Böylece Kubandan Hazar Denizine kadar yani Kafkasya'nın kuzeyi tamamen kuşatılmıştır. Adigelerin Bjeduğ kabilesinin arazisi üzerinde, II. Katerina'nın ismine izafeten "Yakaterinodar" (Krasnodar) şehri tahsis edilmiştir.⁴⁴¹

4.4.1. Aynalı Kavak Tenkihnamesi (21 Mart 1779)

Kırım meselesi Osmanlı ve Rusya arasında her an savaş çıkmasına neden olabilecek bir vaziyetteydi. Osmanlı Devleti Kırım'ı almak isterken Rusya ise, işgal etmek amacındaydı.⁴⁴² Ruslar, Kırım'da halkı Kırım Hanlarına karşı ayaklanmak için kışkırtarak iç huzursuzluk çıkarmaya başlamıştır. İstedikleri kişi olan Şahin Giray'ı Han seçtirmek istemişlerdir.⁴⁴³ İki taraf, kendi hanlarının kabul edilmesi için ısrar ettikleri esnada, Kırım tatarları Şahin Giray'ı destekleyen Ruslara saldırıp bir kısmını öldürdüler. Bu durum Rusların aradıkları bir fırsatı yakalamasını sağlamıştır. Hemen Kırım'a asker sevk edip Selim Giray kuvvetleriyle karşı koyduysa da yenilgiye uğrayarak Kırımı terke mecbur kalmıştır.⁴⁴⁴

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Kırım'a müdahale etmesini engelleyerek, Kırım'ın başına geçecek olan hanların görevlerine başlaması ve görevlerinin sonlandırılması ve istedikleri kişiyi başa geçirtmek istiyordu. Böylelikle Kırım üzerinde her zaman söz sahibi olmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti de Rusya'nın bu siyasetinin farkında olduğu için Kırım'daki karışıklığı önlemek amacıyla Canikli Hacı Ali Paşa ve Devlet Giray'ı Kefeye donanma çıkartmıştır ancak başarısızlık söz konusu olmuştur.⁴⁴⁵

Her iki tarafta savaştan güçsüz bir şekilde çıkınca silahlı antlaşma yapmak niyetinde değillerdi. Rusların istekleri her geçen gün artıyordu. Kırım ikiye bölünmüş

⁴⁴⁰Y. Öztuna, a.g.e., s. 85.

⁴⁴¹A. Saydam, a.g.e., s. 41.

⁴⁴²Y. Öztuna, a.g.e., s. 71-72.

⁴⁴³F. Armaoğlu, a.g.e., s. 16.

⁴⁴⁴M. Cezar, a.g.e., s. 2613.

⁴⁴⁵C. Gökçe, a.g.e., s. 37-38.

bir vaziyetteydi. Milli birlikten yoksun kalarak ülkenin kaderini bu iki devlete bağlayanlar düşman gibi hareket etmişlerdir. Bu gibi sebeplerden ötürü yeni bir Türk-Rus savaşının patlak vermesini önlemek amacıyla Fransa'nın da aracılığıyla 21 Mart 1779'da İstanbul'da Aynalı Kavak Kasrı'nda Tenkihnamesi imzalandı.⁴⁴⁶

Rusya'nın güneye doğru yayılmasını engellemek amacıyla Fransa tarafından kışkırtılmıştır. Fransa önceden beri Doğu Akdeniz ticareti için Rusya'yı kendisine en büyük rakip olarak görüyordu. Rusya Devleti'nin sıcak denizlere inmesini engellemeye çalışıyordu. Ancak Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus gemilerine Boğazlardan serbestçe geçme hakkını tanıdığı için Fransa, yeni bir savaşta kendi menfaatlerinin zarara uğraması kaygısıyla Rusya ile Osmanlılar arasında Kırım meselesinden çıkan anlaşmazlık yüzünden barış için aracılıkta bulunmuş ve bunun üzerine Aynalı Kavak Tenkihnamesi uygulamaya konulmuştur.⁴⁴⁷

4.5. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması (28 Mayıs 1812)

Rusya, 1806'dan beri hiçbir sebep olmamasına rağmen Osmanlı Devleti'yle savaş halindeydi. Bu dönem de Avrupa'da büyük bir güç haline gelen Napolyon ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alırken daha sonra Rusya ile arasında geçen Tilzit Görüşmelerinin sonucunda Rusları desteklemeye başladı. Rus birlikleri Eflak ve Boğdanı ilhak etti. Birkaç kere Tuna Nehri'ni geçerek Balkanlara kadar geldiler. Rus kumandasındaki Kutuzov 1811 yılında Tuna'nın kuzey bölgesinde büyük bir barış kazandıktan sonra Türkleri sulh etmeye mecbur bıraktı.⁴⁴⁸

Rusya, 1806-1812 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus savaşı ile Kafkasya'da önemli ilerleme sağlamıştır. 1812 Bükreş Antlaşması ile Karaçay Türkleri Rus hâkimiyet altında bırakılmıştır.⁴⁴⁹ Daha sonra bu antlaşmayla Anapa tekrardan Osmanlı Devleti'ne geri verildi.⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti rotasını Kafkaslara çevirerek

⁴⁴⁶Y. Öztuna, a.g.e., s. 71-72.

⁴⁴⁷M. Cezar, a.g.e., s. 2618.

⁴⁴⁸A. N. Kur'at, a.g.e., s. 301.

⁴⁴⁹H. Bice, a.g.e., s. 37.

⁴⁵⁰S. Esadze, a.g.e., s. 19.

Kafkasya'yı elde tutabilmek için Kafkasya halklarını manevi olarak kendisine bağlamak istemiştir.⁴⁵¹

28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla "Ruslar, Rumeli yakasında Besarabya'yı topraklarına katarken, antlaşmanın 6.maddesiyle Kafkasya'da işgal ettikleri kaleleri Osmanlılara geri verdiler. Kuban Nehri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır kabul edildi. Osmanlı Devleti, Kafkasya halklarının da yardımıyla Rusya'ya karşı kazanması mümkün olabilecek bir savaşı, siyasi, askeri ve idari karışıklıklar yüzünden kaybetmiştir. Yüzyıllardır kendisine tabii olan İmeret, Megrel, Gürel, Svanetya ve Abhazistan'ı elden çıkarırken, Fransa'nın Rusya'ya saldırması sayesinde yapılan barış ile Fas, Soğucak ve Anapa Kalelerini geri alabilmiş ve Çerkezler üzerindeki nüfusunu koruyabilmiştir.

Kafkasya'daki Osmanlı toprakları, Kars, Ardahan, Kağızman, Hocevan, Keçivan, Şüregel, Zaruşad sancaklarının yer aldığı Kars, Trabzon, Batum ve Soğucak sancaklarının yer aldığı Trabzon, Ahıska, Faş, Çıldır, sancaklarının yer aldığı Çıldır eyaletleri ile Anapa Kalesi ve Kuban Nehri ile Karadeniz arasındaki Çerkezlerin yaşadıkları "Kuban Ötesi" denilen topraklardan ibaret kaldı.

Bükreş Antlaşması sonucu Ruslar, Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki nehir kıyıları boyunca sağlamca yerleşerek Kabarday ve Osetya'da, Kafkas Dağları'nın güneyinde ise Kartli-Kahet, Gürel, Megrel ve İmeret'de nüfuz hâkimiyetlerini yaydılar. Mamison ve Daryal Geçitleri üzerinde kontrolü temin etmek sureti ile Kafkas Dağları'nın her iki yanına nüfuz ettiler.⁴⁵²

4.6. Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması (15 Eylül 1829)

Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu Milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Hristiyan halk arasında kendini göstermiştir. 1801'de ayaklanan ve ilk azınlık olan Sırlar, Ruslarında desteği ile Bükreş Antlaşmasıyla birtakım haklar elde etmiştir. Bu durum 1821'de Yunanlılarında isyan etmesine sebebiyet vermiştir. Çar I. Nikola tahta çıktığı zaman da Rumların isyanı devam ediyordu. Daha sonra yine bu yıllarda yani 1826 senesinde II. Mahmut orduda yaşanan aksaklıklar sebebiyle Yeniçeri Ocağını kaldırmıştır. Osmanlı Devleti sancılı geçen bu

⁴⁵¹H. Bice, a.g.e., s. 37.

⁴⁵²S. M. Bilge, a.g.e., s. 354-355.

yıllarında adeta ordusuz kalmıştı. Yeni bir ordu kurulana kadar geçen süreyi değerlendirmek isteyen Çar I. Nikola kendisinden önceki Rus Çarları gibi Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak Balkanları, Boğazları ve Anadolu'yu Rus topraklarına katmak için fırsat kollayarak savaş hazırlıklarına başlamıştı. Ruslar savaş bahanesi olarak “Rum Meselesini” öne sürmüştür. Babıali Hükümetine baskı yapmak için Fransız ve İngiliz Hükümetleri donanmalarını Akdeniz'e gönderdi. Bu üç devletin birleşmiş olan donanması, Navarin de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmaları bu üç devlet tarafından yok edildi. Babıali Hükümeti bu tutumu protesto etmiştir. Rusya bu protestoya karşılık savaş ilan ederken İngiltere ve Fransa Hükümetleri cevapsız bırakmıştır.⁴⁵³

Navarin de Osmanlı donanmasının yakılması Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu. Halk ve dönemin Padişah'ı II. Mahmut bu olayın tek sorumlusu olarak Rusya'yı görüyordu. 1827 Aralık ayında İstanbul'da düzenlenen toplantı da Rusya'nın düşmanca hareket etmekte olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karıştığını belirttiler. Rusya o esnada İran ile savaş halindeydi ancak galip durumdaydı. 1828 yılında İran ile “Türkmen Çay Antlaşmasını” imzalayarak Nahçıvan ve Erivan İran cephesini kapatmıştır.⁴⁵⁴ Türkmen Çay Antlaşmasının önemi ise Dağlık Karabağ Bölgesindeki Ermeni varlığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁵

Osmanlı Devleti o sırada savaşacak güçte değildir. Yeniçeri Ocağını kaldırıldığı için askeri birlik oluşturma çabaları devam ediyordu. Bunun üzerine daha öncede belirttiğimiz gibi Çar I. Nikola Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan Balkan ülkelerini ve Anadolu'yu ve Boğazları ele geçirmek için savaş hazırlıklarına başlamıştı.⁴⁵⁶ Ruslar Varna'yı ele geçirmiş ancak Balkanların kilit noktası olan Şumnu'ya saldırırken büyük bir Türk direnişiyle karşılaşmışlardı. Ruslar balkanları aşır büyük bir başarı sağlayarak Edirne'yi de alarak ordusunda 20.bin⁴⁵⁷ kişi kaldığı için bu kuvvetle İstanbul'a

⁴⁵³A. N. Kur'at, a.g.e., s. 323-324.

⁴⁵⁴F. Armaoğlu, a.g.e., s. 181.

⁴⁵⁵Murat Jane, “Rus Çarlığı'nın Trans-Kafkasya'da Hegemonya Kurma Sürecinin Analizi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu, 2017, s. 326.

⁴⁵⁶A. N. Kur'at, a.g.e., s. 324.

⁴⁵⁷Bazı kaynaklarda ise Rus Ordusunun 15.000 bin'e indiği yazıyor.

saldıramayacaklarını anladıkları için barış istemişlerdi. Osmanlı Devleti savaşacak mahiyette olmadığı için anlaşmayı kabul etmiştir.⁴⁵⁸

Kafkasya'daki gelişmelerde ise; Ruslar, 1813-1828 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kafkasyalıları yanlarına çekmeye çalışmıştır. Aynı zaman da “Yıldırma ve gözdağı verme” politikasını uygulayarak Kafkasya halkları üzerinde baskı kurmuştur. Bu şekilde uygulanan baskı politikaları ile Ruslar Kafkasya halklarını Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmelerini engellemeye çalışmıştır. Ancak Rusların bu stratejisi boşa çıkmıştır. Kafkasya halkları Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşını kaybeden Osmanlı Devleti fiili olarak Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Rusların, Doğu Anadolu Bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmasına karşın iki devlet arasında 15 Eylül 1829 yılında Edirne Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁵⁹

Bu Antlaşmaya göre; Rıyan Nehri'nin güney kıyısındaki Poti ve Anapa Kaleleri Kuban Nehri'nden Batum'a kadar bütün Karadeniz Sahilleri⁴⁶⁰ ve Balkanlarda Tuna Havzası Rusya'ya bırakılıyordu. Merkezi Batum olan Acaristan Osmanlı'ya bırakılarak bugünkü Türk-Rus sınırı oluşmuştur. Bab-ı Ali Gürcistanı Rusya'ya dâhil olan bir ülke olduğunu kabul ediyordu. Karadeniz'deki Rus kıyıları, Osmanlı kıyılarının uzunluğuna neredeyse eşit bir durum almıştı. Poti ve Anapa arasındaki Karadeniz şeridinin Rusya'ya geçmesi bu devleti Doğu Karadeniz de hâkim duruma getirmişti. Antlaşmaya göre Ruslar'ın doğudaki kazançları daha fazlaydı. Ruslar, antlaşmanın esaslarına dayanarak hiçbir zaman Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunmayan Çerkezistan'ı da hâkimiyeti altına almıştır.⁴⁶¹ Hatta antlaşma yapılmadan önce Ruslar bu bölgeyi işgale kalkışmış, bu durum ise Çerkezlerin büyük tepkisine neden olmuştur. Onlar Padişah'ın antlaşmayı tasdik etmesinden dolayı; “*Aynı zamanda Halife olan Osmanlı Padişahını dünyadaki bütün Müslümanlar gibi bizde ruhani reis olarak kabul ediyoruz. Ancak Siyasi bakımdan Osmanlı'ya hiçbir zaman bağlı olmadık. Zira ne vergi verdik ne de bir neferimizi Osmanlı Bayrağı altında askere*

⁴⁵⁸A. N. Kur'at, a.g.e., s. 325.

⁴⁵⁹H. Bice, a.g.e., s. 38-40.

⁴⁶⁰S. Esadze, a.g.e., s. 20.

⁴⁶¹Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, C. 2, 3.Baskı, İstanbul, 2010, s. 61.

gönderdik". Diyerek Edirne Antlaşmasının Kafkasya maddelerini kabul etmemişlerdir.⁴⁶²

Osmanlı, Rusya'ya 11.500.000 altın savaş tazminatı ödeyecek bunun karşılığında da Ruslar, Edirne, Kars, Erzurum, Bulgaristan ve Romanya'yı geri verecekti.⁴⁶³ Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda sahip olduğu haklarını kaybetmiştir. Rusya, Çeçenistan ve Dağıstan'ın dışında Kafkaslarda tek hâkim güç durumuna gelmiştir. İran'a karşı büyük bir başarı elde eden Rusya, Osmanlı Devleti'yle de Edirne Antlaşmasını imzalamasıyla Kafkaslarda söz sahibi olan iki önemli rakibini mağlup edip mutlak gücü eline almıştır.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ruslar, Trans-Kafkasya'da bulunan birçok kaleyi savaş ganimeti olarak Osmanlı Devletinden almıştır. Fakat Kafkasya'da Karadeniz kıyısı boyundaki Büyük Kafkas Dağları ile Çerkezistan bölgesindeki, Dağıstan ve Çeçenistan'da yaşayan ve birçoğunun aslı Türk olan bu kavimleri tam olarak hâkimiyeti altına almayı başaramamıştır. Bu sebeple Rus Hükümeti huzursuzdu. 1828-1829 galibiyetinden sonra İngiltere'de siyasetini değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu karşısında Rusların, Akdeniz'e çıkma ihtimali güçlenmişti.⁴⁶⁴

4.6.1. Deniz Yolları Meselesinde Hünkâr İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833)

Kavalalı Mehmet Ali paşanın isyan etmesi ve oğlu İbrahim Paşa'nın Kütahya'ya kadar ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmiş bu durumdan dolayı Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Çar I. Nikola 12.000 bin kişilik donanmayı Boğaziçi'nin Anadolu sahillerine çıkartmıştır. Çar I. Nikola bu suretle amacına ulaşmış gibiydi. Rus ordusu Boğaz içine ayak basmıştır. Rusların İstanbul'u ele geçirmesinden endişelenen Fransa ve İngiltere Mehmet Ali Paşa üzerine baskı kurarak Osmanlı Devleti'yle anlaşmaya zorlamıştır.⁴⁶⁵

Ruslar, boğazlardan çekilmeden evvel Beykoz'da bulunan Hünkâr İskelesindeki Rus karargâhında, Osmanlı hükümetini uzlaşmaya zorladılar. Sekiz yıl arayla Hünkâr

⁴⁶²A. Saydam, a.g.e., s. 45.

⁴⁶³Y. Öztuna, a.g.e., s. 141-142.

⁴⁶⁴TSK Tarihi, a.g.e., s. 109.

⁴⁶⁵A. N. Kur'at, a.g.e., s. 325-326.

İskelesi Antlaşması, Rusya ile Osmanlı arasında karşılıklı yardıma dayanan askeri bir ittifak niteliğindedir. Antlaşma'nın önemli maddesiyle Bab-ı Ali bir savaş ile karşılaşınca Rusya dışında tüm yabancı devletlere Çanakkale boğazının kapatmasını kabul ediyordu. Rusya bu antlaşma ile Osmanlıyı hâkimiyeti altına almış, Karadeniz'e yabancı devlet gemilerinin girmesini engellemiş oluyordu. Çar I. Nikola emellerine ulaşmasına az kalmışken bu duruma İngiltere engel olmuştur. İngiltere'nin desteğiyle harekete geçen Prusya, Avusturya ve Fransa ile Rusya arasında 1840'da uzlaşılan "Londra Antlaşmasına" göre Osmanlı İmparatorluğu, beş devletin (İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya, Prusya) garantisi altına kondu. Böylelikle Rusya'nın tek başına hâkimiyeti Londra Antlaşmasıyla son buldu. Bu durum Çar I. Nikola için bir yıkım olmuştur.⁴⁶⁶ Hünkâr İskelesi Antlaşması, savaş esnasında deniz yolları meselesinde kabul edilen devletlerarası kuralların bir arada toplanma biçimidir. Ayrıca Fransa ve İngiltere kendi çıkarlarına aykırı düşmesinden dolayı Rusların emellerini gerçekleştirmesine izin vermemek adına Osmanlı Devleti'ni yaşatmaya karar vermişlerdi.⁴⁶⁷

4.7. 1853-1856 Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (30 Mart 1856)

Rus İmparatoru Çar I. Nikola sıcak denizler olarak nitelendirdikleri Akdeniz'e inme emellerini gerçekleştirebilmek adına önündeki en büyük engel olan ve "Hasta Adam" sıfatını verdikleri Osmanlı Devleti'ni hâkimiyeti altına almak istiyordu. Rus Çarı Osmanlı Devleti'ni hâkimiyeti altına alabilmek için Osmanlı bünyesinde yer alan Hristiyanlığın Protestan mezhebine mensup olan Hristiyanların da desteğini alarak onların koruyuculuğunu üstlenmek istemiştir. Rusya bu emelini gerçekleştirebilmek için Mençikov'u İstanbul'da elçi olarak görevlendirmiştir.⁴⁶⁸ Rus İmparatoru amacı uğruna Osmanlı Devleti'ne savaş yoluyla boyun eğdirmek istemiş ve bunun için de bir ultimatom vermiştir. O esnada Osmanlı Devleti yeni bir savaşa hazır değildi. 19 Mayıs 1853 yılında Rusya'yla olan ilişkilerini kesmişti. Ruslar savaş ilan etmeden direk Eflak ve Boğdanı işgal etmiştir. Avusturya Rusya'yı protesto etmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın başkanlığında Osmanlı savaş meclisini toplanmıştır. Bu karar Şumnu'daki Ömer Lütfi Paşa'ya bildirilmiş ve Rus ordusu geri püskürtülmüştür.⁴⁶⁹ Bu başarıya

⁴⁶⁶gös.yer.

⁴⁶⁷S. J. Shaw-E. K. Shaw, a.g.e., s. 64.

⁴⁶⁸M. T. Karakhi, a.g.e., s. 183.

⁴⁶⁹gös.yer.

rağmen Osmanlı donanması Rusların boğazlara girmesinden endişe duyarak Karadeniz'e açıldı. Osmanlı donanması Ruslarla karşılaşmadığı için donanmayı Sinop Limanına demirlediye de 30 Ekim'de donanma yok edildi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendirdiği kadar aynı zamanda İngiliz ve Fransız kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştı.⁴⁷⁰ İngiltere, 23 Aralık 1853'te donanmasına Osmanlı bayrağı çekmiş ve aynı zaman Osmanlı topraklarını korumak için o esnada Karadeniz de bulunan Rus gemilerini döndürülmesi emrini vermiştir. Ancak Rusya, İngiliz ultiatomunu reddetmiştir. İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini kesmiştir. Aynı zamanda da Prenslikleri boşaltma ultiatomunu kabul etmemiştir. Bu iki ülke Rusya'ya karşı savaş ilan edince Kırım Savaşı olarak anılacak olan uluslararası çatışma başlamıştır.⁴⁷¹

Osmanlı Devleti Şeyh Şamil'e cihat çağrısında bulunmuştu. Şeyh Şamil ise Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'a sefer çıkması konusunda ısrarlarda bulunmuş, kendi kuvvetleriyle Dağıstan yönünden Muhammed Emin'e bağlı kuvvetlerin ise Kuzey Kafkasya'dan Rusları sıkıştırarak kesin bir yenilgiye uğratabileceklerini anlatmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti cihat çağrısında bulunmasına rağmen sadece bölgede bulunan han ve emirlere rütbe dağıtmakla yetinmiştir. Bu sebeple ortak bir hareketlilik oluşturulamamasından dolayı Kafkasya'daki Rus varlığını devam etmesini kolaylaştırmıştır. 30 Mart 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla savaşa son verilmiştir.⁴⁷²

Antlaşma'nın görünüşüne göre Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savunmak için orada bulunan devletlerin (İngiltere, Fransa) asıl amacı Rusya'ya karşı kendi çıkarlarını korumaktır.⁴⁷³ 19.yüzyıl Avrupası'nın en önemli siyasi bölgesini belirleyen Paris Antlaşması savaştan bütün devletlerin katılımıyla oluşturulmuştur. Bu antlaşmanın başlıca maddeleri ise şunlardır:

Osmanlı delegasyonun da Ali⁴⁷⁴ ve Reşid Paşalar yer alıyordu. "Ruslar Kars'ı boşaltıp Osmanlı'ya müttefikler de Kırımı boşaltıp Rusya'ya geri verecektir. Rusya, Güney Besarabya ile Osmanlı'nın Boğdan (Moldovya) Prenslğine bırakacak ve bu suretle Tuna Deltasından çekilecektir. Karadeniz tamamen tarafsız hale getirilecektir. Antlaşmanın en önemli maddesi budur. Karadeniz de savaş gemisi ve tersane

⁴⁷⁰S. J. Shaw-E. K. Shaw, a.g.e., s. 178.

⁴⁷¹gös.yer.

⁴⁷²H. Bice, a.g.e., s. 41.

⁴⁷³A. K. Meram, a.g.e., s. 190.

⁴⁷⁴S. J. Shaw-E. K. Shaw, a.g.e., s. 180.

bulundurmamak mecburiyeti yani Karadeniz'in tarafsızlaştırılması Osmanlı Devleti için zararsızken Rusya için bir yıkımdır.⁴⁷⁵

Durumu şu şekilde ifade etmek gerekirse, Osmanlı, Boğazlar'da ve Marmara'da donanma bulundurması gerektiğinde bir iki saat içerisinde donanmasını Karadeniz'e çıkarır. Rusya ise Karadeniz'de savaş gemisi bulundurmuyacak, Karadeniz'de gerçek ve mutlak güç Osmanlı donanmasına ait olacaktır. Rus donanması Baltık Denizine nakledilecek ve bir daha asla Boğazlardan geçip Karadeniz'e geçmeyecektir. Böylece antlaşma yürürlükte kaldığı müddetçe, Rusya Osmanlı'yı denizden tehdit edemeyecektir. Ayrıca Rusya Karadeniz üzerindeki tersanelerini de yıkacağı için Paris antlaşması bozulsaydı bile, bu denizde tersane kurup yeniden donanma inşa etmesi Rusya'ya pahalıya mal olacaktır.”⁴⁷⁶ Genel bir yorumda bulunacak olursak “*Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır*”.⁴⁷⁷ Bu durumun temelindeki sebep, Avrupalı devletlerin çıkarlarına ters düşmesi açısından Osmanlı topraklarının dokunulmazlığı sağlanmıştır.

⁴⁷⁵Y. Öztuna, a.g.e., s. 190.

⁴⁷⁶a.g.e., s. 190.

⁴⁷⁷Bilal N. Şimşir, “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 148.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. Kuzey Kafkasya Halklarının Ruslara Karşı Bağımsızlık Mücadeleleri

II. Katerina ve haleflerinin istila hareketlerine karşılık olarak Kafkasyalılar, durumun ciddiyetini anlamışlar ve devamlı bir şekilde akınlar yapmaya başlayarak amansız mücadeleye girişmişlerdi. Çarice ise Kafkasya'yı ele geçirmek ve bu topraklar üzerinde Hristiyanlığı zorla kabul ettirmek amacıyla saldırılarının derecesini attırıyordu. Bu durum ise Kafkasya halklarında büyük öfkelenmeye sebep olmuştu. Kafkasyalılar, bağımsızlık mücadelelerinde yeni bir hareket oluşturdu. Kafkasyalılar için bağımsız yaşama arzusu ve vatan sevgisi sonsuzdu.⁴⁷⁸ Bunlara kuvvetli bir unsur olan “Gazavat” hareketi de katıldı.⁴⁷⁹

“İslam peygamberinin etraftaki Müslüman olmayan kabile ve siyasi oluşumlara karşı düzenlediği seferlere “Gazve” adı verilir.”⁴⁸⁰ “Gazavat” kelimesi “Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde küffarla (Kâfir ile) savaşı ifade etmek için kullanılan “Gaza” kelimesiyle aynı kökten geldiği” ifade edilmiştir.⁴⁸¹

“Gazavat”⁴⁸² (Gâvur Ruslara Karşı Mukaddes Savaş) büyük din âlimleri, “Dağlılar arasında sağlam bir birlik ruhu meydana getirerek milleti topyekûn milli mücadeleye çağırıyorlardı. Bunlara “İmam” ya da “Şeyh” deniliyordu.⁴⁸³ Böylece “İmam Devri” diye anılan ve Kafkasya bağımsızlık savaşlarının en kanlı aşamasına geçildi. Bu dönem 1785'te İmam Mansur'un öncülüğünde başlayıp⁴⁸⁴ yaklaşık olarak 40 yıl kadar devam ettikten sonra kendisi gibi Nakşibendi tarikatının Halidi koluna mensup Gazi Muhammed'le yeni bir boyuta ulaşan Müridizm hareketi, İmam Hamzat

⁴⁷⁸A. H. Hizal, a.g.e., s. 36.

⁴⁷⁹C. Anadol, a.g.e., s. 63.

⁴⁸⁰Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, C. 25, S. 25, Bahar 2010, s. 85.

⁴⁸¹a.g.m., s. 86.

⁴⁸²Gazavat: ise “Gazve” bu kelimesinin çoğuludur. (Savaşlar, Harpler)

⁴⁸³A. H. Hizal, a.g.e., s. 36.

⁴⁸⁴a.g.e., s. 37.

ile devam ettikten sonra Şeyh Şamil döneminde kurumsallaşmasını en üst düzeyde tamamlamıştır.⁴⁸⁵

19.yüzyılın ortalarına doğru Rusya, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki tüm bölgeyi ele geçirmeye karar vermiştir. Fakat durum sanıldığı kadar kolay olmamıştır.⁴⁸⁶ Kafkasya halkları kendilerinden çok güçlü olsalar dahi Rusların ilerleyişine boyun eğmeyi kabul edemezlerdi.⁴⁸⁷ 1828'de Rus ordusu Karaçaylıları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Aynı zamanda Osetlerin yaşamış oldukları yerlere asker sevk ederek Kafkasyalıların merkezini ele geçirmeğe çalışmışlardır. I. Aleksandr zamanında Dağıstan'ın yerli halkı Rus işgaline karşı çıkmıştır. Dağıstan'daki ilk ayaklanmaları İmam Gazi Muhammed yönetmiştir.⁴⁸⁸

5.1.1. İmam Mansur Dönemi

Çeçenistan'ın Alda köyünde 1732'de yılında doğmuştur.⁴⁸⁹ Asıl adı Uçermak olup çocukluğunda çobanlık yapmıştır.⁴⁹⁰ Dağıstan medreselerinde eğitim almıştır. Ahlakı ve vatanseverliği sayesinde başkalarına nazaran bu özelliği onu üstün kılmıştır. Dağlıları cihada çağırmıştır. Birkaç yıl içinde Batıda Çerkezistan Doğuda ise Kumuk steplerine kadar tüm Kuzey Kafkasya'yı birleştirme de büyük başarı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ni onu tanımıyordu. Ancak Ruslara karşı gösterdiği başarılar İstanbul'da hoş karşılanıyordu.

Halidi tarikatına ilk bağlı olanlardan ve daha sonra Müridizm hareketine dönüşecek olan "Gazavat" hareketini başlatan Mansur'un⁴⁹¹ ulaşmak istediği noktalar şu şekildedir:

"Kuzey Kafkasya halkını birliğe davet etmiştir. Ortak bir mücadele gerçekleştirmek için halkı çağırmıştır. Başta Çeçenistan olmak üzere halkın önemli kısmı tarafından bu mücadele desteklenmiştir.

Hareket dini ve milli olup amacı Kafkasya'nın bağımsızlığına kavuşmasını sağlamaktır."

⁴⁸⁵Ali Asker - İbrahim Fevzi Güven, "Çeçenistan'da Resmi Mezhep: Kunta Hacı Viridi" Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 98, Ankara, 2017, s. 326.

⁴⁸⁶A. N. Kur'at, a.g.e., s. 331.

⁴⁸⁷A. Saydam, a.g.e., s. 37.

⁴⁸⁸A. N. Kur'at, a.g.e., s. 331.

⁴⁸⁹A. Saydam, a.g.e., s. 38-39.

⁴⁹⁰H. Bice, a.g.e., s. 15.

⁴⁹¹A. Asker - İ. Fevzi Güven, a.g.m., s. 263.

Bu nedenle İmam Mansur, bölgede bağımsız ve siyasi bir devlet yolunda adım atan ilk kişi olmuştur. Düzenli bir birlikten yoksun olan Kafkasyalıların, Ruslara karşı zaferler kazanmasının altında Ruslara karşı duydukları kin ve büyük düşmanlıktan dolayıdır.⁴⁹² İmam Mansur Ruslarla mücadele halindeyken aynı zamanda Osmanlı Devletiyle de iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Kafkasyalıları Ruslara karşı uyanık tutmak için sürekli bildirimler yayınlıyordu. 1786 yılına kadar Ruslar sürekli mücadele halinde olarak onları geri püskürtmeyi başaran İmam Mansur'un cihat hareketleri devam ederken o esnada Osmanlı-Rus savaşları (1792) başlamıştır.⁴⁹³ 1791 yılında Anapa Kalesini işgal eden Ruslar, kale savunmasında bulunan İmam Mansuru esir almışlardır. Çarice II. Katerina'nın emriyle Petersburg yakınlarında hapsedilmiş daha sonra 1794'de vefat etmiştir.⁴⁹⁴

5.1.2. Gazi Muhammed Dönemi

1793 yılında Gimri köyünde doğmuştur. Gerçek bir âlim olan Muhammed aynı zamanda Hatip idi.⁴⁹⁵ Dini ilimlere hâkim olduktan sonra Kafkasya'da Müridizmi canlandırma isteğiyle bölgenin önde gelen ismi olan Nakşibendiye Şeyhi Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvani'ye bağlandı. İmam Mansur'un vefatından sonra Kafkasya'da Müridizm hareketi asıl olarak İmam Gazi Muhammed'in faaliyetleriyle devam etmiştir.⁴⁹⁶ Dağıstanlılar tarafından imam olarak tanınmıştır. İlk siyasi konuşmasını Gimri köyünde gerçekleştirerek herkesi mücadeleye çağırmıştı.⁴⁹⁷ Gazi Muhammed imamlığı üstlendiği zaman halkı şu şekilde örgütlemiştir:

*“Dağlının ilk görevi özgürlük uğruna gazavat yani kutsal cihat olmalıdır. Bireyin, ailenin toplumun ulusun ve devletin yaşamını yöneten şeriata uymak ve saygı göstermek olmalıdır. Dağlı kimsenin tutsağı olamaz kimseye haraç vermez. Yasa karşısında herkes eşittir. Dağlı tütün ve uyuşturucu madde kullanmamalıdır. Ruhunu ibadetle beslemeli, güçsüz olmamalı ve eğlencelere karışmaktan çekinmelidir.”*⁴⁹⁸

Yine aynı şekilde Gazi Muhammed “gazavata davet etmek için kabilelere gönderdiği mektuplarda diplomatik bir dil kullanarak onları ikna etmeye çalışıyordu. Kullandığı kelimeleri dikkatlice seçiyor ve dinî gerekçeler ileri sürüyordu: “...Allah'ın

⁴⁹²A. Saydam, a.g.e., s. 38-39.

⁴⁹³H. Bice, a.g.e., s. 16.

⁴⁹⁴A. Saydam, a.g.e., s. 38-39.

⁴⁹⁵Cafer Barlas, *Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi (İmamlar)*, Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 26.

⁴⁹⁶H. Bice, a.g.e., s. 17.

⁴⁹⁷A. Saydam, a.g.e., s. 48.

⁴⁹⁸C. Barlas, a.g.e., s. 27.

dinini yüceltmek için Muhammed peygamberimizin şeriatını yaşatmak, diriltmek için yola çıktık. Bu şeriata karşı Allah'a şirk içinde olanlarla savaşıp ya onları dine döndürmek ya da buyruğumuzda yaşamayı kabul edinceye kadar işimiz Allah yolunda gazavat olacak." Artık müritler sürekli gezerek halkı alenen şeriata riayet etmeye ve Kafkasya halklarının özgürlüğüne karşı olanlara ve düşmanlara (Ruslara) karşı savaşa davet ediyorlardı.⁴⁹⁹

1829 yılında Çeçenistan'daki Ruslara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Kızılyar ve Derbent Kaleleri kuşatılmıştır. Lezgiler, Gürcistan'a akınlarda bulunmuşlardır. Rus Başkomutanı Baron Rossen Gimri'de bulunan Gazi Muhammed üzerine yürümüştür. Çetin geçen çatışma sonucunda Gazi Muhammed şehit düşmüştür.⁵⁰⁰

5.1.3. Hamzat Bey Dönemi

Gazi Muhammed'ten sonra yerine imamlığa Hamzat Bey getirilmiştir.⁵⁰¹ Dağıstan'ın ikinci İmamı olan Hamzat, Avar Hanlarının sülalesinden olup, idealist ve yapılan işlerde son derece katı bir beydi. 1789 yılında Dağıstan'ın Hozalt köyünde doğmuştur. 1832'de İmamlığa seçildiğinde 43 yaşındaydı.⁵⁰² Şamil de yeni imamın emrinde içten bağlılıkla savaşmıştır. Ruslara karşı mücadeleyi arttırmışlardır. 1834 yılında Cami'de namaz kılarken⁵⁰³ Rus sempatizanı Avar Hanı Bahu Bike tarafından öldürülmüştür. 1832-1834 yılları arasında Hamzat'ın imamlığı iki yıl sürmüştür.⁵⁰⁴

5.1.4. Hacı Murat

Gitino Mağoma'nın oğlu olan Hacı Murat 19.yüzyılda Hunzakh'da dünya'ya gelmiştir. Mensup olduğu aile "Tavulal" ismini taşımaktadır. Çocukken Kuran-ı Kerim'i kısaltılmış ve çekimli okumuştur. Genç yaşında atı ve silahı sevmiştir. Düşmana hiçbir zaman ikinci ateşi atmamıştır.⁵⁰⁵

5.1.5. Müridizm Hareketi

Kırım savaşından sonra Rusların, Kafkasya'ya hâkim olmasına az kalmıştı. Edirne Antlaşmasından başlayarak Kafkasya bölgesinin tamamen ele alınmasına Çeçenistan, Dağıstan ve Batı Kafkasya'daki Çerkezlerin boyun eğdirilmesine kadar

⁴⁹⁹A. Temizkan, a.g.e., s. 88.

⁵⁰⁰A. Saydam, a.g.e., s. 48.

⁵⁰¹gös.yer.

⁵⁰²C. Barlas, a.g.e., s. 30.

⁵⁰³A. Saydam, a.g.e., s. 48.

⁵⁰⁴C. Barlas, a.g.e., s. 30-31.

⁵⁰⁵C. Anadol, a.g.e., s. 124.

geçen zaman içinde Ruslar, Kafkas halkına sürekli katliamlar ve bezdirici savaşlar yapıyordu. Bu yöntem Kafkasyalıların 1864 yılındaki sürgününe kadar devam etmişti. Uzun yıllar süren savaşlar boyunca Ruslara karşı koyan Dağlıların, özgürlük aşkının dini inanç ve ruhla kaynaşmasıyla yeni bir dünya görüşü ve yaşam felsefesi ortaya çıkararak “Müridizm” adını almıştır.⁵⁰⁶ Müridizm, İslam tasavvuf fikirlerini işleyen geleneğe sahiptir. Bu geleneği sürdüren kişiler ise; İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bey, İmam Şamil, İmam Muhammed Emindir.⁵⁰⁷ Özellikle İmam Mansur döneminden sonra ön plana çıkan ve temelinde tasavvuf olan Müridizm hareketi, Kafkasya halklarının Ruslara karşı mücadelesinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁵⁰⁸ İlk imam olarak seçilen Gazi Muhammed dönemiyle beraber eylemsel Müridizm hareketi başlamıştır. Bu eylemsel hareketin fikir yapısının oluşmasındaki en önemli isimlerden biri Nakşibendi şeyhi Muhammed Yaragi olmuştur. Has Muhammed vasıtasıyla 1821 yılında tanıştığı İsmail Şirvani’den tasavvuf ilmini öğrenmiştir. Şirvani tarafından Dağıstan’ın baş müridi ve tarikat imamı tayin edilen Yaragi, Dağıstan’da islami hayatın gelişmesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Muhammed Yaragi, Şeyh Şamil’in yetişmesinde de etkili olmuştur. Yaragi, Ruslarla silahlı mücadeleye fetva vermiştir. Dağıstan ulemasını biraraya getirerek cihat kararı aldırıştır. Gazi Muhammed’in bu mücadelenin İmamı seçilmesini sağlayarak Müridizm hareketinin oluşmasında etkili olmuştur.⁵⁰⁹

Askeri ve dini bir teşkilat olarak ünlenen “Müridizm” savaşlara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bağımsızlık ülküsünün sığınağı olarak dağlıları baştanbaşa etkilemiştir. Siyasi ve milli bir ideoloji halini alan Müridizm hareketi, Kafkasya’nın bağımsızlığını koruması ve Ruslara karşı girişilmiş büyük bir amaçtı.⁵¹⁰

Orhan Tuna Müridizm hakkında şunları söylemektedir;

“Müridizm Kafkasya’da özellikle Dağıstanlılar, Çeçenler ve Lezgiler arasında gözüken bir tarikattır. Bu tarikat aslında 14.yüzyılda Buharalı Muhammed Bahauddin Nakşibend⁵¹¹ tarafından kurulmuş olan Nakşibendi tarikatının Kafkasya’daki bir görünümüdür. Nakşibendi tarikatı ve özellikle 12.yüzyıl’da Türkistan’da kurulmuş olan

⁵⁰⁶John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya’yu İstilas ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, Şubat 1989, s. 228.

⁵⁰⁷H. Bice, a.g.e., s. 15.

⁵⁰⁸A. Asker - İ. F. Güven, a.g.m., s. 262.

⁵⁰⁹a.g.m., s. 262.

⁵¹⁰A. H. Hizal, a.g.e., s. 38-39.

⁵¹¹N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya’yu İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, Kayıhan Yayınevi Umumi Neşriyat, Siyasi Tarih Araştırmalar Serisi, İstanbul, Kasım 1998, s. 71.

Yeseviye Tarikatı (Kurucusu Ahmet Yesevi) nin etkisi altında kalmıştır. Müridizm, Nakşibendi tarikatının yumuşaklığını ve uysallığı değişik bir şekilde uygulamıştır. Tarikat Kafkasya'ya 1824 yıllarında gelmiştir. Kürdemirli Hacı İsmail bu tarikatı Şirvan'dan getirmiştir. Müridizmi bu zattan Dağıstan âlimlerinden olan Muhammed Yarağı almış daha sonra mürşitlik mevki, Cemaleddin Gazi Kumuklu'ya geçmiştir. Kumuklu'dan sonra Gazi Muhammed (1830-1832), İmam Hamzat (1832-1834 ve İmam Şamile (1834-1859) gelmiştir.”⁵¹²

Şeyh Şamil vasiyetnamesinde “Biz Ruslara veya Hristiyanlara karşı savaşmadık biz özgürlüğümüz için savaştık” demektedir.⁵¹³ Rus istilasına karşı toplumda oluşan dağınık direniş hareketi, tasavvuf ile dağılı halkın disiplinel bir şekilde toplanmasını sağlamıştır. Dağılılar, siyasi yapılarını korumak için bağımsızlık ülküsüne Müridizm hareketiyle dini bir misyon yüklemişlerdir.⁵¹⁴

Tanınmış İslam tarihi yazarı olan Aguste Müller'e göre “Kafkasya müridizmini bir dini hareket değil yalnızca siyasi bir hareket olarak görür. Kafkasyalılar, aslında din uğrunda cihadi hiçbir zaman hiç kimseye ilan edilmediler. Çünkü Kafkasyalılar, bir hilafet kuruluşuna sahip değillerdi; İslam dünyasının merkezi durumunda da değillerdi. Ayrıca, Kafkashılar cihat değil, yalnızca gazavat, yani özgürlük ve bağımsızlık uğrunda kutsal savaş ilan ettiler. Müridizm ise, Kafkasyalıların ulusal varlıklarını koruyan, onların siyasal birliklerini sağlayan ve ulusal devlet yaşamlarını oluşturan bir etmen oldu. Yani müridizm, kendi bağımsızlıklarını korumak ve ulusal devletlerini kurmak için gerekli bir güçtü”.⁵¹⁵

5.1.6. İmam Şamil Dönemi

Kafkasya'da bağımsızlık uğruna mücadeleler veren Hamzat'ın vefatıyla Kafkasyalılar kahraman reisini kaybetmiştir. Ancak en parlak dönemini yaşayacak olan gaza aslanı olan Şamil başbuğ ve imamlığa geçecektir.⁵¹⁶

1797'de Dağıstan'ın Gimri köyünde⁵¹⁷ Avar boyunun bir üyesi olarak dünyaya gelen Şamil, gençlik yıllarından beri tanınan ve itibar gören bir müridi.⁵¹⁸ Babası

⁵¹²C. Anadol, a.g.e., s. 64-65.

⁵¹³A. Temizkan, a.g.e., s. 86.

⁵¹⁴A. Asker - İ. F. Güven, a.g.m., s. 264.

⁵¹⁵C. Aslan, a.g.m., s. 11.

⁵¹⁶Tarık Mümtaz Göztepe, *İmam Şamil Kafkasya'nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı*, Işık Basım Evi, İstanbul, 1946, s. 24.

⁵¹⁷C. Barlas, a.g.e., s. 32.

⁵¹⁸H. Bice, a.g.e., s. 19.

Dengav Muhammed, ilk erkek çocuğuna babasının ismi olan Ali adını vermiştir.⁵¹⁹ Bir türlü hastalıklardan kurtulamayan Şamil, Avarların bir geleneği olan isim değiştirme uygulanır ve genç yaşta vefat eden dayısının adı olan Şamil ismi verilir. Ve bu ismin konulmasından sonra Şamil hastalıklardan kurtulur.⁵²⁰

İlk İmam olan Gazi Muhammed ile birlikte âlim Cemaleddin'in yanında dersler almaya başlar⁵²¹ ve bu şekilde Dağıstan'ın en meşhur âlimlerinden dersler almıştır.⁵²² Şamil, Kuzey Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgal edilmesine karşı Kafkas direnişçilerin en ünlü ve başarılı üçüncü dini ve siyasi lideriydi.⁵²³ Hem siyasi hem askeri hem de dini bir lider olan Şamil, şeriat kurallarının geçerli olduğu teokratik bir yönetim kurmuştu. Ruslara karşı en kanlı direniş Şamil döneminde başlamıştı.⁵²⁴ 1834 ve 1859 yılları arasında Dağıstanlıların ve Çeçenistan'ın önemli bir bölümünü çok iyi bir şekilde yönetmiştir. Bundan dolayı kimi tarihçiler Şamili "*Savaş tarihindeki en büyük gerilla önderi*" saymışlardır.⁵²⁵

Kafkasya tarihinde yeni bir dönem İmam Şamille başlamıştır. Israrlar üzerine İmamlığı kabul etmiştir. 37 yaşında olan imam olan Şamil, kendisini savaşlarda yetiştirmiş, örnek olabilecek tüm vasıflara sahip olan cesur karakterli bir şahsiyetti.⁵²⁶ 25 yıldan fazla, Rus saldırılarına karşı durdu. Hâkimiyetin altında bulunan az sayıda asker ve silahlarıyla Rusları çeyrek asır kadar uğraştırdı. Dini bir yönetim diyebileceğimiz İmamlık makamı teşkilatını kurdu.⁵²⁷ İmamlık makamına uymayanların cezalandırılması gerektiğini de belirtmişti.

1845-1846 yıllarında Dağıstan'da tam bir hâkimiyet sağlayan İmam Şamil, Çerkezistan'ı askeri olarak ele geçiremeyince burayı politik olarak kendisine bağlamak için şu yöntemlere başvurmuştu:

Kabardayların bazı kabile reislerini kendi tarafında yer almalarını sağladı. Rusların, Orta Kafkasya'daki hâkimiyeti sebebiyle Kuban mıntıkası Doğu Kafkasya'dan kopmuş bir vaziyetteydi. Bu açıdan idari birlik kurmak güçtü. Bu

⁵¹⁹Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 94.

⁵²⁰M. Z. Hizaloğlu, a.g.e., s. 23-24.

⁵²¹Cafer Barlas, a.g.e., s. 95.

⁵²²Cafer Barlas, *Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi (İmamlar)*, Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 32.

⁵²³Moşe Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, Çev.: M. Gökhan Menteş, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 10.

⁵²⁴A. Asker - İ. F. Güven, a.g.m., s. 264.

⁵²⁵M. Gammer, a.g.e., s. 10.

⁵²⁶A. Saydam, a.g.e., s. 51.

⁵²⁷A. N. Kur'at, a.g.e., s. 331.

yüzden Şamil'in devleti ikiye bölünüyordu. Şamil güvendiği adamları Çerkezistana göndererek o bölge ile birlik kurma yoluna gitti. Bu amaçla 1845'te ilk *naip⁵²⁸ olarak "Hacı Muhammed", 1846'da Süleyman adlı kişiler gönderilmişti. Ancak bunların faaliyetlerinde beklenen netice alınamayınca 1848'te seçkin bir şahsiyet olan "Muhammed Emin" naipliğe getirilmişti."⁵²⁹ Şamil kısa bir süre içerisinde ordu birliklerini oluşturmaya ve devlet yönetimini tamamlamaya kısmen de olsa başarı sağlamıştı. Tecrübeli ve başarılı naiplerini ordunun ve bürokrasinin başına getiriyordu. Fayda sağlayan bu naiplere nişanlar veriliyordu. Naibler, memleketin olduğu kadar askeri birliklerinde sevk ve idaresinde yetkili kişilerdi.⁵³⁰

Şamil, Muhammed Eminden Çerkezler ve Abhazlar üzerinde otorite kurmasını istemiştir.⁵³¹ Bu yüzden Naip Muhammed Emin, Şamil tarafından muhteşem yetkilerle donatılıp Kuban Bölgesindeki kabilelere gönderilmiştir. O bölge de bulunan ve gayette çok sert yapıdaki insanlara Şamil'in kurmuş olduğu devlete itaat etmeleri için ve devlet için gerekli önlemi anlatmak maksadıyla orada çok büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.⁵³²

Ancak Muhammed Emin sadece Bjeduğ ve Abhaz boyları arasında otorite kurabildi. Çerkez asilzadeleri büyük bir güce sahip oldukları için Şeyh Şamil'in otoritesini kesinlikle kabul etmemişlerdi. Muhammed Emin'in bu yoldaki çabalarına daha çok asillerin karşı koymasıyla karşılaşmıştır.⁵³³ Tarih boyunca hiçbir hükümetin boyunduruğu altında kalmayan Çerkez kabile reisleri Şamil'in etrafında yani tek bir bayrak ve kumandanın hâkimiyeti altında bulunmayı kabul etmeleri çok zordu.⁵³⁴ Bu bilgiden yola çıkarak şu sonuca varabiliriz: Kafkasya halkları arasında tam bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Bu durumda Ruslara karşı olan mücadeleleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Naip Muhammed Emin'in Çerkezler tarafından çok sevilen bir kişiydi. Ancak Çerkezler topraklarında bulunmasının sebebi; bölge halkı tarafından yoğun sevgi beslenmesi değildi. Çerkezistan'a gitmesindeki amaç memleketlerini ve

⁵²⁸Naip: Hükümdarla yönetilen bir ülkede, tahtta hükümdar olmadığı zamanlarda ya da hükümdarın çocukluğu sırasında onun adına devleti yöneten kimse.

⁵²⁹A. Saydam, a.g.e., s. 51.

⁵³⁰M. Z. Hizaloğlu, a.g.e., s. 28-29.

⁵³¹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 53.

⁵³²Tarık Mümtaz Göztepe, *İmam Şamil*, Sebil Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 1977, s. 343.

⁵³³B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 53.

⁵³⁴T. M. Göztepe, a.g.e., s. 343.

bağımsızlıklarını emperyalist Rusya'ya karşı savunmak, birlik ve beraberlik duygusu içerisinde mücadele etmekte.⁵³⁵

Kafkasya halklarının savaşa hazırlık durumunu şu şekilde özetleyebiliriz: Düzenli bir birlikten yoksun olan herhangi bir durum karşısından kabile reislerinin etrafında ya da asilzadelerinin emri altında bulunan kuvvetlerden oluşuyordu. Kafkasya halkları gelişmiş bir cephaneden yoksundu. Ancak Rusların savaşta kullandıkları ateşli silahlar, gelişmiş cephaneye sahip olmayan Kafkasya halklarını zorlamıştı. Bölgenin yerli halkları daha çok çete savaşı taktiklerini kullanmışlardır. Çete savaşı denilen bu yöntem ağaçlarla kaplı yerlerde aniden ateş açılarak ve birden ortadan kaybolmaları şeklindedir. Şeyh Şamil daha sonra düzenli bir birlik kurmuştur. Ordusunu sıkı bir düzen altına alıp modern bir ordu haline getirmeye çalışmıştır.⁵³⁶

Rus kuvvetleri hedefi; Şamil'in üzerine yürüyerek Dağıstan ve Çeçenistan işgal edilecekti. Doğu Kafkasya düşürüldükten sonra buradaki birlikler Batı Kafkasya'ya kaydırılarak o bölge düşürülmeye çalışılacaktı. Gürcü askeri yolu ve Daryal Geçidi Rusların elinde bulunduğu için bu durum imkânsız değildi.⁵³⁷

1853-1856 yılların Kırım savaşında Kafkasya'daki Rus baskısında ciddi azalmalar yaşanmıştı. Fakat Rus saldırıları 1857'den itibaren artışı şiddetlendirmişti. Naip Muhammed Emin, Kuzey Kafkasya'daki mücadele için kendilerine destek almak için İstanbul'a gitmişti. Müritlerin gerilla savaşını kolaylaştıran ormanları zarara uğratarak ilerlemeye devam eden Ruslar, 1857'den itibaren üç koldan kuzey, güney ve doğudan saldırıları ilerletmeye başlatmışlardı. Müridizm hareketleri Doğu Kafkasya'da kırılmıştı. 6 Eylül 1859 yılında İmam Şamil'in teslim olmasıyla beraber Dağıstan'ın ve Kuzeydoğu Kafkasya'nın işgali Ruslara tarafından tamamlanmıştı.⁵³⁸

Şamil, Rus istilalarına karşı 25 yıl mücadele verdi. Elinde sınırlı sayıda ordusuyla ve ilkel silahlarıyla cephanesi gelişmiş olan Rus ordusunu çeyrek asır kadar uğraştırmıştır. Buldukları coğrafya da imamlık yani dini bir teşkilatlanma yapısı kurarak Rusları durdurmaya çalışmıştır. Ancak Rus kuvvetlerinin güçlü silah ve toplarına dayanamayan Şamil, yanında yer alan 400 müridi ile beraber Gunib Dağı üzerinde yer alan köyde kahramanca mücadele ettikten sonra 1859 yılına teslim olmak

⁵³⁵TSK Tarihi, a.g.e., s. 112.

⁵³⁶B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 51-54.

⁵³⁷a.g.e., s. 55.

⁵³⁸H. Bice, a.g.e., s. 23-24.

zorunda kalmıřtı. Őeyh Őamil'in hâkimiyeti altındaki Dađıstanlılar, Rus kuvvetlerine karřı mücadeleleri, Kafkasya halklarının bađımsızlık savařları arasında en řanlı olanını yařamıřtır.⁵³⁹ Gunib Dađı dūřtıktan sonra Prens Baryatinski tūm dikkatini Batı Kafkasya'ya yōneltti.⁵⁴⁰ Muhammed Emin'in idaresi altında bulunan kuvvetler, Kafkasların batısı da bir sūre řete savařlarını devam ettirdi. Daha sonra Ruslara esir dūřtı. Rus kuvvetlerinin Kafkasya'yı tamamen ele geřirmesiyle, Mūslūman olan Kafkasya halklarının milyonlarcası Osmanlı Devleti'ne sūrgūn edildi.⁵⁴¹

“1875'te İngiliz diplomat Reulinsin, İmam Őamil'in direnişi hakkında Kafkaslılar için “*Dağlılar dayandıkları mūddetçe zabt ũ istila dalgasına karşı canlı bir mukavemet duvarı teşkil ediyorlardı. Bu duvar yıkılınca Aras'tan İndūs'e kadar Rusya'nın durmadan yūrūmesini ōnleyecek ciddi ve askerī bir mâni kalmadı*” diyerek bu direnişin yıkılışının önemini vurgulamıştır.”⁵⁴²

Őamil'in Bağımsızlık uğruna yaptığı savaşlar Avrupa'nın sempatisini kazanmıştı. Karl Marx, 1848'de şöyle bir yazı yazmıştı: “*Hūrriyetin nasıl elde edilmesi lazım geldiğini Kafkasya Dağlılarından ibretle ōğreniniz. Hūr yaşamak isteyenlerin nelere muktedir olduğunu gōrūnüz. Milletler, onlardan ders alınız.*”⁵⁴³

Őamil'in kişiliği ve dağlı halkın Rus saldırılarına karşı sūrdürdüđü mücadele yabancı devletlerin dikkatini çekmişti. Őamil'in dađ köylülerini savunma isteği köklü bir olgudur. Őamil mücadeleyi sūdürerek yaygınlaşmasını sağlamış üstelik bu mücadeleye ahlaki bir boyut kazandırmıştır. Bu mücadele Osmanlı Devleti'nde de sempati yaratmıştır. Aynı zamanda Őamil'in sōmūrgecilik karşısındaki ciddi direnişi Avrupalı diplomatlar, gazeteciler ve yabancı hūkūmetler tarafından da hayranlık uyandırmıştır.⁵⁴⁴

İmam Őamil'in oğulları olan Gazi Muhammed ve Muhammed Őafii'nin Rusya'ya rehin bırakılması şartıyla Őamil, İstanbul'a gitmiştir. İmam Őamil, Abdūlaziz tarafından saygıyla ağırlanmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya tarafından rehin tutulan Őamil'in oğullarının serbest bırakılmasını istemiştir. Daha sonra Medine'ye geşmesi için Mısır'a gōnderilmiřtir. Őeyh Őamil, Medine-i Mūnevvereye yerleşti. Hac

⁵³⁹A. N. Kur'at, a.g.e., s. 332.

⁵⁴⁰S. Esadze, a.g.e., s. 71.

⁵⁴¹A. N. Kur'at, a.g.e., s. 332.

⁵⁴²O. Kōse, a.g.e., s. 129.

⁵⁴³A. H. Hizal, a.g.e., s. 40.

⁵⁴⁴C. Anadol, a.g.e., s. 107.

vazifesini yerine getirdikten sonra 4 Şubat 1871'de⁵⁴⁵ 74 yaşında⁵⁴⁶ akşam ezanı yaklaşırken ebediyete intikal etmiştir. Medine'nin ünlü kabristanı olan Cennet-ül Baki'de defnedilmiştir. Böylelikle Dağıstan'ın çetin dağlarında başlayan hayat mücadelesi çok sevdiği Peygamber efendimiz (S.A.V) yanı başında son bulmuştur.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵H. Bice, a.g.e., s. 25.

⁵⁴⁶TSK Tarihi, a.g.e., s. 120.

⁵⁴⁷H. Bice, a.g.e., s. 25.

6. ALTINCI BÖLÜM

6.1. 1864 Sürgününe Yol Açan Gelişmeler

Göçlerin, ekonomik, siyasi, dini ve kültürel nedenlerin yanı sıra tarih boyunca en çok karşılaşılan göç sebebi savaşlar olmuştur. Kafkasya'dan Anadolu'ya kitleler halinde gelen nüfus hareketinin dini ve siyasi boyutu olmakla beraber en önemli nedeni asırlarca devam eden Kafkas-Rus savaşlarının Çerkezler aleyhine mağlubiyetle neticelenmesidir.⁵⁴⁸

Kafkas göçlerinin çok sayıda nedenleri vardır. Bunlar; milli, dini, siyasi, kültürel ve sosyal yapılarıdır.⁵⁴⁹ Ruslar, emperyalist amaçlarla yayılma siyasetine başlarken sıcak denizlere inmenin yollarını arıyordu buraya kolaylıkla ulaşabilmesi için ilk başta Kafkasya'nın verimli arazilerini ele geçirmesi gerekiyordu. Sarp ve geçit vermez dağları, verimli ovaları olan Kafkasya, 297 yıl boyunca buranın asil halkı tarafından Rusya'yla asırlık mücadele içerisindeydi. Hürriyetlerine, bağımsızlığına düşkün bu halk canları pahasına yurtlarını müdafaa da bulunmuş ancak Rusya'nın yaptırımcı tutumlarından dolayı kendi vatanlarını terk etmeye mecbur bırakılmışlardı. Yurtlarını terk etmek istemeyen kişiler ise Rus toplulukları içerisinde asimile olmaya zorlanmıştır. Kesinlikle kendi dillerini, dinlerini rahatça yaşama imkânı sağlanmamıştır. Ya Hristiyan olup kendi benliklerini kaybedecekler ya da başka vatan topraklarına gidip hem kendi dinlerini hem de kendi kültürlerini yaşamayacaklardı. Asil Kafkasya halkının kendi kültürlerini yaşatmak adına ve Müslümanların koruyuculuğunu üstlenen halifeye, yani Osmanlı Devleti'ne sığınmaktan başka çareleri kalmamıştı.⁵⁵⁰ Ancak Rusya şöyle bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı hükümeti, gelen muhacirleri Anadolu ve Rumeli'ye yerleştiriyordu. Rusya ise ilerleyen zamanlarda Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan, kendine bağlı büyük bir Bulgaristan Krallığı kurmayı hedefliyordu. Bundan dolayı muhacirlerin bir kısmının bugünkü

⁵⁴⁸Fethi Güngör, “Kafkasya’da Soykırım ve Sürgün (Kısa bir Sosyolojik Tahlil)”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21.; Detaylı bilgi için bkz. Sadriye Güneş, “Rus Kaynaklarına Göre 19.Yüzyıl’da Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 275-288.

⁵⁴⁹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 67.

⁵⁵⁰A. Saydam, a.g.e., s. 81.

Bulgaristan topraklarında iskân edildiğini gören Rusya, Kafkasya politikasını değiştirerek yerli halkı baskı yoluyla dinlerini isimlerini değiştirmesini isteyecekti. Bu politikaya karşı çıkanlar ise yok edilecekti.⁵⁵¹

Kafkas göçlerine yol açan ana nedenlerden bir diğeri ise; Rusya'nın bu bölgedeki halklarla düşmanlık içerisinde bulunması, bu halklara güvenmemesi, en güvendiği halkı bu alanlara yerleştirmek istemesi amacıyla, bölgedeki otokton halkları daha iç kısımlara sürmek istemesiydi. Hedefini uygulamaya çalışan Rusya, yerli halkın büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum ise dağlıların⁵⁵² direniş hareketlerini başlatmasına neden olmuştur.⁵⁵³

Ruslar, Çerkez ve Abhaz boylarına her zaman farklı tavırlar sergilemiştir. Bu yerli kavimlerin Kuban Nehrinin sağ tarafındaki verimsiz ovaya ya da Osmanlı Devleti'ne yerleşmesini istemiştir. Yalnızca Çerkez ve Abhaz boylarına bu şekilde baskı da bulunmuştur. Örneğin; daha önce bahsettiğimiz gibi Kafkasya halklarından olan Kabardayların Ruslarla olan ilişkileri her zaman iyi olmuş hatta akrabalık ilişkileri kurulmuştur. Ancak Ruslar, Çerkez ve Abhaz kabilelerini kendilerine başkaldıran topluluk olarak gördüğü için ya sürmek istemiş ya da bu kavimleri kendi hâkimiyeti altında kolayca tutabileceği alanlara yerleştirmek istemiştir. Bu yüzden Kuban Nehri'nin sağ tarafında Rus ve Kazak köylerinde Ruslaştırma faaliyetlerinde başarı sağlandığı için, bu boyları bu bölgelere kısım kısım yerleştirerek asimile olmasını sağlamayı amaç edinmiştir.

Ruslar, sürgün politikasına zaten daha batı Kafkasya bölgesindeki savaş sona ermeden karar vermişti. Rusya, bu politikayı gerçekleştirirken öncelikle dağlılara ait olan alanları, arsaları ve toprakları yakıp yıkarak onların bu bölgelerden gitmesini zorunlu kılmıştır.⁵⁵⁴ Bu durum "12 Aralık 1863 Arz Tezkeresi'nde" de aynı şekilde ele alınmıştır.⁵⁵⁵

Göçlerin en önemli nedenini Rusların tazyikleri olduğuna dair İngiliz resmî belgelerinde de mevcut bilgiler yer almaktadır. Nitekim "İstanbul Büyükelçisi Bulwer, Hariciye Nazırı Russel'e gönderdiği 12 Nisan 1864 tarihli yazısında bu durumu

⁵⁵¹Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, 20, 3/1997, s. 280.

⁵⁵²Rusların, Kafkasya halklarını ifade etmek için kullandıkları terim.

⁵⁵³A. Saydam, a.g.e., s. 81.

⁵⁵⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 63-65.

⁵⁵⁵A. Saydam, a.g.e., s. 75.

belirtmiş, Rusların Çerkez köylerini göçe zorladıklarını, yerli halka her türlü eziyeti yaptıklarını vurgulamıştır.⁵⁵⁶

Kafkasya halkları, vatanlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne göçe maruz bırakıldıkları bu zaman zarfında, göçün yoğunluğu, hep aynı oranlar da olmamıştır. Özellikle 1856-1857,1860-1862, 1864-1865 yılları arasında büyük güç kazanan göç hareketi, diğer zamanlarda dalgalanma seyretti. Bunun temel nedeni de askeri ve siyasi olaylarının sonuçları insanların kararlarında etkili olmasıydı.⁵⁵⁷

1857-1877 yılları arasında Kuzeybatı Kafkasya bölgesinden Osmanlı Devleti'ne 1 Milyon 400 bin kadar Adige göç etmiş ve Kuban ötesinde yaklaşık 100 bin dağılı kalmıştı. Yaşanan göçler sonucunda 1880'li yılların sonlarında bölgede artık 176 Kazak köyleri kurulmuştu. 1883'te Kafkasya'da 56.423 Çerkez (16 bin Abzeh, 12 bin Bjeğuğ, 2.500 Şapsığ) kaydedilmiştir.⁵⁵⁸

Asırlarca devam eden bu acımasız savaşın sonunda 1864 yılında Kafkasya'ya bütünüyle hâkim olan ve daha savaşlar döneminde dağılılara karşı tam bir yok etme ve sürgün politikasını uygulamaya başlamış bulunan Çarlık Rusyası sadece bu güzel ülkeyi ele geçirmekle sınırlı kalmamıştır. Birçok Rus tarihçisinin ve yazarının da açıkça belirttiği gibi "...Hükümetin tek bir gayesi vardı: Karadeniz'in doğusunda yaşamakta olan tüm Dağılılar'ı buradan kovmak ve yerlerine Rusları yerleştirmektir".⁵⁵⁹ İşte tüm bu öne sürülen durumlar, Rusların amaçlarını meşrulaştıran nedenlerin temelidir.

6.2. Sürgün Faciası

Bölgenin pasifleşmesi ve Kafkasya göçlerinin başlaması 1856 yılında Kırım Savaşı'ndan sonra başlamış, 1859'da büyük ölçüde zayıflamış olan Müridizm hareketinin lideri İmam Şamil'in ele geçirilmesinden sonra hız kazanmıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶A. Saydam, a.g.e., s. 76.

⁵⁵⁷a.g.e., s. 81.

⁵⁵⁸Igor Y. Kutsenko, "Çerkezler: 19. Yüzyıl Soykırımı ve Çağdaş Sorunlar", Çev.: Orhan Uravelli, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 71.

⁵⁵⁹Sefer E. Berzeg, "Kafkasya'daki Yok Etme Savaşı ve Sürgünler Günümüzde de Sürüyor", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 89.

⁵⁶⁰Ayhan Kaya, "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", *Mediterranean Politics*, 2004, ISSUE: 9, VOLUME: 2, s. 2.

Genelkurmay başkanı General Rostislav Andreyeviç Fadeyev'e ait olan "20 Eylül 1860" tarihli raporu, "Çerkez Meselesini" bir sonuca bağlayacak nitelikte olduğunu belirten bir belgedir. Bu raporun içeriğinde; Çerkezleri yurtlarından kovarak Karadeniz kıyısına sıkıştırılmasını içeren ve bu metodun uygulanması dâhilinde Çerkez direnişinin kırılacağı ön görülüyordu⁵⁶¹ Böylelikle Rus hükümeti Çerkezleri, Çeçenleri, Nogayları ve Dağıstanlıları göç ettirmeyi karar verip Rusya'nın sömürgecilik siyasetinin en belirgin halkası olan yerli kavimleri göç ettirmek yerine, yeni Rus köylülerini getirmeyi amaçlıyordu.⁵⁶² Ancak o esnada "Kuban Nehri'nin ötesindeki düzlüklere mi yoksa Osmanlı Devleti topraklarına mı göç ettirilsin" meselesinde karar verilememişti. Bu konu 1860 yılında Vladikafkas'ta toplanan harp konseyinde konuşulup tartışıldı. Rus bürokrasisinin nazarında Osmanlı topraklarına göç ettirilme planı, pek çok yönden gün geçtikçe daha ön plana çıkıyordu. Bundaki amaç güven değil tamamiyle ekonomik olmasıydı. Olası bir dezavantajı ise, Çerkezlerin daha sonradan Halife Sultan'ın ordusunda güçlü ve deneyimli bir destek gücü oluşturma ihtimalinin olmasıydı. Bu varsayım Ruslar için en büyük endişe kaynağı idi.⁵⁶³

1861'de Çerkez delegeleri Çar II. Alexander ile görüşmüşler ve sorunu diplomatik yoldan da çözmeye çalışmışlardır. Ancak bu görüşmelerde Çar, Çerkezlere Kuban Havzasına yerleşmelerini ya da Osmanlı topraklarına göç etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁴

II. Alexander, Haziran 1861'de kolonizasyondaki amacını bölgenin tamamen Ruslaştırılması olarak açıklamıştı. Kazak toplumunun görevi İmparatorluğun güçsüz ve hasım kabilelerle olan sınırlarını korumaktı. Bu kabilelerden alınan toprakları işgal etmekte. Ruslar, dağlı halkı verimli topraklarından çıkararak yerlerine Hristiyan Rus nüfusu iskân etmek için bu halka karşı caydırıcı yöntemler kullanacaklardı. General Rostislav Fadeyev "*Kafkasya'dan Mektuplar'ının beşincisinde komutan Prens Bariatinski'nin Ekim 1860'da savaşın nihai hedefinin "Çerkesler'i dağlardaki korunaklı yuvalarından sürmek"* olduğunu karar verdiğini açıklamıştır. Dmitry

⁵⁶¹Fabio L. Grassi, "*Yeni bir Vatan*" Çerkezlerin Osmanlı İmparatorluğuna Zorunlu Göçü, Tarihçi Kitabevi, Çev.: Birgül Göker Perdise, II. Baskı, İstanbul, 2017, s. 68.

⁵⁶²A. Saydam, a.g.e., s. 76.

⁵⁶³F. L. Grassi, a.g.e., s. 68.

⁵⁶⁴Dilan Onur, "Zaman, Mekân ve Kişi Açısından Göç Hareketi", *1864 Büyük Çerkez Sürgünü*, Göç Hareketleri Araştırmaları Koordinatörlüğü, Ankara, Kasım 2017, s. 3.

Miliutin'e göre; "*Rus komutanlar arasında Çerkezlere insanca muamele yapılmasını savunan tek asker General Grigory Filipson idi. Miliutin, Bariatinsky ve Yevdokimov karşısında yalnız kaldı*". II. Alexander bu planı iki sene sonra resmi olarak onayladı. Teslim olan Çerkezleri bile yeniden yerleştirmek için çaba gösterilmedi. Aksine, Yevdokimov kalmalarına izin verilen çok az sayıdaki Çerkezin bile daha da azaltılması için uğraş verdi. Britanya'nın başkanlığındaki uluslararası bir heyetin 1861 yılında Rusları sürgün planından vazgeçirmeye çalışması sonuç vermedi. Böylelikle sürgünler başladı. 1861 yılında Ruslar diğerlerini Karadeniz kıyısına ilerlemeye zorlarken 10.000 Kabarday gönüllü olarak göç ettirildi. Sadece 200 ailenin Kuban Nehri'nin sol yakasında yeniden iskân olunmasına izin verildi. 1860 Ocak ayında teslim olan 40.000 Natuhay, Mayıs 1862'de Kuban Nehri'nin kuzey bölgesine yeniden iskân edildi. Ancak bir yıl sonra sürgün edilmek üzere Karadeniz kıyısına gönderildi. Abzehler, Şapsıglar ve Ubihlar 1861 yazında Yevdokimov'a bir heyet gönderdiler. Yevdokimov'un koşulsuz teslim olmalarını istemesi üzerine heyet 16 Eylül Kuzey Kafkasya'yı ziyaret etmekte olan İmparator II. Alexander'e müracaat etti. Alexander ise bölge halklarını ya Kuban'ın kuzeyine ya da Osmanlı Devletine göç etmek arasında bir karar vermeleri için bir ay kadar zamanları olduğunu söyledi.⁵⁶⁵ Adagum Birliği komutanı 4 Ağustos 1863 yılında Natuhay Okruğu komutan yardımcısı şunları yazmaktadır: "... 15 Ağustos'ta bugüne kadar boyun eğmeyen bütün dağlılar hükümetimize kesin olarak itaat etmek ve onlar için belirlenmiş, yerlere ya da Türkiye'ye yerleşmek zorunda kaldılar" Rus hükümetinin hedefi tüm dağlı halkı bütün sahil şeridinden "temizlemek" idi.⁵⁶⁶

Dağlılar, Soçi'ye yaklaşık 30 km uzaklıktaki, Adige dilinde Kbaa'da denilen müstahkem uçurum olan dar vadide bir araya gelerek son kez umutsuz bir mücadeleye giriştiler. Dağlılar, 7-11 Mayıs günleri arasında Kazaklar ve Çarlık ordusuna ağır kayıplar verdirterek Rusları geri püskürtmeyi başardılar. Ancak Ruslar ağır topçu birliklerini yerleştirip topçu ateşine başlayınca savaş dağlıların aleyhine neticelenmişti. Yenilginin hemen ardından,⁵⁶⁷ Çerkez kabilelerine karşı ilk askerî harekâtı 1862 İlkbaharında başladı. Rus askerleri Çerkez köylerini sistematik olarak yaktılar.

⁵⁶⁵Walter Richmond, "Çerkezlerin Yenilgisi ve Sürgünü" *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 164-165.

⁵⁶⁶Tuğan H. Kumikov, "Çerkezlerin Türkiye'ye Sürgünü", Çev.: Murat Papşu, Adige Kültür-Tarih Dergisi, S. 3, Nalçık, 1992, s. 5.

⁵⁶⁷F. L. Grassi, a.g.e., s. 72.

Tarlalardaki ürünleri Kozak süvarilerin atlarıyla çiğnediler. Çar'a sadakat yemini eden Çerkezler kuzeydeki yeni yurtlarına doğru Rus refakatçilerin eşliğinde yürüyüşe geçerken diğer tarafta ise teslim olmayanlar kendilerini Türkiye'ye götürecek gemileri beklemek üzere Karadeniz kıyılarına gönderildiler. Birçok erkek, kadın ve çocuk yakılan köylerinden kaçarak açlık ve soğuktan yok olacakları ormanlara ve dağlara sığındılar. Bunun üzerine sistematik olarak sürgüne başlanmış oldu.⁵⁶⁸

Çerkez halkı, General Yevdokimov'u günümüz terminolojisinde “*insanlığa karşı suç*” olarak nitelendirerek olaylara önyak olan kişi olarak kabul ediyorlar.⁵⁶⁹

Kafkasya'da beklenmedik bir direnişle karşılaşan Rusların ünlü generali Yermolov “*Kafkasya'yı ele geçirmek için canlı olan her şeyi yok ediniz. Bir Kafkasyalı çocuğu öldürmek yüzlerce Rus'un hayatını kurtarmaktır.*” ilkesiyle hareket ediyordu.⁵⁷⁰

İmparator, Çerkezya'yı ziyaret etti. Yevdokimov'un projesine onay verdikten sonra 1856-1861 yılları arasında seçmeli ve yer yer yapılan tehcir Haziran 1861'de kitlesel hale gelmiş, 1862'den itibaren ise fiilen topyekûn nitelik kazanmıştır. 1856-1859 yılları arasında öne sürülen nedenlere gerek duyulmaksızın ve herhangi bir bahane gösterilmeksizin hac ziyareti açık şekilde gerçekleştirilmiştir.⁵⁷¹

6 Aralık 1858 tarihli Meclisi Vala mazbatasında, “*Çerkezler ile Kuban boyunda yaşayan Nogaylardan 1.060 kişinin İstanbul'a geldiği, sonraki aylarda da çok sayıda muhacirin gruplar halinde ülkeye giriş yaptığı*” belirtiliyor. 8 Mart 1860 tarihli Arz Tezkeresi'nde sadece İstanbul' da 14.000 Çerkez ve Nogay muhaciri bulunduğu ifade olunmaktadır.⁵⁷²

1864 Mayıs'ında önemli sayılabilecek son örgütlü direniş mücadelesi de yenilgiye uğratıldı. Sınır dışına toplu sürgünler başlatılmıştı. General Yevdokimov, tüm Abhaz kabilesinin, Türkiye'ye 1864 yazından önce göç ettirilmesi emrini vermişti. Kertçli iki tüccarla, kişi başına 5 ruble karşılığında göçmenleri Samsun'a gemiyle

⁵⁶⁸Stephen D. Shenfield, “Çerkezler Unutulmuş Bir Soykırım mı?” *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 125.

⁵⁶⁹F. L. Grassi, a.g.e., s. 68.

⁵⁷⁰Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37.

⁵⁷¹Fatima A. Ozova, “1856-1864 Yıllarında Çerkezlerin Sürülmesi: Plan ve Uygulama”, Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2015, s. 97.

⁵⁷²A. Saydam, a.g.e., s. 87.

taşımaları için anlaşmıştı. 3 rubleyi Rus hükümeti verecek, kalan 2 rubleyi de Çerkezler para ürün ya da sığır olarak ödeyeceklerdi.⁵⁷³

Diğer taraftan Sadrazam Ali Paşa'nın verdiği rapor'un göçlerle ilgili kısmında "1855'den beri Osmanlı İmparatorluğu'na 595.000 kişinin göç ettiğini" belirtmiştir. Bunlardan 312.000'i 1864 yılından önceki yıllarda yani 1855-1863 yılları arasında göç etmişti. 283.000'i ise 1864 senesinin başından ağustos ayına kadar göç etmiştir. Yaz sonuna kadar bu rakam 295.068'e yükselmiştir.⁵⁷⁴

Resmi rakamlar olmamasına rağmen Osmanlı'da yaklaşık 2 ila 2,5 milyon Çerkez olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı'daki Çerkez diasporası farklı lehçeleri konuşan ve farklı kültürel kimlikleri olan çeşitli kabilelerden (Abhaz, Şapsığ, Kabarday, Ubıh, Abzeh, Çeçen) oluşuyordu.⁵⁷⁵

Osmanlı Devleti'ne 1858 yılından itibaren Kafkasya'dan kitleler halinde göçmenler gelmeye başlamıştır. Ruslar, Doğu Kafkasya'da daha savaş sona ermeden Kuban Nehri'nin güneyindeki ovada ve dağlara kadar uzanan toprak şeridinde oturan kabileleri sıkıştırmaları ve onları (Bjeduğlar, Makhoşlar, Temirgoylar, Besleneyle ve Nogaylar) bu nehrin sağ tarafındaki verimsiz ovaya göç etmeleri için zorlandılar. Ya da daha önce de söylediğimiz gibi başka bir ülkeye göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Dağıstanlılar kara yoluyla Erzurum Vilayeti'ne ulaşırken Nogay ve Çerkezler ise deniz yoluyla İstanbul'a varmışlardır. Batı Kafkasya'dan gelenler 18 Kasım 1858'den 28 Kasım 1859'a kadar geçen yaklaşık bir yıl içerisinde 17.003 kişi Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bunlardan 11.309'u Nogay olup yerleştirilmek üzere Adana ve Dobruca'ya gönderilmişlerdi. Bunların 5694'ü Abhaz ve Çerkezti, 2088'i Hatukay, 360'ı Bjeduğ, idi. Bu sayı 27 Aralık 1859'da 26.000 kişiye ulaşmıştır. 1859'dan itibaren göçlerde artış yaşandı. 2 Mayıs 1861'e kadar Kafkasya gelen muhacirlerin toplamı ise 150.000'i bulmuştu.⁵⁷⁶

6.2.1. 1863-1864 Büyük Sürgünü

Ruslar, Abhaz ve Çerkez boylarını Osmanlı topraklarına veya Kuban'ın kuzeyine göçe zorlamaları göç sürecini hızlandırdı. Daha başlangıçta Abhaz

⁵⁷³F. L. Grassi, a.g.e., s. 73.

⁵⁷⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 70-71.

⁵⁷⁵A. Kaya, a.g.m., s. 244.

⁵⁷⁶B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 74-75.

kabilesinden 50.000 bin kişinin göç edeceği duyurulurken, 1864 yazında göç edenlerin miktarı 300.000 bini geçmiştir.⁵⁷⁷ Batum, Akçaabat, Giresun, Fatsa, İnebolu ve Ayancık gibi iskelelere dahi göçmenlerin çıkartılması gerekmiştir. Önemli olan onları karaya çıkartmak değil, en azından bir mevsim geçene ve onlar için kesin iskân yerleri tespit edilene kadar, misafir etmek, barındırmak, beslemek ve kışlık yakacaklarını temin etmektir. Bilhassa çok sayı da muhacir geldiği için barındırılacakları yerler bulmak zor olmuştur. En önemli varış iskelesi olan Trabzon'da artık onların barındırılması mümkün olmayınca göçmenleri süratle Varna ve Köstence Limanlarına sevk etmeye başladılar. Muhacirler, Kafkasya'da aylarca gemi veya kendilerini Osmanlı sahillerine taşıyacak taşıt beklediler. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın temin ettiği gemiler çok yetersizdi. Ayrıca, nakliye işini yürüten bazı kaptanların bir kısmı insanlık için, bir kısmı ise para için Karadeniz sahillerinden birçok balıkçı sandallarıyla bu nakliyat işine katıldılar. Ancak bu teknelerin çoğu küçük olduğu ve alabildiğinden fazla yolcu aldıkları için birçoğu denizde battı. Bu sebeple de Osmanlı Devleti bu tarz sandallar ile göçmen taşınmasını yasaklamak gereğini duydu. Abhazların da bir grubu da hemen tamamıyla göç etmiştir. Çerkez kabilelerinden bazıları örneğin; Ubih kabilesi, bazıları da nüfusların çoğunluğuyla (Abhazlar, Şapsığlar, Temirgoylar, Makhoşlar, Natukhaçlar, Janeler) diğer kabileler ise yarı yarıya (Besleneyle) göç etmişlerdir. Genel nüfusu göçten fazla etkilenmeyen tek bir kabile vardır; onlarda Kabardaylardır.⁵⁷⁸

Rus yetkililer, Çerkezleri topraklarından sürdükten kısa bir süre önce sahiplendikleri bu toprakları keşfe başlayıp hemen bölümlere ayırdılar. O bölgeye iskân etmek isteyen Kazaklara toprak verip ayrıcalıklar tanıdılar. İşgal edilmiş topraklara Ortodoks Rus ve denizci halkların yerleşmelerini sağlamak için her türlü desteği yaptılar. Kafkasya'da 10 yıl hizmet veren kamu görevlilerine topraklardan pay isteme hakkı tanındı. Bu topraklara yeni nüfus kazandırma çalışmaları güçle ilerledi. Çerkezler verimli topraklarını çoktan kaybetmişlerdi.⁵⁷⁹

Karadeniz'in doğu kıyısındaki değişik limanlar üzerinden 1858-1865 yılları arasında dağlıların sürülmesi devam etmiştir. A. Berje'nin verilerine göre "469.703 kişi sürgün edilmiştir. Sürülenlerin etnik aidiyeti şöyleydi: Natukhaylar 45.023,

⁵⁷⁷B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 76.

⁵⁷⁸a.g.e., s. 77-80.

⁵⁷⁹F. L. Grassi, a.g.e., s. 80.

Abzekler 27.337, Şapşığlar 165.626, Ubıhlar 74.567, Cigler 11.873 ve Bjeduğlar 7.983. 1858-1864 verilerine göre Türkiye'ye göçe zorlananların dağılımı şöyleydi: Besleneyler 600 hane, Temirgoylar, Makhoşlar 2.000 hane. 1859-1865 verilerine göre, Türkiye'ye göç etmiş Abhazların sayısı yaklaşık 45 bin” olmuştur.⁵⁸⁰

“1863'ten 1864 yılına kadar sürgün edilenlerin sayısı 470.703, kıyıda kalanlar ise 4.600 kişiydi. Çerkezler en çok toplu olarak 1864 yılında sürgün edilmiştir. Türkiye'ye 63 bin kişi sürüldü. S. G. Kudayev'in sürgün edilen Kafkas halkları ile ilgili verdiği yüzdeler ise şu şekildedir: “Adigeler %57,4, Ubıhlar %15,1, Çeçenler %4,7, Kuban Nogayları %6,2 Ciget ve Abhazlar %8,5 diğerleri %1 idi. Adigeler, Şapşığlar 165.626 (%33,5), Natukaylar 45.023(%9,1), Abzehler 27.337(%5,54), Bjeduğlar 10.500 (%2,1), Besleneyler 4.000(%0,8), Kabardaylar 17.000 (%3,4)” Osmanlı İmparatorluğuna 1 milyon kadar kişi sürgün edildi. Bazı araştırmacı yazarlara göre bu rakam ise 2 milyona ulaşıyor. Bunların %50'sinin yollarda açlık, hastalık, soğuk ve deniz tutması sebebi ile hayatını kaybettiği kaydedilmektedir”.⁵⁸¹

1850-60'lı yıllarında Osmanlı topraklarına, 1859-1862, 1863-1864 ve 1865 yılında olmak üzere üç aşamada göçler gerçekleşti. “1859 yılında Abhaz köyü Loova'dan 66 aile, 1860 yılında Hangirey'den 43 aile 1859 Temmuz-Eylül arası Kuban Nogaylarından 296 aile Türkiye'ye gitmek için izin istedi. Aynı zaman da 306 aile Hatukay ve 69 Hamişe ailesi göç için izin istedi. Kabarday'de göç 19.yüzyılın 60'lı yıllarında başladı. 30 Mayıs 1861'de Yevdokimov 442 Kabarday ailesinin Osmanlı'ya göç etmek istediğini ve bunların ardından tüm Kabardayların göç istemesinden endişe duyduğunu yazdı. Sonuç olarak Kuban'da 1860-1862 yıllarında Büyük Kabarday'dan Osmanlı topraklarına 941 Kabarday ailesi ve 300-350 aile Osetya'dan göç etti. 10 Mayıs 1862'de Osmanlı topraklarına göç ile ilgili olarak Kafkas Komitesi adında bir Komisyon kuruldu. Adigelerin Osmanlı'ya göç ettirilmesi taraftarı olan Yevdokimov göçlerin hızlandırılmasını sağlamak amacıyla 1863 Eylül'ünde Çarlık hükümetinden 65 bin ruble istedi. 21 Mayıs 1864 yılında Anapa Limanında 2475 Natukay ailesi gitmek için bekliyordu. 1863-1864 yılları sürgününün

⁵⁸⁰Mihail S. Thaytsuhov, “Kafkasya Savaşında ve Türkiye Modern Tarihinde Abazalar” Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2015, s. 40.

⁵⁸¹Fethi Güngör, “Kafkasya'da Soykırım ve Sürgün (Kısa bir Sosyolojik Tahlil)”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 18.

*ikinci aşamasında daha fazla olduğu ihtimali ile beraber 418 bin 292 kişi göçürüldü”.*⁵⁸²

Rusya hükümeti, sürgün planını uygulamaya koymasaydı eğer Kafkasya’ya hiçbir şekilde yerleşemeyeceğini biliyordu. Kuban Nehri’nin kuzeyi daha Çariçe Katerina zamanında yerli nüfustan arındırılıp Kozak Yurdu haline getirilmişti. 1864 yılı kitlesel nüfus hareketinin yer değiştirme yılı ilan edilmişti. Bu tarihten itibaren zorla yurtlarından çıkartılan Kafkasyalılara ilişkin Rus, Osmanlı, Avrupa ve yerli kaynaklar incelendiğinde mağdur sayısının 2 milyondan az olmadığı gerçeğiyle karşılaşılıyor. Bu konu da son derece ölçülü yaklaşarak en az sayı üzerinde dursak bile, ulaşacağımız rakam 1 milyon 500 bini aşacaktır. Savaşlarda ölen, esaret altına alınan, kaybolan, salgın hastalıklarda telef olan ve soyu kesilenler dâhil edilmezse bile sayının 2 milyondan az olmadığı görülecektir. Tarih boyunca 1864 sürgünü vuku bulan diğer sürgün işlemleriyle kıyaslama yapıldığında hem şartlar hem araçlar nedeniyle boyutlarının korkutucu olduğu gerçeğiyle karşılaşılıyor.⁵⁸³

1864 Büyük Kafkas sürgününde Osmanlı topraklarına doğru yola çıkan sürgünlerin çok az bir kısmı kısa zamanda kendilerine yurt bulabilmişti. Bu sürgün yolculuğu bazı kabileler için hala devam etmişti. Öyle ki 1864’te Balkanlar’a yerleştirilen insanlar henüz köylerini kuramadan, on dört yıl sonra yeni bir yolculuğa çıkartılmıştır. Bu muhacirler Suriye Limanlarına taşınmıştır. Hali hazır arazi tespiti ve iskân işleri için aradan uzunca zaman geçtikten sonra yerleştikleri bölgelerden tekrar göç yolculuğuna çıkmış ve dünyanın dört bir yanına savrulmuştur.⁵⁸⁴

Bu duruma şöyle bir bakış açısı getirebiliriz: Anavatanlarından zorunlu tehciere maruz bırakılan Kafkasya halkı, tehcir esnasında yolda yaşanan sıkıntıları da ele alacak olursak getirdiği feci boyutlar bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bazı Çerkez kabilelerin sayısında önemli azalma meydana gelirken bazı kabilelerde tamamen yok olma felaketiyle karşı karşıya kalmıştır. Göç, olarak başlayan süreç sürgün olarak devam etmiştir. Anavatanlarından yoksun bırakılan, Kuzey Kafkasya halkları diasporada göçe maruz kalmış ve adeta muhacir hayatı içerisinde yine muhacir konumuna getirilmiştir.

⁵⁸²F. Güngör, a.g.e., s. 18-19.

⁵⁸³Hulusi Üstün, “Savaş, Sürgün ve Soykırım Bağlamında Kafkas-Rus Savaşlarının Değerlendirilmesi”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 133.

⁵⁸⁴a.g.e., s. 134.

Sürgün, Ruslar için düşünüldüğünde Batı ve Orta Kafkasya’da başarıyla sonuçlanmıştır. Bölgedeki nüfus yapısı bir daha eskisi gibi olmamıştır. Daha sonra Oset tehciri, Çeçen tehciri olmuştur. Kolonizasyon hareketlerini sürdürmeye devam eden Rusya, bu politikayı küçük grupları tehcir ederek devam ettirmiştir. Bolşevik İhtilaline kadar sadece Kafkasya’dan 4 milyon insanın sürgün mağduru olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁵⁸⁵ Bu Kafkas halklarını şu şekilde örneklendirebiliriz;

- Dağıstanlılar, 1847 yılında Dağıstan’dan da göç edenler olmuştur. Fakat bunlar bir veya birkaç aile halinde küçük gruplar şeklinde gelmişlerdir.⁵⁸⁶

- Kabarday, Vladikavkaz şehrinde toplanan Kafkasya Başkumandanlığı, 1860 Ekim ayında önerilen bütün barışçıl yöntemleri reddederek Başkumandan Prens A.İ. Baryatinskiy’in önerilerini dikkate aldı. Kuban Nehri ötesindeki dağlılara karşı yeni askerî harekât planı hazırlandı. Sayıca ve silahça üstünlüğü kullanarak bütün kuvvetlerle taarruz yapılacaktı. Dağlılar dağlardan ova ve düz yerlere sıkıştırılacak ve böylelikle topraklarından çekilmeye mecbur bırakılacaktı. Onların yerlerine ise Rus ve Kazak nüfus için yerleşim birimleri kurulacaktı. Bu amaç için ilk önce 1860-1861 yılları arası 10.343 Kabarday, Osmanlı topraklarına göçe zorlandı.⁵⁸⁷ 442 Kabarday ailesi 1861 yılında hicret etmeye hazırlandılar. Bu durumdan memnun olmayan Kabarday Okruğu yöneticisi, ünlü şair V. Orbeliani, bütün Kabarday onları izleyebilir kaygısıyla Terek Oblastı birlikleri komutanı Yevdokimov'a başvurdu. Kont Yevdokimov cevabında şunları yazıyordu: “442 ailenin gidişine üzülmeyin. Keşke iki kat fazla gitse, bunun ülkeye bir zararı olmaz. Bütün halkın gitmesi tehlikesine gelince, keşke bu gerçekleşse... Bu devlete büyük bir fayda sağlardı. Bize karşı kötü niyet besleyen bir halktan kurtulmuş olurduk” diye cevap verir. Sonuç itibariyle 1859 ve 1862 yılları arasında Büyük Kabardayın 45 köyünden 10 binden fazla kişi Osmanlı topraklarına hicret etmiştir.⁵⁸⁸

- Çeçen-İnguşlar, Çeçenlerin Terek’in öte tarafına sürülmesi amacıyla Ruslar tarafından bir proje hazırlanmıştı. Rus ordusunda Miralay olarak görev yapan “Musa Kundukhov” Osmanlı Devleti’ne göç etmeyi tercih etmişti. Çeçenleri de buna ikna etmişti. Bundan sonra 1864 yılında İstanbul’a gelen Musa Kundukhov, Kafkasya

⁵⁸⁵gös.yer.

⁵⁸⁶B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 85.

⁵⁸⁷Cahit Aslan, “1864 Trajedisi”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 100.

⁵⁸⁸Tuğan H. Kumikov, “Çerkezlerin Türkiye’ye Sürgünü”, Çev.: Murat Papsu, Adige Kültür-Tarih Dergisi, S. 3, Nalçık, 1992, s. 3-4.

muhacirlerinin, durumunun genelde iyi olduğunu öğrendikten sonra Bab-ı Ali'den Çeçenler adına göç etme izni almıştır. Bu durumda şunu gösteriyor ki göç konusundaki ilk teşebbüsler daima Rus baskısından ve tecavüzlerinden bıkan Kafkasya halkından gelmiştir. Ruslara yıllarca direnen dağlı halk, artık direnmenin imkânsız olduğunu gördükleri anda zorunlu olarak vatanını terk etmekteydi.⁵⁸⁹

Kayıtlara göre ilk Çeçen muhacirleri 1863'de gelmiştir. Aynı yıl Çeçenlerden göç etmek isteyen halkı temsilen İstanbul'a gelen Musa Kundukhov devlet adamları ile görüştüktan sonra geri dönmüştü. 1865 yazında 3000 aileyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca daha önce Adigeler için hazırlanmış beyannameleri yayıyorlardı. Bununla beraber Çar hükümeti, niyetlerini saklıyordu. Rusya yönetiminin bütün dağlı halkları Türkiye'ye gönderme istediği şüphe uyandırmaması için özel tedbirler alıyordu. İnguşlar, yapılan propagandalarla zor ikna oluyorlardı. Fakat önlerinde başka bir yolda görünmüyordu. Çünkü toprakları Kazaklara verilmişti ve çaresiz kalmışlardı. Birçok Çeçen-İnguş yurtlarını kesinlikle terk etmek istememişti. Ancak bazıları Müslüman kardeşlerinin yaşadıkları topraklarda daha iyi bir gelecek inşa etmek umuduyla göç etmeyi tercih etmişlerdi. Göç sırasında kuşkusuz din faktörü önemli rol oynamıştı.⁵⁹⁰

- Abhazlar, Ruslar, Abhaz kabilelerinden dinlerini terk etmelerini, tüm cephanelerini bırakmalarını ve Rus İmparatorluğu tarafından bunlardan başka teklif edilecek durumların kabul edilmesini istemiştir.⁵⁹¹

1863-1864 büyük sürgününe kadar gelen Abhazların, 8-10 bini göç etmiş olduğu anlaşılıyor. Büyük göçte kaç kişinin geldiği belli değildir. Çünkü belgelerde bunlar ayırt edilmemekteydiler.⁵⁹² Bundaki neden ise Osmanlı Devleti'nde göç işleriyle ilgilenen memurları Kafkasya halklarının kabilelerine göre ayırmayıp hepsine birden Çerkez yazmalarından dolayı Abhazların toplamda ne kadar kişi geldiği net değildir.

1866'da Abhazya'da çıkan bir ayaklanmanın bastırılmasından sonra 1867 Mayıs'ında 3500-4000 Abhaz ailesi Rus Hükümeti'nin izniyle Trabzon, Batum, Sinop

⁵⁸⁹A. Saydam, a.g.e., s. 76.

⁵⁹⁰Marem Bilanovna Dolgiyeva, "19.yüzyılda İnguşların Türkiye'ye Göçü", Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2015, s. 24.

⁵⁹¹A. Saydam, a.g.e., s. 76.

⁵⁹²B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 87-88.

ve Samsun limanlarına taşındı. Daha sonra ise 578 hane (1869), 150 hane (1870), 115 hanenin (1873) gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹³

Göç komisyonunun verdiği raporlara göre; 1858 yılında 1865'e kadar Karadeniz'in doğusundaki limanlardan 493.193 kişi gönderilmiştir. Bu rakam çok az gösterilmiştir. Hatta raporları yazanlar bu bilgilerin tahmini olduğunu, tam olarak belirlemenin mümkün olmadığı söylemektedir. On binlerce kişi hiçbir kayda girmeden göç etmiştir. 1867'de Kuban Oblastı'nda bir milyon civarında yerli nüfustan geriye 90 bin kişi kalmıştır. Çerkez sürgününün acı öyküsü böylelikle 1850-1860'lı yıllarda tamamlanmıştır.⁵⁹⁴

Habiçoğlu'nun verilerine göre, diğer Kafkas kabileleri "*Osetlerden göç edenlere dair belgelerde yalnız bir habere rastlanmıştır. Bunda Osetler'in Digor Grubuna mensup 400 hanenin Kars Sancağı'nın, Sarıkamış kazasının, Hamamlu Düzü Köyü'nde yerleştirildikleri belirtiliyor. Ancak 1865 yazında Musa Kundukhov'un getirdiği 300 ailelik muhacir grubu içerisinde de Oset kabilelerinden bulunması gerekir. Çünkü Musa Kundukhov'un kendisi de aslen Oset olduğu gibi onu akrabaları ile birlikte bu tarafa geldiği*" söylenmektedir.⁵⁹⁵

Kayıt altında tutulan göçe zorlanmış ya da sürgün edilmiş Çerkez nüfusu hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Bunun bir diğer nedeni ise birçok nüfus hareketi kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölüm oranı da tespit edilememiştir. Sayısı 10'dan fazla olan çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmamıştır. Bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması yüksek oranlara varan ölümün kesin olarak bilinmemesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması ve kesin olan rakamlarında kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü "1864 Büyük Çerkez Sürgünü'nde" Kuzey Kafkasya'dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren güvenilir istatistikler yoktur. Ancak bu duruma rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı öngörmektedirler. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁹³gös.yer.

⁵⁹⁴T. H. Kumikov, a.g.m., s. 8.

⁵⁹⁵B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 91.

⁵⁹⁶C. Aslan, a.g.e., s. 108.

6.2.2. Rus Araştırmacı Yazarlarının Verilerine G6re S6rg6n Hadisesi

“İlk başta s6r6len halk, o sırada Khodza (Adige dilinde Kbaada diye geçer) ayının her iki yakasında oturan Besleneylerdi. General M. Olşevskiy’e g6re, Besleneylerin n6fusu yaklaşık 3 bin hane, Kafkasya askeri b6lgesi Harp tarihi Şubesi Başkanın Albay S. Esadze’nin yazdığına g6re ise yaklaşık 4 bin haneydi. Oysa A. Berje 600 hane olarak çok d6ř6k bir rakam vermiştir. Bu verilere bakılırsa, toplam Besleney n6fusu yaklaşık 70-80 bindi ve g6n6ll6 olarak g6 etmeyi kabul etmedikleri için Besleneyleri silahlı birlikler zorla yerlerinden tehcir etmişlerdi”.⁵⁹⁷

“Çerkez s6rg6n6n6 yazan resmi Rusya tarihçisi A.P. Berje’nin verilerine g6re 1858-1865 yıllarında 493.194 kişi tehcir edilmiştir. Bunu kaydederken o, bu rakamların belirtilenden çok daha y6ksek olması gerektiğini yazmıştır. Ancak Berje’nin verdiği rakamlara g6re, yaklaşık 300 bin dağlı da 1856-1861 d6neminde s6r6lm6ştir. Dolayısıyla topyek6n tehcir yıllarında yaklaşık Kafkasya’yı 200 bin Çerkez terk etmişti. Bu y6zden Berje’nin verileri, ek araştırmalar gerektirmektedir. T. Lapinskiy 1859 yılı itibariyle b6t6n bu n6fusun toplamını 900 bin kişi olarak belirtmişti. erkezya’nın genel olarak 1,5 milyon n6fusa sahip olduğunu kaydetmiştir. Guaze gazetesinde yayınlanmış verilere g6re 1864 sonu itibariyle Osmanlı İmparatorluğu’na yaklaşık 1.750.000 Çerkez g6 etmiştir. Tehcirden sonra Kuban vilayetinde 70 bin dağlı n6fus kalmıştı”.⁵⁹⁸

Karpat’ın verilerine g6re; “Kafkas halkının 1862’den sonra binlerce sene yaşadıkları ana yurtlarından s6r6lmesi d6nya tarihinin en b6y6k cinayetlerinden birisidir. Bu halk yer değiştirmeden ana topraklarında en uzun yaşamış bir topluluk olarak bilinmektedir. S6rg6ne maruz kalan kimselerin tam sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 2 milyon olarak tahmin edilmektedir. S6rg6ne maruz kalanlardan denizde boğularak veya çeşitli hastalıklara yakalanarak 6lenlerinin sayısının 600 bin ila 800 bin arasında”⁵⁹⁹ olarak yorumlamıştır.

G6n6m6zde Rusya sınırları dışında 3 milyon civarında Çerkez yaşamaktadır. T6rkiye’de yaklaşık 2,5 milyon, Suriye’de 80 bin, 6rd6n’de 50-60 bin, Mısır’da 5 bin, Almanya’da 20 bin, ABD’de 6 bin, İsrail’de 3 bin Kuzey Kafkasyalı bulunmaktadır.

⁵⁹⁷F. A. Ozova, a.g.e., s. 98.

⁵⁹⁸a.g.e., s. 101-102.

⁵⁹⁹Kemal Karpat, “Kafkas Halklarının S6rg6n6”, *Geçmişten G6n6m6ze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121.

Keza Avustralya, Kanada, Fransa, Hollanda, Lübnan gibi ülkelerde de Çerkezler varlığını sürdürmektedir.⁶⁰⁰

6.3. Osmanlı Devletinin Meseleye Yaklaşımı

Osmanlı İmparatorluğu, Çerkez Sürgünü'nün başlamasından itibaren politikasını muhacirleri karşılama ve yerleştirme üzerine odaklamıştır. Osmanlı'nın muhacirleri kabul etmesinin birçok nedeni vardır. Mesela savaştan askere ihtiyaç duyulması, bakımsız arazilerin ıslah edilip tarıma açarak ekonomiye katkı sağlaması ve savaşçı bir toplum olan Kafkasya halklarını özellikle Anadolu'da çıkan isyanları önlemek amacıyla tampon olarak yerleştirmek istemiştir.⁶⁰¹

Karpat'ın ifadesine göre ise: Osmanlı topraklarının genişliğinden ötürü işlenmemiş araziler mevcuttu. Ekonominin canlanmasına olanak sağlamak adına muhacirlerin de bu toprakları işlemede fayda sağlayacaktı. Bu ihtiyacın Kırım Savaşından sonra daha da arttığını vurgulamıştır.⁶⁰²

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan kısaca bahsetmekte fayda vardır. Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı bozulmuş bir vaziyetteydi. Memurlar arasında usulsüzlük, rüşvet, adam kayırma, baş göstermişti. Lüks bir yaşam sürmek isteyen memurlar usulsüz yollara başvuruyordu. Bu durum da Osmanlı Devleti'nin hazinesini zarara uğrattıyordu. Bu durum da devletin mali yönden zayıflamasına neden olmuştu.⁶⁰³ Bu yıllardan çok geçmeden Kırım Savaşının da patlak vermesi kitleler halinde Kafkas göçlerini başlatmıştı. Osmanlı Devleti'nin de muhacir halka yardım etmesiyle beraber hazine zayıflamış ve yeterli destek bu sebepten ötürü verilememiştir.⁶⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı zamanlarına denk gelen Kafkas göçleri halkın yaşadığı sıkıntıyı daha da arttırmıştır. Bu sıkıntılar göçmen halka da yansımıştır.⁶⁰⁵

Osmanlı Hükümeti, genellikle muhacirlerin maddi yardım taleplerine olumlu yanıt vermişlerdir. 1860 yılından önce gelenlere oldukça yüklü yardımlar yapılmasına

⁶⁰⁰T. H. Kumikov, a.g.m., s. 8.

⁶⁰¹A. Özkiraz - M. Çetin, a.g.m., s. 17.

⁶⁰²A. Saydam, a.g.e., s. 78.

⁶⁰³B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 93-97.

⁶⁰⁴A. Saydam, a.g.e., s. 96.

⁶⁰⁵B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 93-97.

rağmen, daha sonradan gelen muhacirlere aynı yardım koşulları sağlanamamıştır. Bu durumun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu mali kriz ve muhacir sayısının oldukça fazla olmasıdır. İlk gelen kabileler çeşitli köylerde iskân edilmiştir. Şehirlere yalnız memur ve ilmiye sınıfından olan muhacirler alınmıştır. 1860'tan sonra başlayan göçlerde aile başına oldukça geniş arazilerin verilmiş ancak bu husus daha sonra gelenler arasında sıkıntılar yaratmıştır. Tehcir büyük bir hızla devam ederken, diğer taraftan da geri dönme eğilimleri baş göstermiştir. Hükümet bu düşünce de olanları vazgeçirmeye çalışmıştır. Aksi takdir de kendilerine verilen her türlü ihtiyaç masraflarının geri ödenmesini istemiştir. Yerleştikleri yerlere uyum sağlayamayıp geri dönmeye kalkan muhacirlerin sayısı artmıştır. Osmanlı hükümeti bu olaydan ötürü çeşitli tedbirleri uygulama ihtiyacı hissetmiştir. Bu tarihten daha sonra da bu tür olaylarla karşılaşmıştır. Trabzon ve Canik'e gönderilen bir yazıda 385 nefer Kafkasyalının gizlice Rusya'ya göç ettikleri haber alındığında bu duruma neden olan koşulların ortadan kaldırılması ve önlenmesi istenmiştir.⁶⁰⁶

Sancılı geçen bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin ekonomi durumu belki de tarihinin en kötü dönemindeydi. Çerkez muhacirlerin gelmeleriyle Anadolu'yu yeni bir yurt haline getirmiştir. İskân politikasının uygulanması maddi imkânsızlıklar nedeniyle çokça sekteye uğramış olsa da devlet çabasından vazgeçmemiş ve belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Devlet adamlarından halka kadar herkesin taşın altına elini koymasıyla beraber Osmanlı Devleti, Müslüman Çerkezleri de kendi bünyesine katmıştır.⁶⁰⁷

Kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı Devleti memleketlerinde yaşanan dini siyasi ve ekonomik baskılardan bunalan kavimlerin sığınağı olmuştur. Örneğin, 13.ve 14.yüzyıllarda Bizans'ın baskısından kurtulmaya çalışanların hepsi Osmanlı topraklarına sığınmıştır. 15.yüzyılda da Avrupa ve Asya'nın mazlum milletlerinin sığınağı olmuştur. Bu gelenlerin dini ve vicdani inançlarına bakılmamaksızın kendilerine rahat ve huzurlu bir hayat sürdürmeleri uygun için ortam hazırlanmıştır. Bundan ötürü, birçok Balkan milletleri Osmanlı hâkimiyeti altında kalmayı tercih etmiştir. Bu durum Avrupalıların kışkırtma politikaları yüzünden isyan etmelerine kadar sürmüştür.

⁶⁰⁶Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı", *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdaç Yayınları, Ankara, 2011, s. 185-186.

⁶⁰⁷A. Özkiraz-M. Çetin, a.g.m., s. 18.

Kafkaslardan, Osmanlı Devleti'ne başlayan 1858 yılı göçleri, dönemin padişahı olan Abdülmecid ve devlet adamları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Zaten Kafkaslardan göçenlerin Osmanlı ile akrabalık bağlarının olması ve dini açıdan da aynı olmaları hoş görülmüştür. Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluk olduğu için sadece dindaş ve soydaşları için değil toplumun hangi kesiminden olursa olsun zor durumda olanlara kucak açılması gerektiğinin bilincindedir.⁶⁰⁸

Osmanlı Hükümeti, gelen muhacirleri Rumeli mevkisine yerleştirmeyi düşünüyordu. Bundaki sebep ise Osmanlı ve Kafkasyalıların baş düşmanı olan Rusya'ya karşı ortaklaşa hareket etmek istemesiydi. Aynı zaman da Tuna Nehri güneyinde olası bir Rus saldırılarına karşı savunma hattı oluşturmaktı. Bu durum çıkarları zedelenecek olan İngiltere'yi de memnun etmişti.⁶⁰⁹

Bab-ı Ali göç hareketiyle ilk karşılaştığında sadece kendisine Kırım Savaşı sırasında yardımcı olan Kırımlıları ve bir kısım Kafkasyalıyı iskân etmekle yetineceğini düşünmekteydi.⁶¹⁰

Bab-ı Ali'nin savaşı izlediğini görmemize rağmen, sonuçlar üzerinde fazla müzakere yapmadığı anlaşılmaktadır. Muhacir meselesi bitti derken her defasında yeni bir göç dalgasıyla karşılaşıldı. Bu yüzden 1859-1862 göçlerinin arkası alındı zannedilirken, 1853-1865 göçleri ile karşılaşıldı.⁶¹¹ 1860'lı yıllarda yoğun ve aşırı göçmen akını başlamasıyla Osmanlı Devleti'de böyle bir durumla karşılaşacağını zaten ummuyordu. Ciddi bir hazırlığı olmayan Bab-ı Ali hükümeti, böyle bir durumla karşı karşıya kalınca çaresiz duruma düşmüştü. Türk makamları yardım kampanyaları düzenliyordu. İaşe yardımları topluyordu. Fakat bu, ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı. Açlık ve salgınlar hastalıklar yüzünden muhacirler arasında kitlesel kayıplar yaşanıyordu. Örneğin, Kırım Savaşından sonra Adana bölgesine yerleşmiş olan 20 bin Nogay muhacir ailesinden 20.yüzyılın başlarında sadece 2 bin hane hayatta kalabilmişti.⁶¹²

⁶⁰⁸B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 103-106.

⁶⁰⁹a.g.e., s. 103.

⁶¹⁰A. Saydam, a.g.e., s. 97.

⁶¹¹F. L. Grassi, a.g.e., s. 83-84.

⁶¹²Zareta Raşidovna Dzumatova, "Kuzey Kafkasya Dağlıları'nın Türkiye'ye Göçü", Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2015, s. 36.

Osmanlı Devleti göç sorunlarıyla başa çıkılamayacağını anlayınca bu durum ile ilgilenen özel bir teşkilatın kurulmasını zorunlu görmüştür. 1863-1864 devletin mali durumu iyi olmamasına rağmen göçleri kısıtlanmadan kontrol altına almaya çalışmışlardır. Muhacirlerin ne zaman ve kaç kişi gelecekleri belli olmadığı için bürokrasinin yavaş işlemesine ve bu durumda muhacirlerin toplum hayatına geç katılmalarına neden oluyordu. Bu gibi durumlardan ötürü Osmanlı Devleti bazı uygulamalara gitmiştir. Örneğin; Kafkasya halkları önceden izin ve pasaport aldıktan sonra Osmanlı Konsolosluklarından da izin alma şartı getirilmiştir. Böylelikle her yıl 5000 muhacir kabul edilmiştir. Ancak bu kurallar uygulanmasına rağmen bazı muhacirler Osmanlı topraklarına alınmazken bu işlemleri gerçekleştirmeden çoğunluğun ülkeye kabul edildiği belgelerde mevcuttur.⁶¹³

Osmanlı'nın muhacir sorunlarında ele alındığı bir diğer konu ise şudur; Çerkez ve Nogay muhacirleri kış mevsiminde sefalet içinde yollara döküldüler. Karadeniz'in hırçın dalgaları nedeniyle çoğu zaman hayatlarını kaybetmek pahasına da olsa Osmanlı Devleti'ne giriş yapmaya çalıştılar. Bu durum üzerine Bab-ı Ali'de toplanan "Meclis-i Mahsus" işlerin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için birtakım tedbirlere başvurulmasını kararlaştırmıştır. Bu duruma göre Rusya Büyükelçiliği nezdinde teşebbüste bulunuldu. Muhacirlerin mevsim dolayısıyla perişan olmaları için havaların ısınmasının beklenmesi istendi. Hükümetin yürütmekte olduğu bu tutuma göre, her kabileden birer vekil seçilerek iskân olacakları mahalleri görüp beğendikten sonra hareket etmeleri bildirildi. Fakat bu önlem uygulanma aşaması bulamadı. Ayrıca bu tedbirlerin konuşulduğu sırada Rus Büyükelçiliği, Kars, Ardahan ve Beyazıt dolaylarına 3 bin ailenin yüzer hanelik gruplar halinde yola çıktığını Osmanlı Hariciyesine bildirilmişti.⁶¹⁴

Muhacirlerden özellikle Çerkez ve Abhazların Anadolu'ya yerleştirilmelerini istiyorlardı. Bu durumun iki nedeni vardı bunlardan biri genellikle akrabaları Anadolu'da olduğu için, diğeri ise Rusya'ya karşı Anadolu'yu daha emniyetli olarak görmeleriydi. Ancak hükümette onları Rumeli'deki Müslüman nüfusun durumunu

⁶¹³B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 103-106

⁶¹⁴A. Saydam, a.g.e., s. 87.

güçlendirmek ve Tuna boyunda Rusya'ya karşı savunma hattı meydana getirmek için o taraflara yerleştirmek istiyordu.⁶¹⁵

Osmanlı Devleti ve Osmanlı tebaası kendi başının çaresine bile bakamayacakken Çerkez muhacirlerin yaralarını sarmak durumunda kalmıştır. İngiltere'nin St. Petersburg'daki büyükelçisi Napier'in Russell'a gönderdiği 1 Haziran 1864 tarihli rapora göre; “Çerkez göçünün Bab-ı Ali'ye yüklediği mali külfetin Rus Hükümetince paylaşılması gerektiği konusunda Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi M. De Moustier ile İstanbul'daki Rus Büyükelçisi arasında geçen bir görüşmede Fransız diplomat Rus otoritelerinin yüzbinlerce Çerkezin Osmanlı topraklarına göç ettirilmesi sürecinde Bab-ı Ali'yi son derece zora sokan bir tutum içinde bulunmasından şikâyet etmiştir. Rusya'nın Osmanlı Hükümetine bir tür tazminat ödemesi ya da para yardımında bulunmasının şart olduğunu sözlerine eklemiştir”. Ancak Rus Hükümeti Osmanlı'nın Çerkez göçü nedeniyle yüklenmek durumunda kaldığı mali külfete olan yaklaşımı İngiliz ve Fransız diplomatlarından daha farklı yaklaşıyordu. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisinin verdiği cevap Napier'in aldığı cevapla aynıydı: Buna göre Rus Hükümetinin Bab-ı Ali'nin masraflarına ortak olması gerektiği düşüncesinin hiçbir dayanağı yoktu. Rus Hükümetine göre, Çerkezlerin göçünde herhangi bir zorlama yoktu. Kendi arzularıyla göç eden bu insanları ülkeye kabul etmeyi ve dağılılara yeni bir yaşam sağlama konusunda Bab-ı Ali son derece hevesli davranmakta olduğunu savunuyordu. Ancak böyle bir durum asla söz konusu dahi değildi. Bundan dolayı Rus Hükümeti'nin Osmanlı Hükümeti'nin masraflarına katılma veya tazminat ödeme gibi bir yükümlülüğü olduğunu düşünmemekteydi.⁶¹⁶ Bu durumda Rusya taşın altına elini koymamıştır. Kuzey Kafkasya halklarının kesinlikle kendi istekleriyle göçe maruz kalmadıkları ortadadır. Emperyalist Rus Hükümetinin çaresiz dağılı halka karşı uygulamış olduğu ağır yaptırımlar neticesinde yerli halk kendi yurtlarını terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

⁶¹⁵B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 127.

⁶¹⁶Nazan Çiçek, “Talihsiz Çerkezlere İngiliz Peksimeti”: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkez Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 62-63.

6.4. Muhacirlerle Olan İlişkiler ve Yardımlar

Osmanlı şehzadeleri Çerkez muhacirlerine yardım etmek amacıyla Sadaret makamı aracılığıyla Muhacirun Komisyonuna 35 bin kuruş teslim etmiştir.⁶¹⁷

Çerkez ve Nogay muhacir nüfusunun sekiz yüz kadarı Trabzon'a ve bir takımı da uygun köylere yerleştirilmiştir. Bu muhacirlerin iskânları kış ayı girmesi sebebiyle kendileri de aciz ve garip kişiler olduklarından dolayı sefalet ve sıkıntı da bırakılmamıştır. Muhacirlerin yerleştirilmelerine kadar sefalet ve sıkıntı çekmemeleri için 15 yaşından büyük olanlara ikişer, 15 yaşından küçük olanlara ise birer kuruşluk yemeklik verilmiştir.⁶¹⁸

Halk, Kütahya Sancağında bulunan muhacirler için gerekli olan yardımı ayırmak üzere söz vermiştir. Aynı zaman da halk, şiddete uğramış bu kişilerin koruma altına alınması ve para yardımı yapılması için ilgili komisyona durumu bildirilmiştir.⁶¹⁹

İstanbul'a gelen Çerkez muhacirlerinin içlerinde yalın ayak ve çıplak olanlarına hırka ve çorap gibi şeyler İstanbul belediyesi tarafından verildi. Çerkez muhacirlerinden Hatukay kabilesinin elbisesiz olanların vapurdan çıkarıldığı esnada hırka, elbise, çizme ve çorap verilmiştir. Bundan böyle gelecek muhacirlerinde gıda ve giyecek verileceği belirtilmiştir. İstanbul'da mevcut olan sekiz bin beş yüz kadar muhacirin kayıt edildiği elbisesizlerin ise tahminen dört beş bine tekabül etmekteydi. Elbise gibi yapılacak olan yardımlar sadece gelmekte olan muhacirler için değil aynı zaman da iskânlarına kadar daimî ve umumi bir şey olmadığı yaşamlarını sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları elbise ve ayakkabı verilmeye devam etmiştir.⁶²⁰

İstanbul'a birbiri ardınca gelmekte olan muhacirler belirlenen yerlere gönderilmektedir. Diğer taraftan da yeni gelmekte olan sekiz ya da on bine ulaşacak olan muhacirlerin iki bin kadarı İstanbul'da Yeni bahçe taraflarında ikamet etmeleri için koğuş şeklinde üstü muşambalı barakaların inşası Muhacirin komisyonu başkanı tarafından uygun görülen yerlere yapılması buyurulmuştur.⁶²¹

⁶¹⁷BOA. İ. DH, 521/35483

⁶¹⁸BOA. A. MKT. UM, 395/58

⁶¹⁹BOA. A. MKT. MHM, 226/69

⁶²⁰BOA. İ. DH, 449/29711

⁶²¹BOA. A. MKT. MHM, 199/17

Çerkez ve Kuban muhacirlerinden önceden Silistre kazasında olan Gülpınar ve Uğurlu köylerinde iskân edilen kırk beş haneye Silistre kaymakamı olan İbrahim Paşa ve halk tarafından ücretsiz erzak yardımı yapılmış ve ev inşa edilmiştir.⁶²² Osmanlı Padişahları başta olmak üzere, devlet adamları ve Osmanlı tebaası Kafkasyalıların Rusya'ya karşı sürdürdükleri mücadelelerine karşı büyük bir ilgi ve sempati ile bakmışlardı. 1858'de göçler başlayınca yine de bu duygularla onları büyük bir yardımseverlikle karşılamışlardır. Bir taraftan bu bölgede bulunan binlerce Kafkasya asıllı kişilerin etkileri, diğer taraftan Osmanlı halkının ve devlet adamlarının da genel olarak Rusya'ya düşman bulunmaları nedenleriyle, bu ülkeye karşı yıllardır savaştan ve aynı zamanda Müslüman bir devletin Osmanlı topraklarına göç etmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Bu nedenle ilk yıllarda gelen muhacirleri halk kendi isteğiyle kendi evlerine alarak misafir ediyordu. Yerleştirildikleri yerlerine kendi arabaları ile taşıyorlardı. Evlerini yapıyor, öküz, araba ve tohum gibi ihtiyaçlarını karşılıyorlar ve hatta arazilerini dahi ilk defa sürüp teslim ediyordu. Ayrıca yevmiyeleri de halkın yaptığı para ve aynı yardımlarla ödeniyordu. Eğer yeterli gelmezse kaza mal sandıklarından ödeniyordu. Böylelikle aşağı yukarı 1863 yılına kadar olan dönemde, devlet hazinesinden ciddi bir ödeme yapılmaksızın göçmenlerle ilgili masrafları halkın kendisi karşılıyordu. Bu konuda Rumeli tarafı daha yüksek düzeyde bir gayret göstermiştir. Bunun da sebebi, özellikle o tarafta Hristiyanlara karşı Müslümanların kendi nüfus durumlarını kuvvetlendirecek bu tip göçleri daha çok istemeleri ve bir de oradaki Müslümanların genellikle daha zengin durumda olmalarıydı. Bundan ötürü o tarafta göçmenlerin her türlü ihtiyaçları daha kolay karşılanıyordu. Daha çabuk yerleştiriliyorlar ve daha kısa zaman rahata kavuşuyorlardı. Bu işler Anadolu da biraz daha güç ve gecikmeli oluyordu. Bunda Anadolu'daki halkın Rumeli'dekine göre daha yoksul oluşundan kaynaklıydı.⁶²³

Çerkez ve Nogayların muhacirlerine yapılan yardımlar için; “Çerkez ve Nogay taifesinden bir süredir pek çok nüfus hicret suretiyle Osmanlı memleketine gelmekte ve Padişahımızın merhametiyle iskân ve geçimleri sağlanmakta olsa da çoğunluğu garip, kimsesiz, fakir ve zaruret içerisinde olduğundan, bazı hayır sahipleri bunlara yardım etmek istemektedir. Böyle hayırlı şeylere gerekli kolaylığın gösterilmesi en önemli vazifelerden olduğundan, Dersaadet'te bir yer belirlenerek yardım arzusunda

⁶²²BOA. A. MKT. UM, 443/28

⁶²³B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 118-119.

bulunanların verecekleri şeyleri ilgili yere teslim ederek deftere kayıt ettirmesi ve sonunda ne kadar şey verilmiş ise veren şahsın isim ve şöhretinin deftere yazılması gereklidir. Böyle hayırlı işlere memleket ahalisinden de katılmak isteyenler bulunacağından, idarelerinizdeki yerlerde, yalnız Müslüman ahali için değerlendirmek üzere bu gibi yardımda bulunmak isteyenlerin vereceği şeyin miktarı, isim ve şöhreti yazılı defterlerin toplu olarak gönderilmesi fakat bundan dolayı kimseye zor kullanılmaması gibi hususlar bütün ilgili memurlara bildirilmiş olmakla, bu şekil üzere gerekli muamelenin uygulanması gerektiği.” vurgulanmıştır.⁶²⁴

Ancak ilerleyen zamanlar da ve bilhassa 1863’den sonra halkın muhacirlere karşı ilk yıllarda gösterdiği yardım coşkusu kaybolmaya başladı. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır: Göçlerin arkası bir türlü kesilmemiş üstelik muhacirlerin miktarlarında da artış yaşanmıştır. Halk kendi evlerine aldıkları muhacirleri iki üç yıl gibi uzun zaman zarfında misafir etmekten bıkmaya başlamıştır. Bu durumda göçmenler ile yerli halk arasında soğukluk, anlaşmazlık ve hatta düşmanlıklar ortaya çıkarmıştır. İlerleyen yıllarla birlikte devlet mali açılarından nasıl daha fazla yoksullaşıyorsa, halkta aynı şekilde yoksullaşmaktadır. Bu sebeple de muhacirlerin yükünü daha fazla taşımak istememiştir. Bu gibi temel nedenlerden dolayı yerli halkın muhacirlere olan ilgisi azaldığı gibi yaptığı yardımlarda gittikçe azalmıştır. Bu dönemde yalnız Kafkasya’dan değil başka yerlerden de muhacirler gelmiştir. Devletin, yüzbinlerce muhacir masraflarının yükünü taşıması gittikçe zorlaşmıştır. Yaşanan bu “Büyük Göç” ile halkın yaptıkları yardım büyük ölçüde azaldığı için bunların yükünü devlet taşımak zorunda kalmıştır. Ancak işi olabildiğince daha az masrafla yapmanın yöntemlerini aramaya başlamıştır.⁶²⁵

6.5. Muhacirler İçin Alınan Önlemler

9 Mayıs 1857’de Abdülmecid Han, sultana kulluk yemini yapan ve devletin yasalarına uyma sözü veren herkese imparatorluk kapılarının açık olduğuna dair bir ferman yayımlamıştı. Bu fermana göre herkesin dini inanışlarına ve gelenek, göreneklerine saygı duyulacaktı. Muhacirler, yerleştirildikleri yerlerde kendileri için

⁶²⁴BOA. A. MKT. UM. 390/1

⁶²⁵B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 119-120.

uygun bir ibadethane bulamazlarsa, inşa edilmesi için talepte bulunabilme hakkına sahip olabileceklerdi.⁶²⁶

Osmanlı Devleti, kuruluşundan beri iskân politikasını⁶²⁷ uygulamıştır. Herhangi bir iç problemle karşılaşmamış ve bu meseleyi çözmeye de iskân metoduna başvurmuştur. Bu durumda devletin ekonomik ve politik çıkarları her zaman göz önünde tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin en bariz yönetim politikalarından olan iskân politikası ile bu tehcir problemiyle yüz yüze kalmış olduğu birçok sorunu halletmeyi de düşünmüştür.⁶²⁸ Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliğiyle miri araziden yani devlete ait olan boş yerlerin verilmesi uygun görülmüştür. Ev ve araç-gereçlerin tedarik edilmesinde uygun ölçüde yardımda bulunulması düşünülmüştür. Böylelikle hem kendileri maddi bakımdan refaha kavuşacaklardı. Hem de boş olan arazinin imarı mümkün olacak ve verim alınabilecekti.⁶²⁹ Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısında devlet mali krizlerinden dolayı alınan dış borçlar sonucunda zor duruma düşmüştür. Bu yüzden Kafkasya muhacirleri için yeterli maddi ve manevi gücü kalmamıştır. Diğer yandan insan gücü ve asker kaynağına da ihtiyaç duymuştur.⁶³⁰

1858-1859 yılları arasında gelen muhacirlerin çoğu İstanbul'a çıkartılmıştır. Orada yerleştirilecekleri yerler tespit edilmiştir. Bahar gelince oralara sevk edilmelerine kadar kaldıklarından, genellikle bir sonraki baharı beklemekteydiler. Buradaki muhacirler hanlara boş durumdaki binalara, “medreselere ve mekteplere” vs. geçici süreliğine oturtulmuşlardı. Kış ayı için muhacirlere ayakkabı, elbise, kömür gibi şeyler verilmişti. Yiyecek alabilmeleri için parasal destek sağlanmıştır. Gelenlerin büyük kısmı yanlarında hiçbir şey getirememişlerdi. Getirdikleri bazı eşyalarını ise denizde kaybetmişlerdi. Çoğu perişan bir şekilde üstlerindeki elbise ve ayakkabılar parçalanmıştı. Adeta yarı çıplak bir durumdaydılar. Yiyecekleri de kısıtlı ölçüde bulunuyordu. Zaten var olan yiyeceklerini de genellikle Kafkasya kıyılarında aylarca gemi beklerken veya denizde tüketmiş oluyorlardı. Bundan ötürü bu tarafa ulaşabilen Kafkasya muhacirlerinin büyük bir kısmı zor durumdaydılar. Dolayısıyla da her türlü ihtiyaçlarının bu tarafta halk veya devlet tarafından karşılanması gerekiyordu.

⁶²⁶F. L. Grassi, a.g.e., s. 89.

⁶²⁷Kavram olarak beşeri yerleştirme anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde fethedilen yerlerin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamak ve aynı zamanda asayişini sağlayarak işlenmemiş toprakların imarı için uygulanan bir politikadır.

⁶²⁸A. Pul, a.g.e., s. 183-184.

⁶²⁹A. Saydam, a.g.e., s. 96-97.

⁶³⁰A. Pul, a.g.e., s. 183-184.

Muhacirlerin, Osmanlı topraklarına gelişinden sonra onlara uygun arazi bulmak üzere memurlar görevlendirilmiştir. Çok fazla muhacir Osmanlı topraklarına gelmişti. 50 bin civarı muhacirin geleceği tahmin ediliyorken bu durum milyonu aşmıştı. Örnek verecek olursak, Trabzon'a varan muhacir sayısı 100 binden fazlaydı. Giyecek elbisesi olmayan muhacirler salgın hastalıkların pençesine düşmüştü. Bütün medreseler, camiler, evler kullanılmasına rağmen zeytin ağaçlarının altları muhacir doluydu. Zigana ve Kop Geçitleri genelde kapalı olduğundan Anadolu'ya geçiş mümkün değildi. Yiyecek ve ilaç stoğu yapılmadığından, barınma alanlarının yetersiz oluşu ve sevkியatın imkânsız hale geldiği bu mevsimde yaşananlar tam bir içler acısıydı. Salgın hastalıklardan ve yetersiz beslenmeden dolayı hayatlarını kaybedenlerin defnedilmesi için kefen bezi bile bulması mümkün değildi. On binlik kapasitesi bulunan Trabzon'un yüz bini aşkın muhacire imkân sağlaması mümkün değildi. Bu gibi durumlardan ötürü boş arazilerin bulunduğu iç bölgelere nakledilmeleri en acil meseleydi.⁶³¹

Rumeli veya Anadolu'da daha önce devlete ait miri topraklar veya boş durumda olan araziler dolaşp keşfediliyordu. Tespit edilen arazilerin muhacirlere de beğendirilmesi gerekiyordu. Eğer beğenilirse yerleştirilmelerine başlanıyordu. Eğer beğenmezlerse başka arazilerde gösteriliyordu. Muhacirler genellikle aileleri, akrabaları ve hatta kabileleri ile birlikte bağımsız köyler yaşayacak şekilde yerleştirilmek istiyorlardı.⁶³²

Kafkasya halklarının göçüne ve karşılanmalarına ilişkin 1859'da ilk kez Türk-Rus müzakereleri yapılmıştır. Konuyla ilgili 5 Ocak 1860'da Çerkez asıllı Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde İdare-yi Umumiyye-yi Muhacirin Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun başına, Çerkez asıllı Trabzon Valisi Hafız Paşa getirilmiştir.

⁶³¹Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 85-86.

⁶³²B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 125-126.; Detaylı bilgi için bkz: "İskân işleminin hızlı yürütülebilmesi için Muhacirin Komisyonu Başkanı Vecihi Paşa'nın daha olayın ilk duyulduğu anda yaptığı teklif şöyleydi: Bu muhacirlerden Rumeli'ye gitmek isteyenlerin doğruca Varna, Ahyolu ve Burgos İskelelerine çıkarılıp Vidin'deki münasip yerlere iskân edilmeleri uygundur. Anadolu tarafını isteyenler ise Samsun, Sinop, Ereğli Limanlarına civar olan Canik, Bolu, Kastamonu, Sinop, Bolu ve Amasya taraflarına yerleştirilebilir. Buralara gönderilecek muhacirler bin-bin beş yüz hane kadar olacağından, "*Beş ahali hanesine bir muhacir hanesi düşmek yani yirmi evli köye dört, otuz evli köye altı, kırk evli köye sekiz muhacir hanesi düşmek üzere*" iskân olunabilir." Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 86.

Muhacirin Komisyonu daha önceden Ticaret Bakanlığının bünyesinde bulunuyordu. Ancak Temmuz 1861 yılından itibaren Trablus valisi İzzet Paşa başkanlığında bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmüştü.⁶³³ Komisyon, muhacirlere yapılan yardımları toplayıp sarf etmek, yardımseverlerin isimlerini Takvimi Vekayi ve Ceride-i Havadis'te yayımlatmak,⁶³⁴ yazışmaları yürütmek, muhacirleri İstanbul'da yerleştirmek, tayinat dağıtmak ve iskân mahalline sevk etmek gibi görevleri vardı.⁶³⁵ Bu kurumun tüm faaliyetleri, Kafkasya muhacirlerin vardıkları bütün liman ve iskeleleri kapsıyordu. Kafkasyalı muhacirler, Karadeniz limanlarına Türk ve Rus gemileri taşıyordu. Ancak gemi sahipleri ve gemileri kiralayan işçiler fırsattan faydalanarak nakliye ücretlerini maksimum derece de arttırıyordu. Çaresiz dağlıların son paralarını bile ellerinden alıyorlardı. Ayrıca gemiler, kapasitelerin çok üzerinde yolcu aldığı için gemilerde salgın hastalıklar ortaya çıkıyor, kazalar yaşanıyor ve gemiler batıyordu.⁶³⁶

Komisyonun kapatılma nedeni ise, 1864'de gelen muhacirlerin yerleştirilmeleri büyük ölçüde tamamlanmasından sonra, 1866 yılında vilayet ve sancaklardaki sevk ve iskân memurları yürürlükten kaldırılmaya başlandı. Muhacirlerin, Osmanlı'ya gelişinin iyice azalması üzerine artık ihtiyaç kalınmadığı hüküm olunarak 9 Mart 1875'de "Muhacirin Komisyonu" hukuki olarak kaldırılarak görevleri Zaptiye Nezaret'inde kurulan bir daireye verilmişti. Bu komisyon, daha sonra 13 Ağustos 1877 Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Rusların istilasına uğrayan, Rumeli'den Anadolu ve Suriye taraflarına nakil edilecek Çerkez-Abhaz muhacirleri ve bu muhacirlerin durumlarıyla ilgilenmek üzere "Muhacirin Komisyonu" yeniden kurulmuştu. Başkanlığına ise Sadık Paşa getirilmişti. 1880 yılından sonra Muhacirin Komisyonunun işleri büyük ölçü de azaldı. Bu sebep sonucunda ise 30 Aralık 1894'de ikinci defa yürürlükten kaldırıldı. "Komisyon-u Ali" adı altında padişahın fahri başkanlığında yeniden teşkilatlandırıldı.

⁶³³F. L. Grassi, a.g.e., s. 90.; Jülide Akyüz-Orat/ Mustafa Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü Yolculuk", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu-Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul, 2014, s. 224.

⁶³⁴N. İpek, a.g.m., s. 295.

⁶³⁵A. Pul, a.g.m., s. 184.; Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu-Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul, 2014, s. 84.

⁶³⁶Z. R. Dzumatova, a.g.e., s. 35-36.

Komisyounun adı “Muhacirin Komisyonu Ali’si” olarak değiştirildi. 1913 yılında ise Dâhiliye Nezareti’ne bağlı bir genel müdürlük haline getirilmiştir.⁶³⁷

Çerkez kabilelerine mensup olan çeşitli boylarda göç esnasında gelmiştir. Ancak Osmanlının muhacir vesikalarında Çerkez kabilelerin yani Ubih, şapsığ, Bjeduğ gibi kabilelerin tümüne birden “Çerkez Muhacirleri” ifadesinin yaygın olarak kullanıldığı görölmektedir. Hatta Kafkasya’dan gelen Çerkez olmayanlar halk içinde böyle denilmekteydi. Buradan hareketle aynı muhacir grubundan bahseden belgelerde de farklı etnik kavramın kullanılması, Osmanlı memurlarının için bu yönü üzerinde pek ciddi durmadıklarını bize gösteriyor. Örnek verecek olursak Tekfurdağına yani (Tekirdağ) gönderilen muhacirlerden bahsedilirken “Nogay”, Çerkez “Tatarları” ve “Çerkez ve Nogay” denilmiştir.⁶³⁸

Bir diğer konu ise iskân memurlarının hataları iskân işlerinin istenilen düzeyde hızlı yapmaması ve mahalli yönetimlerin gevşeklikleri, yetersizlikleri olmakla birlikte muhacirlerinde bir takım tutum ve beklentilerini zorlaştırmıştır. Yerli halkın çeşitli şikâyetlerine, tepkilerine ve bazı memurların uygunsuz davranışlarına rağmen Osmanlı hükümeti, yayınladığı çeşitli talimatnameler ile sorunların önüne geçmeye çalışmıştır.⁶³⁹

6.6. Kafkasya Halklarının İskânı

Osmanlı Devleti, Kafkasya’dan gelen muhacirleri, önce Karadeniz Sahillerine yakın olan Anadolu ve Rumeli sancakları, Akdeniz ve Ege Limanları, Konya ve Sivas gibi geniş arazilere yerleştirmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin iskân politikasının temel hedeflerinden en mühim olanı ortaya çıkmıştır. Demografik yapısı az olan boş, geniş, ormanlık ve verimli devlet arazileri göçler neticesinden hareketlilik kazanmış ve hazineye gelir sağlaması açısından önemli bir adım atılmış oldu.⁶⁴⁰ Osmanlı hükümetinin böyle bir politikası olmasına rağmen iskân esnasında bazı sıkıntılar yaşamıştır. Kafkasya kökenli muhacirlerin büyük çoğunluğunu mümkün olduğunca uzak bölgelere yerleştirmişlerdir. Bu durumun nedeni Rusların isteğinden kaynaklıdır

⁶³⁷B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 107-111.

⁶³⁸A. Saydam, a.g.e., s. 93.

⁶³⁹A. Pul, a.g.e., s. 202.

⁶⁴⁰Ömer Karataş, “19. Yüzyıl’da Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskânı” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 12, S. 2, İzmir, 2012, s. 358.

ve bu isteklerini de kabul ettirmeyi başarmışlardır. Rus Hükümeti, muhacirlerin ikamet edecekleri yerlere dahi müdahale de bulunmuştur.

Bir diğer durum ise Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgeleriyle mukayese edildiğinde en geri kalmış bölgesiydi. Böylece Çerkez muhacirlerin bu bölgeye çokça yerleştirilmemesinde ilk genel sebebini oluşturmaktadır. Çerkez muhacirlerin, Doğu Anadolu'ya yerleştirilmemesindeki bir diğer husus ise buralara kara yoluyla daha önceden göç eden Kabarday, Oset, Çeçen, İnguş ve Dağıstanlılar tarafından kapılmış olmasıdır.⁶⁴¹

Aynı zamanda bölgenin olumsuz hava şartları yerleşim koşullarını etkilemiştir. Örneğin *“Vladimir adlı Rusya vapuru ile Trabzon'a uğramadan Dersaadet'e doğru yola çıkmış olan ve içerisinde bulunan 190 nüfus Çerkez muhacirin, mevsim şartlarının uygun olmaması yüzünden Erzurum, Hakkâri ve Van vilayetlerine gönderilmeleri mümkün olmadığından, Adana vilayeti dâhilinde boş bir araziye yerleştirilmeleri gerekmektedir.”*⁶⁴²

Daha önce verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Rusların, Çerkezleri daha iyi kontrol edebileceklerine inanmalarından dolayı sınıra yakın bölgelere Çerkezlerden önce Kuzeydoğu Kafkasya kökenli muhacirlerin gelmiş olmasıydı. Bu gibi sebeplerden ötürü Bab-ı Ali, Çerkezleri sınırdan uzak bölgelere yerleştirdi.⁶⁴³

Osmanlı iskân politikası 2 ana temel üzerine kurulmuştur bunlar;

- *“Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgesi, Hatay'da Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarak, bugünkü Suriye ve Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenli yerleşim yerleri bulunmaktadır”.*

- *İkinci bir kısım ise, “Güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce illeri boyunca uzanmaktadır. Ayrıca,*

⁶⁴¹F. L. Grassi, a.g.e., s. 99-100.

⁶⁴²BOA. DH. MKT.1576/37

⁶⁴³F. L. Grassi, a.g.e., s. 99-100.

*Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de yer yer küçük Kafkas göçmen köylerine rastlanmaktadır.*⁶⁴⁴

Muhacirlerin yerleştirildikleri bölgeler;

“Abzek: Samsun, Sinop, Tokat, Balıkesir

Şapsıg: Samsun, Balıkesir, Bolu, Aydın, Sakarya,

Bjeduğ: Çanakkale (Biga İlçesi)

Hatukay: Kayseri

Temirgoy: Düzce

Ubıh: Balıkesir, Bolu, Sakarya, Samsun

Kabarday: Kayseri, Tokat, Sivas

*Besleney: Çorum, Amasya*⁶⁴⁵

Çerkez muhacirlerinden Besni kabilesi, Bolu sancağına bağlı olan Düzce kazası'nda iskân edilmek istenmiş ve Osmanlı padişahı tarafından yerleştirilmiştir.⁶⁴⁶

Çerkez muhacirlerinden Hatukay kabilesi, İzmit Kaymakamından Ankara'ya hemşehrileriyle birleştirilmek üzere İzmit Kaymakamından izin alınmıştır. Hatukay kabilesi Ankara sancağına 55 nüfusu olan 7 hanenin kabileleri uygun bölgelere iskân ettirilmiştir.⁶⁴⁷

Çerkez muhacirlerinden Abhaz kabilesi, Osmanlı'ya göçü bir hayli olacağından iskân edilmeleri için Trabzon, Canik ve Sinop merkez olmak üzere uygun görülen yerlere sevk edilmeleri gerçekleştirilmiştir.⁶⁴⁸

Dağıstan muhacirlerinden on hane kırk altı kişinin iskânı diğer muhacirlere yapılan muameleye benzer şekilde iskân edilmişlerdir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁴Cahit Aslan, Sefer E. Berzeg, Murat Papşu, Özdemir Özbay, Fahri Huvaj, Cankat Devrim, Necmettin Karaerkek, Semih S. Dağıstanlı, “Biz Çerkezler”, Kafkas Dernekleri Federasyonu, s. 18.

⁶⁴⁵F. L. Grassi, a.g.e., s. 112.

⁶⁴⁶BOA. A. MKT. UM, 450/31

⁶⁴⁷BOA. A. MKT. NZD, 308/ 4

⁶⁴⁸BOA. A. MKT. MHM, 380/ 57

⁶⁴⁹BOA. A. MKT. MHM, 191/ 13

Biga sancağına gönderilen muhacirlerden Lâpseki Kazası'nda iskân ettirilen elli dört hane Dağıstan halkı Biga ve Dimetoka arazilerinin elverişli olması sebebiyle Biga kazasına nakledilip iskânları gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁰

1864 yazında Batum'dan sınırı geçen Çerkezlerin Abhaz kabilesine mensup olan yaklaşık 15 bin Çerkezin diğerlerine nazaran daha şanslı olduğu söylenmektedir. Çünkü bu kabile tehcir esnasında yanlarında binlerce çiftlik hayvanı götürebilmişti. 1865'te İnguşların yaklaşık yüzde 80'i İnguşya'dan göç etmiştir.⁶⁵¹

Çerkezler toplu halde ve gruplar olarak Anadolu arazilerine yerleştirilmişlerdir. Ubıhlar, başta Hacı Berzeg olmak üzere Marmara kıyılarına yerleştirilmişlerdi. Abzehler ve şapsışlar ise Karadeniz'in kıyı şeridindeki arazilere iskân edildiler.⁶⁵² Günümüzde ise Çerkez kabilelerin varlığı daha çok Güney Marmara Bölgelerinde mevcuttur.

Çeçenlerden General Mayor Kundukhov, 1864 yılında İstanbul'a gelerek ne kadar Çeçen halkının Türkiye'ye göçüne izin verilebileceğini resmen hükümete sormuştur. Bunun üzerine 500 ailesinin Türkiye'ye gelmesi için izin almıştır. Bu gibi sebeplerle de Çeçen halkının Ruslara karşı bir türlü dinmek bilmeyen kin ve nefretleri olmuştur. Osmanlı Devleti Çeçenlerin bu milli gururlarından yararlanarak Osmanlı Devleti Çeçenleri emin bir kuvvet olarak doğu hudutlarında iskâna karar vermiştir. Bu defa da Rusya Hükümeti durumdan kuşkulanarak Çeçenlerin göç etmesini engellemeye çalışmıştır.⁶⁵³

Rus sefiri İgnatıyef,⁶⁵⁴ beş bin kadar askerin mevcut olduğu ve sıkıntı içerisinde olan Çeçen halkı⁶⁵⁵, başlarında General Kundukhov olmak üzere 5000 ailenin Türkiye'ye göç etmesine izin verildi. Göç eden Çeçenlerden 15 bin kişi Adana ve Kayseri taraflarına yerleştirilirken on bin kişi ise Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleştirilmiştir. Türkiye'ye göç eden Çeçenlerin sayısı 100.000 civarında olup 22 vilayete dağıtmışlardır. Büyük çoğunluğu Kayseri vilayetinde yaşamaktadır.⁶⁵⁶

⁶⁵⁰BOA. A. MKT. MHM, 209/ 54

⁶⁵¹F. L. Grassi, a.g.e., s. 79.

⁶⁵²Z. R. Dzumatova, a.g.e., s. 36.

⁶⁵³řamil Mansur, *Çeçenler*, Sam Yayınları, Ankara, 1996, s. 105.

⁶⁵⁴a.g.e., s. 105.

⁶⁵⁵BOA. A. MKT. MHM, 339/ 13

⁶⁵⁶ř. Mansur, a.g.e., s. 105.

Önceden Trabzon'a gelmiş olan yedi yüz elli dokuz Çeçen nüfusunun ve Kabarday muhacirlerinin Sivas'ta iskân yerleri kalmadığından dolayı Samsun'a gönderilmiştir. Ancak bunlar önceden gerçekleşen devletlerarası istişare üzerine Erzurum eyaletine bağlı Hasankale, Kelkit ve Erzincan taraflarına yerleştirilmiştir.⁶⁵⁷

Muhacirler, Anadolu'da kendi kabileleri ve akraba topluluklarıyla beraber yerleştirilmek istenmiştir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere muhacirlerin bu istekleri karşısında hükümet onları üzmemek adına olabildiğince isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır.⁶⁵⁸ Aynı zaman da kendi istedikleri yerlere de yerleştirilmelerine özen gösterilmiştir.

Örneğin, Rusya'dan göç ederek Sinop'a gelen 150 nüfus Çerkez muhacirin Sinop'ta bulunan akrabaları yanında iskânlarına izin verilmesini istemiştir.⁶⁵⁹

Ancak zaman ilerledikçe muhacirlerin yerleşmeleri ile boş ve genişçe arazi parçaları bulmak zorlaşmıştır. Bu yüzden idare 1858-1863 yıllarında onları parça parça merkezi yerlere yerleştirmiştir. Üçer beşer aile olarak eski köylere yerleştirmek için zorlamaya başvurmamıştır. Oysaki bu durum hükümet için çok elverişliydi. Eski köylerde her zaman bulunan eski, boş, sahihsiz kalmış evlerin onarılmasıyla muhacirler için daha ucuza ev temin edilebilir. Böylelikle bu köylerde yaşayan halkın çeşitli yönlerden yardımları daha kolaylıkla sağlanabilirdi. Böylece iskân işi daha ucuza getirilebilirdi. Hükümet için de en önemli kaygı bu konuydu. Yani olabildiğince iskân işini en az masrafla tamamlamak niyetindeydi. Yoksa muhacirleri eski köylere dağıtarak onları asimile etmek gibi bir niyet olmamıştır. Muhacirler öncelikle boş veya devlete ait olan miri arazilere yerleştiriliyorlardı. Ancak gerektiği ölçüde hazineye veya saraya ait arazilerde ve hatta vakıflara ait olanlarında dahi yerleştirilenler olmuştur. Araziler nüfus başına hesaplanıyordu. Ona göre taksim ediliyordu. Fakat bu dönemde nüfus başına ne kadar toprak verileceğine dair bir hüküm talimatlarda yoktu. Uygulamalarda da ölçülerin değişiklik gösterdiği anlatılmaktadır mesela bazı yerlerde az toprak verilirken bazı bölgeler de ise çok toprak veriliyordu. Bu konu da iskân memurlarının inisiyatifine kalmış gibidir. Muhacirlerden üç yıl boyunca ürünlerinden öşür alınmıyordu. Ancak kendilerine verilen ev ve araziyi yirmi yıl satamayacaklardı.

⁶⁵⁷BOA. A. MKT. MHM, 201/ 42

⁶⁵⁸B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 129.

⁶⁵⁹BOA. DH. MKT. 1464/103

Fakat miras yolu ile aile fertlerine bırakabileceklerdi. Bu durumda da her türlü devir teslim işlemi vergi ve harç gibi masraflardan muaf oluyordu.⁶⁶⁰

Padişah'ın iradesiyle 5 bin Çerkez muhacirin Samsun, Sinop ve Sivas dolaylarına iskânları kabul görülmüştür. Üstelik 180 nüfusun daha hicret etmeleri uygun görülmüş ve gereken yerine getirilmiştir.⁶⁶¹

Trabzon merkez, Samsun ve Sivas şehirleri bir nevi iskân şubesi gibi görülyordu. Bu şehirler muhacirlerin hem iskân yerleri belli olana kadar barındırıldıkları yerlerdi. Aynı zamanda da kesin iskân olundukları yerler olarak önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdi. Trabzon ve Samsun limanlarına gelen muhacir halk, devlet tarafından kendilerine gerekli yiyecek, giyecek, ilaç, yakacak gibi yardımlar yapıldıktan sonra Canik ve Sivas üzerinden iskân edilecekleri yerlere gitmişlerdir. Mesela 2 Aralık 1860 tarihli bir rapor da 759 nüfuslu Kabarday ve Çeçen muhacirlerinin Canik'te iskân edilmelerine dair Trabzon valisi Cemal Paşa'ya emir verilmiştir. 17 Aralık 1860 tarihinde Trabzon'a gelmiş olan Çeçen göçmenlerin yerleştirilmesi için Sivas uygun görülmüştür. Ancak bu bölgede boş yer kalmadığından Canik'e yönlendirilmişlerdir. Bir süre sonra bir kısmı Sivas'a bir kısmı da Çorum, Kengiri, Amasya ve Tokat'a iskân edilmişlerdir.⁶⁶²

1864'te Karadeniz sahillerinde toplanan muhacirler kararlaştırılan mahallere gönderilmiştir. 1864'ün Ağustos ayında Trabzon'da 116.100 muhacir olup bunların geçici olarak yerleştirildikleri bölgeler şunlardır: Sarı dere 23.000, Akçakale 17.000, Giresun 1.300, Samsun 70.000, Sinop 4.800. Örneğin Ruzname-i Ceride-i Havadis'te yer alan bir haberde Eylül 1864 sonlarında Trabzon'da hiç muhacir kalmadığı ifade edilmiştir.⁶⁶³

Çeçen ve İnguş muhacirlerin Erzurum ile Van Gölü arasındaki arazilere iskân edilmesi düşünülmüştü. Fakat İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda Rusya yetkilisi, Osmanlı makamlarından bunların Osmanlı-Rusya sınırından uzakta Diyarbakır taraflarına iskânı konusunda ikna etmişti. Bu duruma şahit olanların ifadelerine göre, Diyarbakır ve Halep arasındaki araziler tarım için hiç uygun değildi. Rusya Hükümeti de bunu iyi biliyordu. Fakat Rusya'nın amacı göçmenleri sınırından

⁶⁶⁰B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 129-130.

⁶⁶¹BOA. DH. MKT. 1894/45

⁶⁶²A. Pul, a.g.e., s. 189-190.

⁶⁶³a.g.e., s. 191.

uzak tutmaktı.⁶⁶⁴ A. P Berje'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı topraklarına hicret etmiş olan İnguşlar kısmen Soğanluk Sıradağları eteklerinde ve kısmen de Diyarbakır'ın güneyinde iskân edilmişlerdi.⁶⁶⁵

Aynı zaman da şöyle bir durum da söz konusu, kendi vatanlarında zulme uğrayıp göçe mecbur bırakılan ve hatta bu talihsiz halkı ölüme terk eden Rusya, daha önce bahsettiğimiz gibi onları gittikleri topraklarda da rahat bırakmamış ve nerelerde iskân edilmelerine bile müdahale de bulunmuştur. Rusya hududuna yakın bölgelere yerleştirilen Çerkezlerin, iç bölgelere götürülmesi istenmiştir. Öyle ki 150 bin Çerkez nüfusunu bu sefer de Rumeli'den Anadolu'ya göç ettirilmiştir.⁶⁶⁶

Çerkez ve Nogay muhacirlerinin geçici iskânları ve yapılan yardımları “Çerkez ve Nogay muhacirlerinden o tarafta bulunan 800 kadar nüfusun bazılarının Trabzon'a ve bir kısmının da köylere yerleştirilmekte olduklarının açıklanması ile bunlara verilmesi gereken yevmiyelerin verilmesi veya iskânları eski olanların yevmiyelerinin kesilmesi hakkında gelen mazbata incelenmiştir. Bilindiği üzere, bunların bu şekilde iskânları kışın gelmesi sebebiyle geçicidir. Garip ve aciz olduklarından, sefalet ve darlık içerisinde bırakılması padişahın merhametine uygun olmadığından, önceden bildirildiği gibi, tam iskânlarına kadar 15 yaşından büyüklere 2'şer ve aşağı olanlara da 1'er kuruş verilmesine ve hiçbir şekilde sefalet ve zaruret içerisinde bırakılmamasına dikkat edilmelidir.”⁶⁶⁷

Çerkez ve Nogayların iskân edilecekleri yerlerin özellikleri “*Padişah iradesi gereği Çerkez ve Nogay muhacirlerin iskân olunması düşünülen İzmir dâhilinde bulunan Balat Ovası'nın kontrol edilerek haritasını hazırlamak için Erkan-ı Harp zabitlerinden Kolağası Tevfik Efendi, Padişah iradesi gereği olan Sadaret emriyle buraya gönderilmişti. Şimdi geri dönen Tevfik Efendi, mahallinden getirip meclisimize sunduğu iki kita mazbata da, bahsedilen ovanın içerisinde çıkan Ma-i Dıraz nehrinin kış günlerinde taşması sebebiyle ovanın su ile dolmasının ziraat yapmaya engel olduğunu; Diğer mazbata da ise Tevfik Efendi'nin buraya gidip gelmesinin 180 saat*

⁶⁶⁴M. B. Dolgiyeva, a.g.e., s. 28.

⁶⁶⁵a.g.e., s. 28.

⁶⁶⁶F. Güngör, a.g.e., s. 26.

⁶⁶⁷BOA. A. MKT. UM. 395/58

kadar olduğu gösterilmiş ve ilgili mazbatalar Sadaret'e sunulmak üzere ekleriyle takdim etmiştir.”⁶⁶⁸

İzmir bölgesine yerleştirilen Çeçen muhacirlerinden bazıları memleketlerine dönmek istemişlerdir. Ancak dönmeleri durumunda ise geri gelmeleri kabul edilmeyerek yevmiye ve benzeri yardımların kesileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine Manisa'dan İzmir'e gelmiş olan muhacirler göçten vazgeçerek tekrardan Manisa'ya dönmüşlerdir.

Bunun üzerine tarafınızdan gelen telgrafta, bunların bu şekilde geri dönmelerinin saltanatın namusuna dokunacağı ve bu konuda bazı rivayet olunan yolsuzluklara göz yumulamayacağı belirtilmiş; Çeçenlere yer gösterilmesi, iskânlarının tamamen gerçekleştirilmeyip “ihtiyaçlarına yetecek kadar ev inşa ve sair malzemelerinin tedariki” şeklinde haklarında kolaylık icra edilmesi ve ziraata alıştırmaları istenmiştir. İzmir'de iskân olunmak üzere gelen muhacirler iki kısımdır;

Bir kısmı Çerkez, diğer kısmı ise Kırım, Dağıstan, Çeçen ve Nogay muhacirleridir.

Çerkez muhacirler için gelen talimatta bunların İzmir dâhilinde bulunan boş arazide iskânları ile kendilerine gerekli ev ve diğer şeylerin miriden satın alınması ve inşası gayet açık bir hüküm olduğundan, geldiklerinde özel bir memur tayin edilerek muhacirlerin büyük bir kısmı Aydın Sancağı'nda Havuzbaşı adlı yerde; az bir kısmı da İzmir'in Mandıca kazası toprağında bulunan Akçakaya Çiftliği'nde iskân edilerek, ev inşası ve diğer ihtiyaç duydukları malzemeler satın alınarak kendilerine verilmiştir. Hatta eksik kalanları da temin edilmektedir.

Ancak Dağıstan, Çeçen ve benzeri yerler muhacirleri için yevmiyeden başka hususlarla ilgili talimatta açıklık görülememiştir.

Ama çevre ahalsinin iyi niyetleri ve merhametlerinin sonucu olarak yine de gerekli yardımlar yapılmış, kendilerine uygun köylerde yerler tahsis edilmiştir.”⁶⁶⁹

Kuban Çerkezleri'nin ise Anadolu'da iskân edileceği yerler “Kafkasya'da Kuban vilayetinde ikamet eden Çerkez ahalden 300 hane halkın Osmanlı memleketine

⁶⁶⁸BOA. A. MKT. UM. 390/1

⁶⁶⁹BOA. A. MKT. UM. 470/16

kabulleriyle Anadolu tarafında iskânları talebiyle vekilleri ve arkadaşlarının imzalarıyla verilen dilekçe gönderildi.

Bunların kabulleri hakkında yapılan yazışmalara cevaben Dâhiliye Nezareti'nden alınan 25 Mart 1309 tarih ve 24 numaralı tezkirede, zikrolunan haneler halkının Rusya Hükümetinden izin aldıkları dilekçelerinde belirtilmiş olduğundan, bu şekilde kabulleri ile uygun mahallerde iskân edilmeleri belirtilmektedir.

Kuban vilayetinin Dolne köyü ahalisinden olan ve Osmanlı Devleti'ne kabul edilmeleri için talepte bulunan bu bin 155 nüfusun, devletçe gösterilecek arazide yerleşeceklerine ve tayinat istemeyeceklerine dair teminat alındıktan sonra Dersaadet'te karaya çıkarılmadan sevk edilmeleri gerekecektir.

Muhacirin Komisyonu Başkanlığı ile yapılan haberleşmede alınan cevapta, Ankara'nın Haymana, Bala ve Sivrihisar cihetlerinde 2 bin, Kırşehir'in köylerinde 300, Boğazlıyan ve Maden kazalarında da 200 hane iskânına yetecek arazi bulunduğu belirtilmektedir. Vilayetle yapılan haberleşme sonrasında, muhacirlerin bu cihetlerde iskânları uygun görülmüştür".⁶⁷⁰

6.7. Sürgün Güzergâhları

Muhacirlerin indirildikleri limanların özellikleri: Sinop Kaymakamlığı, Samsun Mutasarrıflığı ve Trabzon Valiliğine hitaben yazılan çeşitli yazıların ortak yönlerine bakıldığında bu bölgeler muhacirleri çıkarttıkları limanlardır. İskân mahalleri belli olana kadar barındırıldıkları yerler ve direkt iskân bölgesi olarak rol aldıkları görülür. Bunların haricinde Trabzon ayrıca muhacirlerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamada bir levazımat deposu görevini üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin "*İnsaniyet ve İslamiyet*" namına kabul ettiği muhacirler, bulabildikleri her türlü kayık, gemi, sandallara binerek çok büyük perişanlıklar ve hastalıklar içinde bu limanlara çıkmışlardır. Esas meselesi de bundan sonra başlamıştır. Çünkü gelen muhacirlerin iskân yerleri belli olana kadar barındırılmaları, beslenmeleri, salgın hastalıklardan korunmaları, tedavi edilmeleri, kişiliklerin sağlanması gibi çalışmaların yapılması gerekmiştir.⁶⁷¹

1858-1859 yıllarında Kafkasyalı muhacirlerin kabul ve iskân meseleleri İstanbul yönetimince ele alınıyordu. Böylelikle muhacirler İstanbul'a getiriliyordu.

⁶⁷⁰BOA. DH. MKT. 8/44

⁶⁷¹A. Pul, a.g.e., s. 181.

Buradan devletin değişik bölgelerine dağıtılıyorlardı. Muhacirin Komisyonunun kurulmasıyla beraber bu kurulun faaliyetleri, Kafkasya muhacirlerinin vardıkları bütün liman ve iskeleleri kapsamaktaydı. Kafkasyalı muhacirler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz limanlarına Türk ve Rus gemileriyle taşınıyordu. Ancak gemi sahipleri ve gemileri kiralayan taşeron gemiciler fırsattan yararlanarak nakliye ücretlerini azami derece de arttırıyordu. Çaresiz Kafkasyalıların son paralarını bile ellerinden alıyorlardı. Çerkez muhacirlerin nakledildikleri başlıca Türk Limanları Varna, İzmir, İzmit, Antalya, İskenderun, Lazkiye, Hayfa ve diğerleriydi.⁶⁷²

Kitleler halinde olan nüfus boşaltması kötü koşullarda gerçekleşiyordu. Çerkezler, Karadeniz'deki Anapa, Soçi, Taman, Tuapse, Tsemez, Adler, Sohum, Poti, Batum gibi limanlardan Rus, Osmanlı ve İngiliz gemilerine bindirilerek, Osmanlı topraklarında Samsun, Sinop, Trabzon, Ordu, Kefken, Varna, Burgaz, Köstence, İstanbul ve Ege kıyılarında indirildiler. Bu kıyılarda İnsanların büyük bir kısmı hayatlarını kaybettiler. Bu kayıplar öyle boyutlara ulaştı ki, Trabzon'daki Rus konsolosu, 1864'in Mayıs ayında 30 bin kişi açlık ve hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybettiğini belirtmiştir. Gemilerde hastalık alameti gösteren olunca hemen denize atılırdı... Bundan ötürü hem Kafkasya kıyılarında hem de Osmanlı kıyılarında ölen insanların gömüldüğü çok sayıda toplu mezarın olduğundan söz edildi. O döneme şahit olan ve sürgün kararını yürüten Trabzon'da bulunan Rus Konsolosu General Katraçef yetkililerine şu bilgiyi: *“Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkez geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım.”* Bilgilerini vermişti. Aynı şekilde Ceride-i Havadis gazetesinin 21 Ra 1276 tarihli sayısındaki haberde *“Kerç'ten gelmekte olan bir ticaret gemisi Ereğli açıklarında batmış ve gemideki 450 muhacirden 100'ü boğularak ölmüştür”* yazılıydı.⁶⁷³

İstanbul, ilk yıllarda gelen Kafkasya muhacirler için çıkış iskelesiydi. Daha sonra bu çıkış iskelelerine Trabzon ve Samsun da eklendi. Üç yıl içerisinde gelen 150.000 nüfus için bunlar yeterli olmuştu. Bu limanlara çıkartılan Kafkasya

⁶⁷²Z. R. Dzumatova, a.g.e., s. 35-36.

⁶⁷³Cahit Aslan, “1864 Trajedisi”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s. 98-99.

muhacirleri, yine oralarda geçici olarak çeşitli binalar, kışlalar, gibi onları kıştan ve soğuktan koruyacak yerlerde yerleştiriliyordu. Ancak bu limanlar dolunca Köstence, Varna, Burgaz ve Sinop gibi iskelelere çıkartıldı. Hatta önceden tespit edilmiş olan yerleşim yerlerine en yakın iskelelere çıkartılmalarına karar verilmiştir. Böylelikle göçmenlerin daha hızlı iskân edilmeleri sağlanmak istenmiştir. Bu dönemde gelen nüfusun bir kısmı Rumeli’de yerleştirildi. 1861 yılı sonuna gelindiğinde burada yerleştirilen muhacir aile 32.000 bini aşmış olduğu zikrediliyordu.⁶⁷⁴

Çerkez göçlerinde başlangıçta Abhaz kabilesinden 5 bin kişinin hicret edeceği beklenirken 1864 yılının yazında bu miktar 300 bini geçmiştir. Muhacirlerin sağlık durumlarının kötü olması, hava şartlarının ağır olması ve beslenme gibi alışkanlıkların yetersizliğinden kaynaklı olarak muhacirlerin bir kısmı ne yazık ki hayatlarını kaybetmişlerdi. 2 Nisan 1861’e kadar Osmanlı yurdunda bulunan 150 bin muhacirden yaklaşık 50 bini ölmüştür. Trabzon Rum Konsolosluğu’nun verdiği rapor da Batum’da günde 7, Trabzon’da 180-250, Samsun’da 200 kişinin hayatlarını kaybettiği belirtilmiştir.⁶⁷⁵

1858 ve 1859 yıllarında Batı Kafkasya’dan ve Dağıstan’dan gelen muhacirler genellikle İstanbul’da inmiştir. 1860’dan sonra Kuzey Kafkasya’dan gelen muhacirlerin çok az kısmı Karadeniz’deki limanlarda yığınlar oluşturmaya başlamıştır. İstanbul’a 1859 yılı sonunda yerleştirilmek üzere gönderilenlere rağmen, 10 binden fazla muhacirin birikmesini önlemek için aynı sıralarda gelen muhacirlerin Samsun, Sinop ve Trabzon başta olmak üzere Karadeniz iskelelerine çıkartılarak oralarda misafir edilmelerine başlanmıştır. Bu dönemde muhacir sayısının çok artması üzerine Akçaabat, Batum, Ayancık, Giresun, Fatsa ve İnebolu gibi iskelelere de muhacirlerin çıkartılması gerekli olmuştur. Asıl mesele bunların bu bölgelerden çıkartılmasından sonra başlamıştır. Çünkü gelenlerin iskân yerleri belli olana kadar beslenmeleri, barındırılmaları, kışlıklarının sağlanması gibi çalışmaların yapılması gerekli olmuştur.⁶⁷⁶

1859 ve 1864 yılları arasında vatanlarından sürülen Çerkezler deniz yoluyla, Kafkasya’da Anapa, Soçi, Adler, Taman, Tuapse, Tsemez, Sohum, Poti, Batum Limanlarından bindirilip Osmanlı Devleti’nin İstanbul, Burgaz, Sinop, Trabzon,

⁶⁷⁴B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 123.

⁶⁷⁵A. Pul, a.g.e., s. 187-188.

⁶⁷⁶a.g.e., s. 188-189.

Samsun, Varna ve Köstence Limanlarında indirilmiştir.⁶⁷⁷ Rusya tarafından muhacirlerin herhangi bir zorluk çıkmadan göç etmeleri için bir çalışma yapmadığı gibi, dağlılarda yaz veya kış demeden bir an önce kendilerini Osmanlı topraklarına atmak istemişlerdir. Çok sayıda Kafkasyalı Osmanlı sahillerine toplanmıştır. Bazen aylarca gemi bulmak için beklemişlerdir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafında da Samsun, Trabzon, limanlarında asıl isk n yerlerine yerleştirilmeyi beklemişlerdir. Gelen muhacirler için Karantina hanelerde bile yer bulunmaz olmuştur.⁶⁷⁸

6.8. Sürgün Esnasında Ortaya ıkan Vahşet

Ruslar, dağlıları yenilgiye uğrattıktan sonra onları deniz yoluyla sürgün etmeyi planlamıştı. erkezlerin kara yoluyla Osmanlı topraklarına ulaşmalarını istemiyorlardı. Bunun sebepler şu şekildedir: Bunlardan ilki, deniz yoluyla g lerin daha kontrol edilebilir olduğuydu. İkincisi ise kara yoluyla gittikleri takdirde, yanlarında çiftlik hayvanları gibi daha fazla miktarda eşya, canlı hayvan g t rebilirlerdi. Trabzon gibi Türk limanları oldukça yakındı. Bu yüzden kara yolu ile ulaşım sert bir şekilde yasaklandı ve engellendi. Rusların bu amansız politikası büyük ölçüde bir insani felakete sebebiyet vermiştir. Bundaki sebep ise mevcut deniz taşıma araçları çok yetersizdi. Limanlara yığılmış insanlar zaten yorgunluktan açlık yüzünden bitap düşmüştü. Daha yola çıkmadan limanlarda haftalarca hatta aylarca bir gemiye binmeyi beklediler. Bu esnada açlık yokluk ve hastalık nedeniyle binlerce dağlı hayatlarını kaybediyordu. Son derece yetersiz olan gemilere binebilenlerde de ölüm oranı çok yüksekti. Ancak kara yoluyla da sıkıntılar yaşanacaktı fakat fazla kayıp olmayacaktı. Bu yolla g e izin verilmiş olsaydı muhtemelen Çerkezler daha iyi organize olacak ve daha az can kaybı vereceklerdi. Taşıma araçlarının yetersizliği de bir bakıma objektif bir veridir. Çünkü bu da büyük ölçüde tercih edilmişti. Mümkün olduğunca çok tasarruf etme isteğinden kaynaklanmış bir durumdur. Limanlarda yığılan kişilerin bakım giderleri belki de tahmin edilememişti. Hızlı bir şekilde gemilere bindirilip gönderilmeleri için harcanacak miktara nazaran düşük bir gider olacağı öngörülmüştü. Gemilerdeki kapasite yetersizliği sorunu ise normal taşıyabilecekleri kişi sayısının 5-6 kat fazlası gemilere bindirdikleri için sorunların odak merkezi olmuştu. Dolayısıyla g e zorlanan Çerkezler, insanlık dışı koşullarda gidecekleri yerlere götürülmüştü.

⁶⁷⁷F. Güngör, a.g.e., s. 21.

⁶⁷⁸A. Pul, a.g.e., s. 193.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Çerkezler topraklarını nasıl terk edeceklerine kadar (kara ya da deniz yolu, deniz yolu olacaksa hangi araçlarla) Rus idarecileri her seferinde kendileri için en yüksek karı ve yahut en fazla tasarrufu sağlayacak ve muhacirler için en fazla zararı getirecek olan yöntemleri seçmişlerdir.⁶⁷⁹

Rusya tarafından muhacirlerin, herhangi bir zorluk çıkarmadan göç etmeleri için bir çalışma yapılmadığı gibi, onlar da yaz kış demeden bir an önce kendilerini Osmanlı topraklarına atmak istiyorlardı. Çok sayıda Kafkasya halkı sahillere toplanmış ve gemi beklemeye başlamıştır. Bazen aylarca gemi bulmak için bekliyorlardı. Aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafında da belli giriş noktalarında bazen günlerce asıl iskân alanlarına sevk olunmalarını bekledikleri oluyordu. Bu ise beraberinde pek çok sıkıntıyı getirmekteydi.⁶⁸⁰

Dr. Barozzi'nin Çerkez Sürgünü ile Meclis-i Tahaffuza sunmuş olduğu Rapor da ise;

*“Yolculuk sırasında Muhacirlerin durumunun korkunç olduğunu gıda ve sudan mahrum bırakılarak küçük sandallara bindirilmeye mecbur bırakıldıklarını ve bundan dolayı deniz suyu içmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Osmanlı topraklarında karaya çıkan muhacirlerin çoğu daha yolculuk esnasında ölmüş olduklarını ve aynı zaman da muhacirlerin kamp yerlerindeki koşulların da kötü olduğunu vurgulamıştır. Denetimden uzak yetersiz beslenmeden doğan patolojik durumlardan kaynaklanan hastalıklardan ölenlerin olduğunu belirtmiştir.”*⁶⁸¹

1863-1864 kışından itibaren göç hareketinin büyük bir ivme kazanmaya başlamasıyla Ruslar tarafından 40-50 bin kişi olacağı zikredilen muhacirlerin sayısı, kısa zamanda, yani 1864 baharında 400.000'e ulaşmıştı. Rus Hükümeti bu arada Çerkezleri ve diğer Kafkasya halklarını, adeta imha etmek istercesine kıyılarına doğru sürüp buralarda perişanlığa ve ölümüne terk etmesi dünya kamuoyunda tepkiler meydana getirdi. Hatta İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi, göçün belli bir düzene

⁶⁷⁹F. L. Grassi, a.g.e., s. 74-76.

⁶⁸⁰A. Saydam, a.g.e., s. 87-88.

⁶⁸¹Özgür Yılmaz, “1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor”, Mavi Atlas 3/2014, s. 149.; Theodosios Kyriakidis, “Sanitarian Consequences Of The Caucasian Migration: Three Unpublished Documents From Trabzon's Italian Consulate”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 209-210.

konulması gerektiğini belirtti. İngiltere olaylara karşı “Çerkezya gitti, Çerkezleri koruyalım” düşüncesiyle yaklaşıyordu.⁶⁸²

*“1864 yılında Samsun’da bulunan H. J. Lennep’in muhacirlere ilişkin anlattıklarından, kasabanın nüfusu 10.000’i geçmezken, gemiler dolusu gelen Çerkez muhacirlerinden dolayı 45.000 kişiyi aştığı, her gün deniz yoluyla 500’den fazla muhacir geldiği, sıtma, hava değişimi nedenleriyle ölümlerin çok olduğu anlatılmaktadır.”*⁶⁸³

Bilhassa kış aylarında yapılan göçler oldukça tehlike arz ediyordu. Eski ve dayanıksız kayıklarla yapılan, kapasitenin çok üzerinde yolcu binen bu araçlar, en ufak bir fırtınada hemen batıyordu. Ancak çok az kısmı yardıma yetişen gemiler sayesinde kurtulabiliyordu. Günlerce denizde kalan muhacirlerin erzakı bitiyordu. Açlık susuzluk ve hastalık sonucunda hayatlarını kaybediyorlardı. Bu konu ile alakalı haberler sık sık Osmanlı basınında yer alıyor ve resmi yazışmalara mevzu bahis oluyordu.⁶⁸⁴

Örneğin, Ereğli açıklarında batan bir ticaret gemisinde bulunanlardan 100 kişi, İnebolu önlerinde karaya vuran bir gemide bulunan 451 kişiden 174’ü hayatlarını yitirmişlerdi. Bunlar kuşkusuz Osmanlı sahillerine yakın olduğu için bilinen deniz kazaları idi. Ancak sahillere vuran çok sayıda cesetlerden, açık denizde çok fazla kaza olduğu anlaşılmaktaydı.

Genel olarak muhacirlerin sayısını sağlıklı tespit etmemizi engelleyen sebepleri şöylece sıralayabiliriz:

Rus kaynaklarına göre gösterilen sayılar, resmi pasaportlar alarak Osmanlı Devleti’ne göç eden muhacirleri kapsamaktaydı. Resmi olmayan yollarla gelenler de oldukça fazlaydı. O sebeple rakamların haricinde bırakılmıştır. Diğer taraftan da Rus kaynaklarında mesela Harbiye Nazırı tarafından 100.000 Çerkezin göç ettiği zikredilirken, bu husus Rusya dışındaki bütün kaynaklar 300.000’den bahsetmekteydi. Muhtemelen Rusya, dünya kamuoyunun tepkisini çekmemek için böyle bir yola başvurmuştur.⁶⁸⁵

⁶⁸²A. Saydam, a.g.e., s. 88.

⁶⁸³Faruk Kocacık, “Gerileme Döneminde Anadolu’ya Yönelik Göçler”, Türkiyat Araştırmaları, s. 419.

⁶⁸⁴A. Saydam, a.g.e., s. 89.

⁶⁸⁵a.g.e., s. 91.

Kafkasya muhacirleri Rus askerleri tarafından tıka basa küçük Türk ve Rum gemilerine bindiriliyor tahammülün çok üzerinde yolcu alan bu gemilerin birçoğu açık denizlerde batıyordu. Yolculuklarını salimen tamamlayanları Türkiye’de ağır koşullar bekliyordu. Türk hükümetinin muhacirleri karşılamak ve yerleştirmek için yaptığı hazırlıklar yetersiz kalmıştı çünkü Osmanlı Hükümetinin içerisinde bulunduğu koşullar ve muhacirlerin sayısının az olacağı öngörülüyordu. Trabzon’da bulunan Rus konsolosu Moşnin şunları: “Yaklaşık 6 bin Çerkez deniz yoluyla Batum’a götürüldü ve dört bin kadarı Türkiye sınırındaki Çürüksu’ya gönderildi. Bir deri bir kemik kalmış ölmek üzere olan hayvanlarıyla geldiler. Günde ortalama yedi kişi ölüyor. Trabzon ve civarına yaklaşık 240.000 sürgün ulaştı ve bunlardan 19.000 kişi öldü. Günde ortalama iki yüz kişi ölüyor. Çoğu Samsun’a gönderildi. 63.290 kişi kaldı. Giresun da yaklaşık on beş bin kişi var. Samsun ve civarında 110.000’den fazla insan var. Günde ortalama iki yüz kişi ölüyor ve Tifo yayılıyor” diye bildiriyordu.

Savaş, katliam, açlık, hastalık, soğuk ve denizde boğulma sebebiyle çok fazla Kafkasyalı hayatlarını kaybetmiştir. Rus istilasından önce Abhaz kabilesiyle beraber Çerkez nüfusu iki milyon civarındaydı. Kuzeybatı Kafkasya otokton halkları, 1864 yılına kadar neredeyse bölgeden tamamen arındırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nda Rus Hükümeti tarafında tespit edilen yerlere 120-150.000 Çerkez iskân edildi. Brooks’a verilerine göre, “Türkiye’ye sürgün edilen 500.000 kişiye ilaveten 200.000 kişiye tekabül edilebilecek otuz bin aile sürgünler başlamadan önce 1858 yılında gönüllü olarak göç etmişlerdir. Bu hesap orijinal nüfusun yarısını ne olduğunu açıklamıyor. Bu sayıya denizde veya Türkiye’ye varışta ölenleri de dâhil etmek gerekir. Dolayısıyla Çerkezler’in 1860’lı yıllarda yaşadıkları felakette ölenlerin sayısı bir milyondan az değil, hatta bir buçuk milyona yakın olmalıdır”.⁶⁸⁶ İfadelerini belirtmiştir.

Çerkezlerin Ubih kabilesi ve Abhazlar Psekups, Pshish ve Psekha nehirlerinin kaynaklarına doğru geri çekildiler. Bu esnada Ruslar özel bir komisyon kurdu. Bu komisyon da sürgün edilecek her aileye on ruble tazminat verilmesi kararlaştırıldı. İstisnasız tüm Kafkasyalılar Karadeniz kıyısına gitmeye zorlandı. Çerkezler ve akraba kabileler bu duruma şiddetle müdahale etmesine rağmen ağır kayıplar verdi. Rus ilerleyişinin hızı yüzünden ölümlerini günlerce toplayamadılar. Çerkezlerin kendi

⁶⁸⁶S. D. Shenfield, a.g.e., s. 127-128.

vatanlarına izinsiz geri dönmeleri ihtimaline karşı özel birlikler görevlendirildi. Sürgün işlemi, sürgün edilenlerin rahatlığı hiç düşünülmeden özen gösterilmeden yürütüldü. Rus subayı Drozdov şahit olduğu inanılmaz manzaraları şu şekilde aktarıyordu:

“Yollardaki korkunç manzara şuydu: köpekler tarafından parçalanmış çocuk, kadın, yaşlı cesetleri; açlık ve hastalığın güçsüz düşürdüğü sürgünler yorgunluktan yürüyemiyorlardı ve canlı canlı köpeklere yem oluyorlardı... Canlı ve sağlıklı olanların ölenlere ayıracak zamanı yok; açgözlü Türk kaptanları adam başı para aldıkları Çerkezleri teknelerine yük gibi tıka basa dolduruyorlar ve en ufak hastalık belirtisi olanları denize atıyorlar. Bu talihsizlerin cesetleri dalgalarla Anadolu kıyılarına vuruyor... Yola çıkanların en fazla yarısı kıyıya ulaşabildi.”

Bu korkunç sahnelere şahit olan Drozdov, Çerkezler'i “sadece dehşet'in” yola getirebileceğini söyleyerek olanları hoş görebiliyordu. Teknelerini aşırı dolduran Türk kaptanları pek çoğu yolcu ile birlikte battı. Bu durumun haricinde Osmanlı Hükümeti'nin bildirdiğine göre 180.000 kişi Osmanlı topraklarına ulaştıktan kısa bir süre sonra hayatlarını kaybetmiştir. Sürgüne maruz bırakılan talihsiz Çerkezlerin sayısı bugün bile tartışmalıdır. Kostroma vilayetine iskân edilen küçük bir nüfus istisna tutulursa, Ubıh ulusunun tamamı sürgün edildi ve bugün Ubıhların sayısı çok azdır.⁶⁸⁷

Muhacirler, hastalık, açlık, soğuk, saldırılardan ve ulaşımındaki sıkıntılardan dolayı hayatlarını yitirmiştir. Osmanlı Devleti, tahammülün üzerinde göçmen alan sandal, gemi, kayık ile yola çıkan bu vasıtaların yolcu taşımamasını yasaklamıştır.⁶⁸⁸

Sürgün işlerini idare etmekte olan Trabzon'da bulunan Rus konsolosu General Katraçef, yolda telef olanların feci durumlarını yazdığı raporda şu şekilde anlatmaktadır: *“Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70 bin Çerkez geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkartılan 24 bin 700 kişiden şimdiye kadar 19 bin kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63 bin 900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarında bulunan 110 bin kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4 bin 650 kişiden de 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım”*.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷W. Richmond, a.g.e., s. 165-167.

⁶⁸⁸A. Pul, a.g.e., s. 193.

⁶⁸⁹F. Güngör, a.g.e., s. 22.

Dağlıların Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı arazilerine kitlesel göçü sonucunda yolda yaşanan zorluklar, kabul ve iskân yerlerindeki hastalıklardan ve kıtlıktan dolayı yaklaşık 800 bin dağlı halk hayatlarını kaybetmiştir. Sürgünler ve göç politikası yüzünden batı Kafkasya aşiretlerinden olan Ubıh ve Şapsıg kabilesinin bir kısmı ve ayrıca merkezi Kafkasya'dan göç eden Karabulahlı etnik gruplar olarak yok olmuşlardır.⁶⁹⁰

Kuzey Kafkasya halklarının sürgünü modern tarihin en büyük kitlesel nüfus hareketlerinden biri olmuştur. Sürgün esnasında deniz gibi kan akıtılmıştır. Gemiye binmek için bekleyenler aç biilaç kıyıda yağmur çamur içinde, ölüm iniltileri içerisindeydi. 1864 Mayıs'ında, Trabzon'daki Rus konsolosunun yazdığı rapora göre "30 bin kişi açlık ve hastalıktan kırıldı. Gemilerde hastalık alameti gösteren olursa derhal denize atılırdı... 1858-1865 yıllarında 493 bin 124 insanın gittiği Trabzon'da bir tek adamın 30-50 cariye birden aldığı oluyordu." diye belirtmiştir.⁶⁹¹

Rus yazarların gözünden Kafkasya halklarına yapılanlar:

- "Asker olarak Kafkasya'da bulunan ünlü yazar Kont Lev Tolstoy şunları yazıyor: "Köylere gece karanlığında dalıvermek adet haline gelmişti. Gece karanlığının örtüsü altında Rus askerlerinin, ikişer üçer evlere girmesini izleyen dehşet sahneleri öylesineydi ki bunları hiçbir rapor görevlisi aktarmaya cesaret edemezdi..."

- Rus Tarihçisi Zaharyan ise işledikleri soykırım suçunu açıkça itiraf etmektedir: "Çerkezler bizi sevmezler, biz onları, özgür çayırlarından çıkardık. Köylerini yıktık. Birçok kabile tümüyle yok edildi..." Özellikle Sisianov, Bulgakof, Yermolov, Kosarev, Velyaminov, Emmanuel, Vlasov ve Zass gibi Çar generalleri yerli halka karşı işlenen soykırım suçunun o dönemdeki icracıdır ve zulümlerini devlet politikası olarak gerçekleştirmişlerdir.

- Çar temsilcisi Grandük Mişel'in 1864 Ağustos'unda Batı Kafkasya'nın bütün halklarına yaptığı "Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde bütün yerleşik halk harp esiri olarak Rusya'nın muhtelif bölgelerine sürülecektir" duyurusunun ardından Kafkas toplumları Karadeniz kıyılarına sürüldü. Bütün bu dönemde Rus şovenizmi tarafından vatanlarından atılan Kafkasyalıların sayısı 2

⁶⁹⁰M. B. Dolgiyeva, a.g.e., s. 27.

⁶⁹¹F. Güngör, a.g.e., s. 23.

milyon civarındadır ve bu nüfusun çoğunluğunu Kuzeybatı Kafkasya'nın sakinleri oluşturmaktadır; yani Adigeler, Abhazlar, Ubıhlar.

• 1864 Mayıs'ında, Trabzon'daki Rus konsolosunun yazdığına göre 30 bin kişi açlık ve hastalıktan kırıldı. Gemilerde hastalık alameti gösteren olursa derhal denize atılırdı...1858-1865 yıllarında 493 bin 124 insanın gittiği Trabzon'da bir tek adamın 30-50 cariye birden aldığı oluyordu...”

İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Stevens ise “24 Eylül 1864 tarihinde gönderdiği bir raporda Trabzon'dan karaya çıkan yaklaşık 220 bin kişiden 100 bin kadarının salgın ve hastalıklardan öldüğünü bildiriyordu.” (Trabzon Rus konsolosunun mayıs ayında 30 bin kişi olarak bildirdiği ölü sayısı Eylül ayında 100 bine çıkmıştır.)⁶⁹²

Kafkas-Rus Savaşında Fransız Askeri Danışmanı olan A. Fonvill anılarında Çerkezlerin yaşadığı vahşeti şu cümlelerle anlatmaktadır:

“...Halkın yoksulluğu ve göç edenlerin sayısı sürekli artıyordu. Birbiri ardına Ruslar tarafından ele geçirilen yerlerden köylüler kaçıyor ve bunların açlıktan kırılan kafileleri yollara hastalarını ve ölülerini saçarak ülkeyi çeşitli yönlerde geçiyordu. Bazen bu göçmenlerin bütün bir kafile soğuktan donuyor ya da kar fırtınalarıyla perişan oluyordu ve biz buralardan geçerken sık sık onların kanlı izlerini fark ediyorduk. Kurtlar ve Ayılar karı eşeleyerek altından insan ölüleri çıkartıyorlardı...”⁶⁹³ Diyerek durumun vahametini gözler önüne sermiştir.

6.9. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar, belli bir alanda yayılıp çok fazla kişinin aynı süre zarfı içerisinde hastalanması olarak nitelendirilmektedir. Bu hastalıklar, toplumu derinden etkileyen kitlesel sağlık sorunlarıdır.⁶⁹⁴

⁶⁹²Erol Karayel, “Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 158-159.

⁶⁹³A. Fonvill, *Çerkezya Bağımsız Savaşı (1863-1864)*, Rusçadan Çev.: Murat Papsu, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 64.

⁶⁹⁴Tuğba Erdem, “1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul, 2014, s. 171.

Salgın hastalıkların birden çok nedeni vardır. Fakat bundaki en önemli etkinin insandan kaynaklı olduğu yönündedir. Nüfusun fazla olduğu yerleşim yerleri bakterilerinin gelişmesinde en uygun ortamlardır. Böylelikle artan nüfus ve çevre kirliliği salgın hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Salgın hastalıklar tarihi için 19.yüzyıl üzerinde önemle durulması gereken bir dönemdir. “Kara Ölüm” diye adlandırılan veba salgını bu dönemde zuhur etmiştir. Yine aynı dönemde tifo ve sıtma salgınları olmuştur. Sözü edilen yüzyılda Kafkasya bölgesinde de salgın hastalıklar yaşanmıştır. Bu dönem de hastalıkların birçoğu veba olarak adlandırılmaktadır. Bundan dolayı veba olmayan ancak toplu ölümlere neden olan salgın hastalıkların çoğuna veba denilmiştir. Salgın hastalıklar bilhassa Abhazlar ve Çerkezler arasında yoğun bir etki göstermiştir. Kabardaylar, Çerkezler arasında salgın hastalıklardan en çok etkilenen kabiledir. Kafkasya’da 19.yüzyıl’da ortaya çıkan bir diğer hastalık ise koleradır. 1864 yılında Kafkasya baş gösteren diğer bir salgın hastalık ise sıtmadır. Sıtma salgınının Kafkasya’da ortaya çıkması çok normaldir. Çünkü sıtma hastalığı nemli yerleri ve bataklıkları sever. Örneğin, Kuban bölgesi otlak alanlar açısından çok zengindir. Kışın şiddetli yağmurların görülmesi ve yazın kuraklıkların yaşanması bataklıkların oluşması için elverişliydi bu sebeple sıtma salgını bu bölgede zuhur etmesi çok olası bir durumdur.⁶⁹⁵

1857 ve 1862 yılları arasında gelişen önemli sayılabilecek göç dalgaları, 1863-1864 yıllarındaki büyük göç dalgalarına göre başka bir açıdan farklılık göstermektedir. Bunlar doğrudan Osmanlı başkenti Dersaadeti ilgilendirmiştir. 1859’un ağustos ayında İstanbul’a gelen bir grup Çerkez, o dönemde camii olarak kullanılan Aya Sofya’nın bulunduğu mahalle de iskân edilmiştir. 1859’un sonunda ortaya çıkan bu durumun vahameti, ancak sonraki yıllarda daha büyük insani felaketler meydana gelince önemini kaybetmiştir. 1860’ta Dersaadette kolera salgını olmuştur ve bu salgının Tatar ve Çerkez sığınmacılar sebebiyle yaşandığına dair güçlü şüpheler vardır. Bu şüphe uyandıran gelişmeler, Osmanlı hükümetini ciddi bir karar almaya sevk etmiştir. Bu karar genel anlamda Dersaadete bir daha hiç sığınmacı kabul etmemeyi ve hatta katiyen Dersaadetten geçmemeleri istenmiştir. Osmanlı Devleti, 1838’de Meclis-i

⁶⁹⁵T. Erdem, a.g.e., s. 172-177.

Tahaffuz kurmuştur. Daha sonraki yıllarda ise bu kurum Meclis-i Umur-ı Sıhhiye olarak tanınmıştır.⁶⁹⁶

Muhacirlerin üst üste yığılması, sağlık tedbirlerinin yeterince alınmaması, soğuk, kıtlık gibi nedenlerden ötürü iskân gönderilemeyen muhacirlerden bir kısmı hastalanarak hayatlarını kaybediyordu. 2 Nisan 1861'e kadar Osmanlı topraklarında bulunan 150.000 muhacirden 50 bini ölmüştü. Ancak 1861 yılından itibaren muhacirlerin daha büyük kitleler halinde gelmeleri sebebiyle sıkıntılar daha da artış gösterdi. Bir taraftan devlet adamları bu sıkıntıları gidermenin çarelerini ararken, diğer yandan da uzun zaman yerleştirilmeden kalan bazı muhacir grupları umutları kırılarak Kafkasya'ya geri dönme eğilimleri göstermiş ve hatta bazıları yurtlarına geri dönmüştür.⁶⁹⁷

Tehcir nedeniyle kitlesel göçler esnasında, kötü koşullar sebebiyle ve hijyene hiçbir şekilde dikkat edilmediği için salgın hastalıklar ortaya çıkıyordu. Yetersiz beslenme, büyük grupların yetersiz ve uygun olmayan yerlerde kalmaları da sayılabilir. Doğal olarak, göç edenlerin geçtikleri yerlerde ve vardıkları yerleşim birimlerinde yaşayanlara da bulaştırarak bu hastalıkların kurbanı oluyorlardı. "Kara Ölüm" olarak nitelendirilen veba hastalığından kaynaklı ciddi bir salgın 1806 ila 1807 arasında özellikle Kabardaylar ile Abhazları kırıp geçirmişti. Aynı değerlendirme 1860 yılına kadar vitaminsizlik hastalığı ve sıtma içinde yapabilmektedir. Bu hastalık genellikle kıyı şeridinde, Kuban Nehri boyunca nemli ve bataklık bölgelerde görülüyordu. Aksine, 1825 yılında Kabardayları kırıp geçiren salgın hastalıklar, 1822 ile 1825 yılları arasında General Yevdokimov'un operasyonları sonucu ortaya çıkmıştır. Yiyecek kaynaklarının yok edilmesi yüzünden halk, toprakları daha az verimli ve iklimi daha sert bölgelere gidiyordu. Yiyecek stokları azaldığı için açlık ve zayıf düşme neticesinde kitlesel hastalıklar baş gösteriyordu. Yermolov'un kendisi de "Veba'nın" müttefikleri arasında olduğunu kabul etmiştir. Böylece 19.yüzyılın ilk çeyreğinde Kabardaylar, önemli bir nüfus kaybına uğramıştır. 1864 yılında gelen muhacirler ile o yıl hastalık kapmış olanlarda özellikle çiçek ve tifo öne çıkıyordu. 1865 yılında ise dünya çapında bir kolera salgını oldu. Yapılan resmî açıklamalara göre 11 bin kişi bu hastalıktan yaşamını yitirmiştir. Ancak gerçekte, bu rakamın iki katı kadar kişinin salgın sonucunda ölmüş olduğu varsayılıyor. Diğer yandan 1864 yılında gelmiş olan

⁶⁹⁶F. L. Grassi, a.g.e., s. 91-92.

⁶⁹⁷B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 126-127.

muhacirlerin pek çoğu 1865'te yeni bölgelere yerleştirilmişti. Yeni göçler, büyük oranda kara yoluyla yapılıyordu. Bu yüzden 1865'ten itibaren göç sırasında yaşanan ölümlere yönelik tahmini bir oran vermek neredeyse mümkün olmuyordu.⁶⁹⁸

Muhacirlerin giderek kalabalıklaşması ve iskelelerde yığılmalarının yanında, bakımsızlık ve sağlık tedbirlerinin yeterince alınamayışı gibi sebeplerle aralarında çeşitli hastalıklar yayılmıştır. İskelelerde fazla bekletildikleri için iskân yerlerine hemen sevk edilmediklerinden bu durum daha da vahimleşmiştir. Onlar için gönderilen ve görevlendirilen doktorların sayısı da az olduğu için yeterli olamamışlardır.⁶⁹⁹

Kısa bir süre sonra tifo şikâyetleri görülmeye başlandı. 1864'ün Haziran ayından Kasım ayına kadar altı aylık bir süre içerisinde 500 Müslüman bu hastalığa yakalandı ve bunların 200 kadarı hayatını kaybetmiştir.⁷⁰⁰

Trabzon'daki İngiliz Konsolosu Stevens, *“Salgın hastalıkların özellikle de tifonun hem Çerkezler hem de Trabzon'un yerli halkı arasında korkunç bir hızla yayılmakta olduğunu, şehirdeki üç Avrupalı doktordan Fransız olanının o gün tifodan öldüğünü ve Emin Paşa'nın maiyetinde çalışan pek çok görevli'nin Çerkezlerle temasta buldukları için ya ağır hasta ya da hayatını kaybetmiş bulunduğunu anlattıktan sonra Osmanlı idari memurlar arasında sıklıkla görülmekte olan yiyicilik ve sahteciliğin Çerkez meselesini de zora soktuğunu ileri sürüyordu.”*⁷⁰¹

Böylece Bab-ı Ali Hükümeti bir süre önce Trabzon'a Çerkez muhacirlere verilmesi için eski askeri kıyafetler ve bir kısım ilaçlar göndermişti. Bunlardan ilki epey işe yararken ikincisinin hiçbir faydası görülmemişti. Çünkü “İlaçların sağlanması ve gönderilmesi işini yapanlar her zaman olduğu gibi hükümetin değil kendilerinin çıkarlarını ön planda tuttuklarından o sırada en çok ihtiyaç duyulan ucuz ve basit ilaçlar yerine komisyon bedeli elbette hükümet bütçesinden karşılanmaktaydı. Son derece pahalı ve Avrupa'dan ithal ama mevcut salgınla mücadele de hiçbir işlevi olmayan ilaçlar göndermişlerdi. Stevens'in raporu *“Trabzon şehrinin Çerkez göçleri sonrası aldığı görünüme dair son derece karanlık bir tablo çizmekteydi. Mezarlıklarda ölüleri defnedilecek yer bulunamıyor, şehrin içme suyu ihtiyacını karşılayan ana su*

⁶⁹⁸F. L. Grassi, a.g.e., s. 96-98.

⁶⁹⁹B. Habiçoğlu, a.g.e., s. 123-124.

⁷⁰⁰F. L. Grassi, a.g.e., s. 113.

⁷⁰¹N. Çiçek, a.g.e., s. 55.

kaynağında yüzen Çerkez cesetleri bulunduğu için temiz su bulmakta güçlük çekiliyor, sokaklar pislikten geçilmiyor, erzak ve yakıt giderek tükeniyor, tüm bunlar da salgın hastalıkların yayılmasında önemli rol oynuyordu. Steven's "ulaşılabilir en güvenilir ve sağlıklı bilgilere göre" ibaresini eklemeyi ihmal etmeyerek Aralık 1863'den Rapor'un yazıldığı 19 Şubat 1864'e değin "Trabzon'da ölenlerin sayısının 3500'ü bulunduğunu endişeli ifadelerle" bildirmekteydi. Bunlardan 3000 'i Çerkez göçmeni, 470'i Türk, 36'sı Rum, 17'si Ermeni, 9'u Katolik ve 6'sı Avrupalı idi".⁷⁰²

Yüzlerce dağlı, bütün mallarını ve mülklerini bırakarak Tuapse, Soçi, Anapa, Novorovssiski ve diğer limanlara birikti. Karadeniz'in Kafkasya kıyısına çıkan yüzlerce gemi Trabzon ve Samsun ana çıkış limanlarında, hastalığa tutuldu. Soğuk, kıtlık ve salgın hastalıklardan binlerce insan ölüyor. Adeta bir can pazarı yaşanıyor. O döneme şahit olan ve Rus yönetiminin askeri sömürgeci işgaline hak veren A. P. Berje şunları yazdı: "17 bin dağlının toplandığı Novorossiysk koyunda gördüklerimi unutmuyacağım. Hristiyan olsun, Müslüman olsun, Ateist olsun onların durumlarını görenler mutlaka çöker ve perişan olurdu. Ruslar, Çerkezlere hayvanlara bile yapılmayacak şeyler yaptılar. Şu gördüğüm olayları kâğıda gözyaşım damlamadan nasıl yazacağım? Kışın soğukunda kar, yağmur altında, evsiz, yiyecek ve elbisesiz bu insanları tifo ve çiçek hastalığı da durumlarını iyice kötüleştiriyordu. Anasız kalmış bebekler ağlaşıyor, aç bebekler ölmüş annelerinin göğüslerinden anne sütü arıyorlardı; genç bir Çerkez kadını paçavralar içinde, açık havada, ıslak toprağın üzerinde iki yavrusu ile birlikte uzanmış, biri ölüm öncesi çırpınışlarla yaşamla mücadele veriyor, diğeri ise soğuktan kaskatı kesilmiş annenin göğsünden açlığını gidermeye çalışıyor. Binlerce insan göz önünde ölüp tükeniyordu ve böyle manzaralara sık sık rastlanıyordu."⁷⁰³

Meclis-i Sıhhiye tarafından bildirilen bilgiye göre "Trabzon'da mevcut olan göçmenlerde ishal, karahumma ve çiçek hastalıkları olarak bunlardan günde yirmi kadar ölümlerin zuhur ettiği Trabzon tabibi tarafından ifade olunmuştur. "Muhacirlere hiçbir yardımdan kaçınılmadığını ama uygun olmayan bir mevsimde çırılçıplak memleketleri iskelelerinden kalıp, sonra bulabildikleri kayık ve sandallara binip, ama kış mevsimi olması dolayısıyla bir müddet deniz de kalan çoluk çocuk ve kadınların soğuktan ve açlıktan dolayı büyük bir ıstırap yaşadıkları, salgın hastalıklara uğradıkları ve yola çıktıktan sonra çiçek hastalığına yakalandıkları"

⁷⁰²a.g.e., s. 55-57.

⁷⁰³C. Aslan, a.g.e., s. 104-105.

bildirilmektedir. 24 Şubat 1864 tarihinde Trabzon valiliğine ve Yaver Efendiye hitaben yazılan bir yazıda ise “*Trabzon da bulunan bir muhacirin içinde hastalık zuhuruyla ziyadece telefat vuku’u bulmakta olduğu.*” ifade edilmiştir. Trabzon’da bulunan tüm doktorların bu işle görevlendirilmesi istenmiştir ve aynı zamanda gerekli her türlü tedbirin alınması istenmiştir. 23 Mart 1867 tarihinde kalabalık gelecek olan Abhaz kabilesinin sevk ve iskânlarında seferin zorluğu ve muktedir nedenlerden ötürü bunlar içinde ortaya çıkan hastalıkların (Çiçek, Karahumma, İshal vb.) tedavisi amacıyla sıhhiye meclisi tarafından hal ve hareketlerine dikkat edecek uygun ve muktedir hekimlerin seçilerek yanlarına ne şekilde hareket edeceklerine dair talimat-ı mahsusa verilerek görevlendirmeleri istenmiştir. Bu talimatname sonucunda “Sıhhiye Komisyonu” tarafından memleket halkının sağlıkları için üç doktorun seçilip tayin edilmesi kararlaştırıldı. Harbiye Nezareti’ne hitaben Sadaret tarafından yazılan 8 Nisan 1867 tarihli raporda “*4000 familya halinde kalabalık bir Abhaz grubunun gelmekte olduğundan bahisle sağlıklarını muhafaza etmek ve barındırılacak yerlerinin tespit ve tertip edilmesi için her türlü tedbirin alınması istenmiş, ayrıca sefer esnasında kaptıkları hastalıkları bertaraf etmek için Trabzon, Samsun ve Sinop iskelelerine birer karantina memuru tayin edilmesi de emir edilmiştir*”.⁷⁰⁴

⁷⁰⁴A. Pul, a.g.e., s. 204-205.

7. YEDİNCİ BÖLÜM

7.1. Kuzey Kafkasya’da Sürgün Sonrası (XX. Yüzyıl’da) Siyasi Yapı

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi uzun süren Kafkas- Rus mücadelesini kaybeden Kuzey Kafkasya halkları, Çarlık Rusyasının egemenliği altına girmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyasında meydana gelen Bolşevik Devrimi, Kuzey Kafkasyalılar için vatanlarına yeniden sahip çıkabilmek ve Rusları topraklarından çıkarmak için yeni bir fırsat yaratmıştır. Fakat Kuzey Kafkasyalıların başlattığı mücadele çeşitli sebeplerle bir kez daha başarısız olmuştur. Bolşevikler, Güney Kafkasya’yı ve ardından da Kuzey Kafkasya’yı Sovyetler Birliğine bağlamışlardır.⁷⁰⁵

Günümüzde Kafkasya’da bulunan siyasi yapı hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse;

Rusya Federasyonu’na bağlı Kuzey Kafkasya’da yedi özerk cumhuriyet yer almaktadır. Kafkasya bölgesinde, üç bağımsız cumhuriyet, dokuz özerk cumhuriyet bulunmaktadır.⁷⁰⁶

Bağımsız Cumhuriyetler

- Azerbaycan Cumhuriyeti
- Gürcistan Cumhuriyeti
- Ermenistan Cumhuriyeti

Özerk Cumhuriyetler⁷⁰⁷

- “Dağıstan Özerk Cumhuriyeti
- Çeçen Özerk Cumhuriyeti
- İnguş Özerk Yönetim Birimi
- Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti
- Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti

⁷⁰⁵Nurgün Koç, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kuzey Kafkasya’da Ortaya Çıkan Siyasi Gelişmeler ve Türkiye”, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C. 14, S. 27, Kış 2019, s.111-137.

⁷⁰⁶H. Kantarcı, a.g.e., s. 56.

⁷⁰⁷Özerk Cumhuriyetler: Federal yapıları devletler kategorisine giren egemenlik hakları, bir üst egemen güç vasıtasıyla anayasal olarak denetlenebilen fakat dış ilişkiler hariç egemenlik yetkisini kendi sınırları dâhilinde kullanabilen, cumhuriyet niteliğine sahip olmaları dolayısıyla elde ettikleri otoriteyi yasa çıkartma yetkisi sayesinde yerine getiren devletlerdir.

- Kabarday- Balkar Özerk Cumhuriyeti
- Karaçay- Çerkez Özerk Yönetim Birimi
- Adigey Özerk Yönetim Birimi
- Abhazya Özerk Cumhuriyet
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti”⁷⁰⁸

7.1.1. Bağımsız Cumhuriyetler

7.1.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan, kuzeyde Gürcistan ve Rusya, güneyde İran, doğuda Hazar Gölü ve batıda Ermenistan ile çevrili bir Güney Kafkasya ülkesidir.⁷⁰⁹ Azerbaycan doğal zenginliklerde olduğu gibi nüfus ve yüzölçümü bakımından da Kafkasların en büyük ülkesidir.⁷¹⁰ Ülkenin yüzölçümü 86.100 km kare olup, nüfusu 7.581.000’dir. Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde yüzölçümü en büyük olan devletin yönetim şekli cumhuriyettir.⁷¹¹ Resmi dili ise Azerbaycan Türkçesidir.⁷¹² Ancak Azerbaycan’da Rusça dili de oldukça yaygındır. Altay Türklerinin Oğuz kolundan olan Azerbaycan Türkleri, Anadolu Türklerinden sonra ikinci kalabalık Türk topluluğudur. Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ve Güney Azerbaycan’ın asıl ve en eski yerli toplumdur.⁷¹³ Kafkasya Müslümanlarının hemen hepsi Sünni mezhebindeyken Azerbaycanlılar Şii mezhebindendir.⁷¹⁴ Başkenti Bakü olup yüzölçümü 86.600 kilometrekaredir. Yaklaşık 1,5 milyon nüfusa sahip en büyük şehirdir.⁷¹⁵

7.1.1.2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

Azerbaycan’a bağlı olduğu halde, ana ülkeyle kara bağlantısı olmayıp Türkiye’nin Iğdır sınırı ile Ermenistan ve İran arasında bulunan özerk cumhuriyettir. Yüzölçümü 5500 km kare olup, nüfusu 320.000’dir.⁷¹⁶

⁷⁰⁸Ramazan Özey, *Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2010, s. 82.

⁷⁰⁹Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya’nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2014, s. 166.

⁷¹⁰Alaeddin Yalçinkaya, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2016, s. 58.

⁷¹¹A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 58.

⁷¹²gös.yer.

⁷¹³T. Deniz, a.g.e., s. 166.

⁷¹⁴A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 58.

⁷¹⁵R. D. Özbay, a.g.m., s. 410.

⁷¹⁶A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 64.

7.1.1.3. Gürcistan Cumhuriyeti

Kuzeyde Rusya, güneyde Ermenistan, güneydoğu ve doğuda Azerbaycan, güneybatıda Türkiye ve batıda Karadeniz ile çevrili bir Güney Kafkasya ülkesidir.⁷¹⁷ Başkenti Tiflis olan ülkede resmi dil Gürcüce olup⁷¹⁸ kendine özgü bir alfabesi vardır.⁷¹⁹ Başkent Tiflis'in nüfusu ise 1. 5 milyondur.⁷²⁰ Ülkenin yüzölçümü 69.700 km kare olup nüfusu 5.300.000'dür.⁷²¹ Bağımsızlık sonrası Gürcistan'da iki kez nüfus sayımı yapılmıştır. Bunlardan ilki 2002 yılında ikincisi ise 2014 yılında gerçekleşmiştir. Yapılan son sayımlara göre “ % 45.1'ini (224.606) Borçalı Türkleri, % 44.7'sini (222.450) Gürcüler, %6.4'ünü (31.777) Ermeniler, %1.5'ini (7.415) Yunanlılar, % 1.9'unu (6.464) Ruslar ve diğer halklar oluşturmaktadır. 2014 verilerine göre ise; Gürcülerin nüfusu 249.479, Borçalı Türklerinininki 177.032, Ermenilerin 21.500, Rusların nüfusu ise 2.631'dir. Ayrıca bölgede Osetler (810), Yezidiler (305), Ukraynalılar (510), Kistler (25) ve diğer halklar da yaşamaktadırlar.”⁷²² 4.yüzyılın başlarında Hıristiyanlığı kabul etmiştir.⁷²³

7.1.1.4. Acara Özerk Cumhuriyet

Acara, Gürcistan sınırları içerisinde özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştür. Daha sonra Sovyetlerin dağılmasıyla yaşanan problemler nedeniyle özerklik hakları daraltılmıştır. Bu bölge günümüzde coğrafi, tarihi ve kültürel açıdan Türkiye'ye sınırdır.⁷²⁴ 2014 yılında yapılmış olan nüfus sayımının, Nisan 2016 yılının açıklanan sonuçlarına göre bölgenin nüfusu 333.953 kişidir. Bu nüfus sayısı Gürcistan'ın toplam nüfusunun % 9'lük oranına denk gelmektedir.⁷²⁵ Bu bölgenin büyük çoğunluğu Müslümandır. Fakat Sovyet Birliği'nin dağılımı sonrasında bölgeye

⁷¹⁷T. Deniz, a.g.e., s. 97.

⁷¹⁸a.g.e., s. 98.

⁷¹⁹Bayram Güngör, “Kafkasya Bölgesinde Uluslararası Aktörlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Gürcistan”, Sosyal Bilimler Dergisi, s. 40.

⁷²⁰R. D. Özbay, a.g.m., s. 420.

⁷²¹A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 82.

⁷²²Ali Asker - Özge Nur Ögütçü, “Borçalı Türkleri: İslam, Mezhep ve Din Temelli Sorunlar”, *Topluluklar (Azınlık Gürcistan'daki Müslüman Hakları, Kimlik, Siyaset)*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ed.:Ayşegül Aydingün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, s. 222.

⁷²³B. Güngör, a.g.m., s. 40.

⁷²⁴Ali Asker, “Gürcistan'ın Din Siyaseti ve Müslüman Azınlıklar”, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 98, Ed.:Hasan Celal Güzel, Ankara, Aralık 2017, s. 154.

⁷²⁵A. Asker, a.g.e., s. 154.

yönelik uygulanan çeşitli yaptırımlar nedeniyle Acara Müslümanlarının oranında ciddi bir azalma olmuştur.⁷²⁶

7.1.1.5. Ermenistan Cumhuriyeti

Ermenistan, Emeviler devrinde El-cezire eyaletine tabi iken sonraları bu eyaletten ayrılarak doğruca hilafet merkezine bağlanan bu bölgeye Araplar tarafından verilmiş isimdir.⁷²⁷ Ermenistan, kuzeyde Gürcistan, güneyde İran, batıda Türkiye ve doğuda Azerbaycan ile çevrili bir kara ülkesidir.⁷²⁸ Yüzölçümü 29.800 km kare olan Ermenistan'ın nüfusu 3.789.000'dir.⁷²⁹ Başkenti Erivan olan ülkede yaklaşık %92'sini Ermeniler oluşturmaktadır. Diğer önemli etnik grup Ruslar, Dağıstanlılar, Karabağ Ermenileri ve Yezidi Kürtleridir.⁷³⁰ Ülke nüfusunun çoğunluğu Ararat Ovası'nda toplanmıştır. Resmi dilin Ermenice olduğu ülkede egemen inanç sistemi, Hıristiyanlığın Ortodoks Gregoryen mezhebidir.⁷³¹

7.1.2. Özerk Cumhuriyetler

7.1.2.1. Karaçay - Çerkez Özerk Cumhuriyeti:

Çerkez kavminden olan Abhazların oluşturduğu Abhazya Özerk Cumhuriyeti Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir.⁷³² Cumhuriyetin başkenti 115.000 nüfuslu Çerkessk (Batalpaşinsk)'tir.⁷³³ 8 rayondan oluşan ülkenin en önemli şehirleri Karaçay, Arhiz, Hurzuk, Teberda, Zelençuk, Üçköken ve Cögedey Ayacı'dır. Dağıstan'dan sonra en fazla etnik gruba sahip cumhuriyettir. Cumhuriyetin tahmini nüfusu 500.000⁷³⁴dir ve bu nüfusun %45'i Karaçay Türkleri, %30'u Ruslar ve Kazaklar, %12'si Çerkezler, %8'i Abhazlar, %4'ü Nogay ve geri kalan diğer etnik unsurlardan oluşturmaktadır. Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde nüfusun yaklaşık %65'i Sünni Müslüman (Hanefî, Şafii)'dir.⁷³⁵

⁷²⁶gös.yer.

⁷²⁷R. D. Özbay, a.g.e., s. 425.

⁷²⁸T. Deniz, a.g.e., s. 150.

⁷²⁹A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 72.

⁷³⁰T. Deniz, a.g.e., s. 153.

⁷³¹gös.yer.

⁷³²A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 35.

⁷³³R. D. Özbay, a.g.m., s. 442.

⁷³⁴Bazı kaynaklar da 430.000 olarak kaydedilmiştir.

⁷³⁵Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, s. 134-137.

7.1.2.2. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti

Gürcistan'ın kuzeydoğusunda Çeçenistan'ın doğusunda Hazar Gölü'nün batı kıyısında Azerbaycan'ın kuzeyinde ve Rusya'nın güneyinde bulunan özerk bir cumhuriyettir.⁷³⁶ Yüzölçümü 50.300 km kare olup nüfusu 1.854.000'dir.⁷³⁷ Başkenti, Hazar Gölü'nün batı kıyısında yer alan askeri ve ticari liman kenti "Mahaçkale'dir".⁷³⁸ Dağıstan Cumhuriyeti'nin nüfusu 2011 verilerine göre 2.762.100'dür. Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde ülke nüfusunun üçte biri yaşamaktadır. Buna rağmen ülkenin iskân birimlerinin üçte ikiden fazlası dağlık bölgelere dağılmış durumdadır.⁷³⁹ Bu nüfusun %75'ini yerel halklar oluşturmaktadır.⁷⁴⁰ Dağıstan'da pek çok etnik-linguistik grup birlikte yaşamaktadır. Avarlar, Lezgiler, Dargiler, Kumuklar, Laklar ve Tabasaranları sayabiliriz.⁷⁴¹ Dağıstan'ın en önemli yerleşmeleri başkent Mahaçkale, Kızılyar, Babayurt, Kızılyurt, Hasavyurt, İzberbaş, Buynaks, Kaspiy ve Derbent'tir.⁷⁴²

7.1.2.3. Çeçen Özerk Cumhuriyeti

Başkenti Grozny (Grozni, Cavharkale) olan cumhuriyetin yüzölçümü yaklaşık 16.000 kilometrekaredir. Nüfusun en sık olduğu yer Çeçen düzlüğü (Grozni çevresi) ve Terek vadisidir. Nüfusun çoğunluğu Çeçen ve İnguşlar meydana getirir.⁷⁴³ Cumhuriyetin tahmini nüfusu 1.350.000'dir ve %90'ını Çeçenler oluşturmaktadır. Çeçenistan'ın en önemli yerleşim yerleşmeleri Şelkovskiy, Gudermeskiy, Şatoyskiy ve Vedenskiy'dir. Çeçenistan'da yaklaşık 20.000 Kumuk, Nogay, Tatar ve Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Çoğunluğu Sunni Şafii olan toplumda Nakşibendilik ve Kadirilik tarikatları çok etkilidir.⁷⁴⁴ Yüzölçümü yaklaşık 15.500 km karedir.⁷⁴⁵

⁷³⁶a.g.e., s. 175.

⁷³⁷A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 55.

⁷³⁸T. Deniz, a.g.e., s. 175.

⁷³⁹Ali Asker, Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler, *Atatürk Kültür Merkezi*, 2012, s. 535.

⁷⁴⁰T. Deniz, a.g.e., s. 177.

⁷⁴¹R. D. Özbay, a.g.m., s. 433.

⁷⁴²T. Deniz, a.g.e., s. 179.

⁷⁴³R. D. Özbay, a.g.m., 436.

⁷⁴⁴T. Deniz, a.g.e., s. 158.

⁷⁴⁵A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 43.

7.1.2.4. İnguş Özerk Yönetim Birimi

Batıda Kuzey Osetya, doğuda Çeçenistan ve güneyde Gürcistan arasında yer alan en küçük yüz ölçümüne sahip bir özerk cumhuriyettir.⁷⁴⁶ Başkenti “Magas” olan cumhuriyetin yüzölçümü yaklaşık 3.600 kilometrekaredir. Şehrin kurucusu Kartsal Malgasov’dur.⁷⁴⁷ Cumhuriyetin tahmini nüfusu 475.000’dir ve bu nüfusun çoğunluğunu %95’ini İnguşlar ve Çeçenler oluşturmaktadır. Nazran, Malgobek ve Sunzhen olmak üzere üç rayona sahiptir.⁷⁴⁸ İnguşlar, Çeçenler gibi eski Kafkasya halklarından olup daha önce Hristiyan veya pagan oldukları halde 19.yüzyılda Müslüman olmuşlardır. İnguşça, Kafkaslarda Nah dil topluluğundan sayılır.⁷⁴⁹

7.1.2.5. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti

Kafkasya’nın otokton haklarından biri olan Osetler, günümüzde Kuzey Osetya ve Güney Osetya olarak bölünmüş iki özerk cumhuriyet içerisinde yaşamaktadırlar. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti kuzeyde Rusya, güneyde Güney Osetya, batıda Kabardin-Malkar Özerk Cumhuriyeti ve doğuda İnguşetya Özerk Cumhuriyeti ile çevrilidir.⁷⁵⁰ Yüzölçümü 8.000 km kare olup nüfusu 640.000⁷⁵¹ ve başkenti Terekale’dir.⁷⁵² Osetlerin çoğunluğu Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti’nde yaşamaktadır. Nüfusun %65’ini Osetler, %20’sini Ruslar, %3’ünü İnguşlar, %12’sini ise Kumuklar, Gürcüler, Ermeniler, Ukraynalılar, Almanlar, Rumlar, Koreliler, Çeçenler, Azerbaycan Türkleri, Kabardinler, Tatarlar oluşturmaktadır.⁷⁵³ Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetin Sovyet döneminde Rusça ismi Severo-Osetinskaya Avtonomnaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya Respublikadır.⁷⁵⁴

7.1.2.6. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti

Güney Osetya ise kuzeyde Kuzey Osetya ile güneyde Gürcistan arasında yer almaktadır ve yüzölçümü yaklaşık 4.000 kilometrekaredir.⁷⁵⁵ Nüfusu ise 99.000 olan cumhuriyetin yönetildiği merkez Tskhinvali’dir.⁷⁵⁶

⁷⁴⁶T. Deniz, a.g.e., s. 150.

⁷⁴⁷a.g.e., s. 151.

⁷⁴⁸T. Deniz, a.g.e., s. 151.

⁷⁴⁹A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 41.

⁷⁵⁰T. Deniz, a.g.e., s. 211.

⁷⁵¹Bazı kaynaklarda nüfus 750.000 diye geçmektedir.

⁷⁵²A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 39.

⁷⁵³T. Deniz, a.g.e., s. 216.

⁷⁵⁴A. Yalçinkaya, a.g.e., s. 39.

⁷⁵⁵T. Deniz, a.g.e., s. 211.

7.1.2.7. Kabarday- Balkar Özerk Cumhuriyeti

Kendisini nal şeklinde çevreleyen dağlardan adını alan “Nalçık” cumhuriyetin başkentidir.⁷⁵⁷ Nüfusu 800.000 ve yüzölçümü 12.500 km karedir. Nüfusunun %50’sini Kabardaylar, %32’sini Ruslar, %10’unu Balkarlar oluşturur.⁷⁵⁸ Balkarlar daha çok, Karaçayların doğusunda Baksam, Çegem ve Çerek nehirlerinin geçtiği vadilerde yoğunlaşmışlardır.⁷⁵⁹

Şehrin temelleri 1818 yılında askeri müstahkem olarak atılmıştır. Malka ve Terek Nehri arasında kalan sahaya “Büyük Kabarday”, buranın doğusunda Mosdegu gölgesinde kalan sahaya ise “Küçük Kabarday” adı verilmektedir.⁷⁶⁰ 10 rayondan oluşan ülkenin en önemli yerleşmeleri Terek, Malka, Zolskıy, Baksanskıy, Bızıngı, Pşıngangu, Hotohsukuey ve Kondelen’dir.⁷⁶¹

7.1.2.8. Adigey Özerk Yönetim Birimi

Kuban Irmağının sağ ve sol sahillerindeki ovalıktan güneyde Soçi şehrinin yakınlarına kadar olan kısmı kapsar.⁷⁶² Başkenti Maykop olan cumhuriyetin yüzölçümü yaklaşık 7.700 kilometrekaredir. Maykop adı, Adigece Mıyekhuape’den gelmektedir.⁷⁶³ Bu isim “yaban elması ağaçları diyarı” anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin tahmini nüfusu yaklaşık 550.000’dir ve bu nüfusun ancak %25’i Adigelerden oluşmaktadır.⁷⁶⁴ Nüfusun %68’ini Ruslar, %23’ünü ise Adigeler oluşturmaktadır.⁷⁶⁵ Bölge 7 rayondan oluşmaktadır. Bunlar; Tahtamukay, Tevuçeç, Krasnogvard, Şovgenov, Giagin, Koşehabl ve Maykop’tur.⁷⁶⁶ İslamiyet en yaygın din olup nüfusun çoğunluğu Sünni (Hanefi-Şafii) Müslümanlardan oluşmaktadır.⁷⁶⁷

7.1.2.9. Abhazya Cumhuriyeti

Gürcistan’ın Rusya ile kuzeybatı sınırını oluşturan Abhazya Cumhuriyeti, kuzeyde Rusya, kuzeydoğuda Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyet ve batıda Karadeniz

⁷⁵⁶A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 91.

⁷⁵⁷T. Deniz, a.g.e., s. 143

⁷⁵⁸A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 38.

⁷⁵⁹R. D. Özbay, a.g.m., s. 439.

⁷⁶⁰T. Deniz, a.g.e., s. 143.

⁷⁶¹gös.yer.

⁷⁶²R. D. Özbay, a.g.e., s. 449.

⁷⁶³T. Deniz, a.g.e., s. 109.

⁷⁶⁴gös.yer.

⁷⁶⁵A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 33.

⁷⁶⁶T. Deniz, a.g.e., s. 110.

⁷⁶⁷a.g.e., s. 111.

ile sınırdır.⁷⁶⁸ Yüzölçümü yaklaşık 8.700 km kare olup nüfusu 537.000 cumhuriyetin başkenti “Sohum’dur.”⁷⁶⁹ Abhazya’da nüfusun %30’u Sünni Müslüman, geri kalanı ise Ortodoks Hristiyan’dır.⁷⁷⁰ Abhazya’nın tahmini nüfusu 255.000 civarındadır.⁷⁷¹ Karadeniz kıyısında yoğunlaşan nüfusun çoğunluğunu Abhazlar, geri kalanını ise Gürcüler, Ermeniler, Ruslar ve Megreller oluşturmaktadır. Kendilerine özgü Abhazca dilini konuşmaktadırlar.⁷⁷²

⁷⁶⁸a.g.e., s. 225.

⁷⁶⁹A. Yalçınkaya, a.g.e., s. 88.

⁷⁷⁰T. Deniz, a.g.e., s. 225.

⁷⁷¹a.g.e., s. 229.

⁷⁷²gös.yer.

SONUÇ

Tarih boyunca çeşitli ticaret ve göç yolları üzerinde bulunan Kafkasya, pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli kavimlerin ana geçiş noktası olduğu için pek çok etnik grubu da bünyesinde barındırmıştır. Bölgenin sarp ve geçit vermez dağları arasında çok fazla etnik kökenlerin bulunması bölgeyi aynı zamanda dilsel açıdan da zengin kılmıştır. Bu durumdan ötürü Kafkasya için son derece karmaşık bir toplum yapısı olduğunu söyleyebiliriz.

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli zenginliğe sahip olan Kafkasya, tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Örnek verecek olursak; İngiltere’de Kafkasya’ya sahip olmak istemiştir. Rusya’nın Kafkasya’ya yönelmesiyle İngiltere bu duruma karşı çıkmış ve hatta Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslara karşı her zaman Osmanlıyı desteklemiştir. Çünkü o bölge de güçlü bir kuvvetin olması İngiltere’yi her zaman endişelendirmiştir. İngiltere aynı zamanda bu yayılcı politika da kendi siyasi çıkarları zedeleneceği için de endişe yaşamıştır.

Rusya’nın siyasi birliğini tamamlamasıyla beraber siyasi ve ekonomik açıdan önemli seviyeye ulaştıran Çar I. Petro, Kafkasya’ya yönelerek kolonizasyon faaliyetlerine başlamıştır. Çünkü sınırlarını Anadolu ve İran üzerinden Fırat ve Dicle Nehirleri arasından Akdeniz’e ulaştırmayı hedeflemiştir. Rusya’nın düşüncesine göre; Kafkasya’ya hâkim olmak aynı zamanda jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hazar Denzine de hâkim olmak demektir. Aynı zamanda Hazar havzasına sahip olmak Hindistan ve Türkistan ticaretine de hâkim olmak demektir. Bundan dolayı Kafkasya’ya sahip olmak Rusya’nın siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için büyük bir fırsattır.

Rus Çarı I. Petro’dan sonra gelecek olan halefleri de emperyalist harekete büyük ivme kazandıracaktır. Rusya’ya adeta altın çağı yaşatan Alman asıllı Çarice II. Katerina, Kırım’ı ilhak ettikten sonra Kafkasya’yı ele geçirmek için uzun yıllar sürecek olan mücadeleyi başlatmıştır.

1762 ve 1796 yılları Türk-Rus ilişkilerinin dönüm noktası olmuştur. Bu dönemle beraber 19.yüzyıl Rusyası’nın temelleri atılmıştır.

Sıcak denizlere inme gayesi olan Çarice II. Katerina, saldırgan ve emperyalist bir tutum izlemeye devam etmiştir. Osmanlı'nın Karadeniz üzerindeki hâkimiyetini sonlandırarak, Karadeniz'i bir Türk gölü olmaktan çıkartıp daha sonra boğazlar üzerinden hâkimiyetini gerçekleştirerek Karadeniz ve Boğazlar aracılığı ile sıcak denizlere yani Akdeniz'e inmeyi amaçlamıştır.

Altın Ordu Devleti yıkıldıktan sonra yerine kurulmuş olan Kazan, Kırım, Astrahan, Nogay ve Sibir hanlıkları kurulmuştur. Bu hanlıkların yıkılmasından sonra Moskova Knezliği büyüyüp gelişme göstererek Çar III. Ivan zamanında bağımsızlıkları için ciddi mücadeleler vermiştir. IV. Ivan dağılmış olan Türk hanlıklarından yararlanmasını fırsat bilmiştir. Öyle ki o dönem de yaşanan en ufak problemlerde dahi kendilerini büyük bir İmparatorluğun padişahını muhattabı kabul görmüşlerdir. Rusya henüz knezlik halindeyken Osmanlı Devleti bölgedeki knezlikleri Kırım hanları tarafından yönetmeseydi yani Kırım ve Kafkasya'ya daha fazla ehemmiyet verseydi. Rusya bu kadar nüfuz sahibi olmayabilirdi.

Osmanlı Devleti, 1578-1579 yıllarından sonra Kafkasya ile yeteri kadar alakadar olamamıştır. Rusya'nın 1774 yılında Kırım'ı ilhak etmesi üzerine Osmanlı Devleti bu tarihten sonra rotasını Kafkasya bölgesine çevirmiştir. Osmanlı hükümeti bölge de nüfuzu arttırmak için Çerkez Asıllı olan Ferah Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında yapılan savaşlarda Çerkez halkı her zaman Osmanlı'yı desteklemiş ancak Osmanlı Devleti bu savaşlar sonrasında devam eden Rus baskılarına rağmen Çerkez halkının yanında olamaması Çerkezleri, Osmanlı Devleti'ne küstürmüştür. Fakat Osmanlı Devleti bu durumun sebebinin şu şekilde açıklamıştır. Osmanlı Devleti, 19.yüzyıl'da Rusya'ya karşı büyük kayıplar verdiği için güçsüz konumdaydı. Yeni bir savaşın getireceği yıkımı kaldıramayacak güçteydi. Bu yüzden Osmanlı, Rusya ile anlaşma yolunu seçmiştir. Bundan dolayı Kafkasya halklarını desteklemesi yeni bir savaşı doğuracağını düşünen Osmanlı tarafsız kalmayı tercih etmiştir.

Rus-Kafkas mücadelesinin devam etmesi üzerine Kafkasya halkları bu duruma elbetteki kayıtsız kalmadılar. Durumun vahametini gören dağlı halk yüzyıllar sürecektir olan amansız mücadeleye girişmişlerdir. Hürriyetin kutsallığı ve bağımsız yaşama arzusu dağlı halkı tek bir çatı altında toplamıştır. Bu halk bağımsızlık mücadelesini emperyalist olan ve siyasi çıkarları uğruna gözlerini hırs bürüyen devlete karşı

başlatmışlardır. Gazavat hareketiyle milli meselelerine dini bir mahiyet kazandırmışlardır. Böylelikle “İmamlar Devri” olarak anılan onurlu bir dönem başlamıştır.

Molla Muhammed devri ile başlayan Müridizm hareketi, İmam Hamzat ve Şeyh Şamil gibi dönemin saygı değer İmamları tarafından sürdürülmüştür. Çetin bir şekilde başlatılan bu bağımsızlık mücadelesi en kanlı safhalarını yaşamalarına rağmen mücadelelerini devam ettirmiştir.

Bir kolonizasyon hareketi olan Kafkas-Rus savaşlarının faturasını şüphesiz bağımsızlık mücadelesi veren ve kendi yurtları için canlarını ortaya koyan çaresiz Kafkasya halklarına kesilmiştir.

Bu savaşların neticesinde galip olan Rusya, bu yerli halka ağır yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Kafkasya halklarını, Hristiyan dinine geçmesi gibi koşullar koyarak Rus halkı içerisinde asimile etmek niyetindeydi ya da Kuban Nehri'nin sol tarafındaki bataklıkların olduğu yerlere sürme düşüncesine sahipti. Bu bölge ise çeşitli hastalıkların ürediği ve insan yaşamının mümkün olmadığı bir sahaydı. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan halk göçe mecbur bırakıldı. Ancak bu yaşanan tehcir esnasında çoğu dağlı halkın yanlarına eşyalarını almalarına bile müsaade edilmedi. Bir miktar aldıkları erzaklarıyla Karadeniz'in hırçın dalgalarında göç ettirildi. Ancak bu göç sağlıklı bir şekilde gerçekleşmedi. Yanlarına hayvanlarını alacakları korkusuyla bu halkın kara yoluyla Osmanlı topraklarına gitmelerine dahi müsaade edilmedi. Daha sonra bu insanları zorla limanlara yığıp fecaati bir şekilde kendi topraklarından kovmak için ellerinden gelen insanlık dışı olayların hiçbirini esirgemediler.

Kafkas-Rus savaşlarının birincisi hazırlık savaşları olarak nitelendirilir. Bu dönemde yerli halk yaşanan savaştan ötürü ülkesini terk etmek durumunda kalmıştır. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi göçler işsizlik, savaş gibi nedenlerle gerçekleşiyordu. Bu savaşların ikincisi ve en kanlı olanında yerli halk daha önce de bahsettiğimiz üzere yurtlarından zorla alıkonuluyordu. Evleri yakılan Kafkasya halkının mallarına el konuldu. Yurtları talan edildi. Milyonlarca kişinin ölümüne sebep olundu. Bu süreçten sonra Kafkasya halkının zorla yerlerinden alıkonulması sürgün tabiriyle birebir örtüşmektedir. Üçüncü dönem savaşları dediğimiz zaman dilimi ise 1859 yılında İmam Şamil'in düşmesinden sonra ki kısmı kapsamaktadır. Ruslar, bu tarihten sonra Kafkasya'yı tamamen ele geçirmiştir. Ayrıca bu dönem Rusların, etnik

temizliğe başladığı dönem olmuştur. Ruslar, yerli halkı ya yurtlarından kovacak ya da istedikleri yerlerde iskân ettirecek ya da Hristiyanlığı ve dillerini benimseterek Kafkasya halkını asimile edecekti. Osmanlı Devleti, ülkesine göç eden Kafkasya halkına dönemin zor şartlarına rağmen, her türlü desteği sağlamaya çalışmıştır. Devlet, doktor ve ilaçların temin edilmesi gibi konularda gerekenin yapılması için fermanlar göndermiştir. Aynı zamanda Osmanlı tebaası ellerinden gelen yardımı yapmaktan kaçınmamıştır. Muhacirler, Anadolu'da iskân memurlarının yetersizliklerinden dolayı birtakım sıkıntılar yaşamış olsa da yerli halkın yardımları ve misafirperverlikleri sayesinde ayakta kalabilmişler ve ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir. Ancak bu yıllar da Osmanlı Devleti'nin mali bir çöküntü içerisinde olması yerli halkı da etkilemiş olacak ki uzun yıllar devam eden bu durumdan sıkılmaya başlamışlardır.

21 Mayıs 1864 Rus takvimine göre etnik temizliğin tarihi olarak geçerken Miladi takvime göre 2 Haziran olarak doğruluğu kabul görmektedir. Bir diğer durum Rus kaynaklarında sürgün olarak bu durum ele alınmamıştır. Daha insancıl gösterilerek göç ettirildikleri kaydedilmiştir. Savaş sonrası göç tabiriyle uyuşmamaktadır. Ağır kayıplar verilmiştir. Doğurduğu sonuçlar bakımından "İnsanlığa karşı suç" statüsüne girmektedir Ortada sistematik bir sürgün vardır. Sistematik tehcirler, çalışmamızın birinci bölümünde de ifade ettiğimiz gibi soykırım tanımı içerisine girmektedir. Soykırımın uluslararası hukuk bağlamında ele alınması ise hukukçular tarafında incelenmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerine savrulan Kafkasya halkları günümüzde Rusya'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmektedir. Bugün ise dünyanın çeşitli yerlerinde başta Türkiye olmak üzere Amerika, Ürdün, Suriye, Mısır, İsrail ve Balkan ülkelerinde demografik yapının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Benzer tarihi süreçlerin günümüzde de yaşanması tarihin tekerrürden ibaret ettiğini bir kez daha göstermiştir. Sadece rollerin ve ülkelerin değişiklik gösterdiği aşikârdır. Karadeniz, yüzyıllar öncesinde böylesi tarihi olaylara tanıklık ederken günümüzde de benzeri olayların Akdeniz de yaşanması tesadüf değildir. Her dönem şartların ve kişilerin değişiklik gösterdiği ancak emperyalist tutumun aynı sıcaklığıyla devam ettiği ortadadır.

KAYNAKÇA

1. RESMİ YAYINLAR

A. Arşiv Vesikaları

BOA. A. MKT. MHM, 191/ 13

BOA. A. MKT. MHM, 199/17

BOA. A. MKT. MHM, 201/ 42

BOA. A. MKT. MHM, 209/ 54

BOA. A. MKT. MHM, 226/69

BOA. A. MKT. MHM, 339/ 13

BOA. A. MKT. MHM, 380/ 57

BOA. A. MKT. NZD, 308/ 4

BOA. A. MKT. UM, 395/58

BOA. A. MKT. UM, 443/28

BOA. A. MKT. UM, 450/31

BOA. A. MKT. UM. 390/1

BOA. A. MKT. UM. 395/58

BOA. A. MKT. UM. 470/16

BOA. DH. MKT. 1464/103

BOA. DH. MKT. 1894/45

BOA. DH. MKT. 8/44

BOA. DH. MKT.1576/37

BOA. İ. DH, 449/29711

BOA. İ. DH, 521/35483

2. KİTAPLAR

- Abreg, A. (2006) “Tehlike Çanları ve Umut Arasında Adigeler”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Anadol, C. (1996) *Kuzey Kafkasya'nın Şanlı Tarihinden Altın Sayfalar (Çağımızın Gerçek Kahramanları Çeçenler)*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1997) *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Asker, A. (2012) “Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler”, *Atatürk Kültür Merkezi*.
- Asker, A.-Kahraman, A. (2016) “Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar”, *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar (Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset)*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ed.: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, Ankara, Haziran.
- Asker A.-Öğütçü, Ö. N. “Borçalı Türkleri: İslam, Mezhep ve Din Temelli Sorunlar”, *Topluluklar (Azınlık Gürcistan'daki Müslüman Hakları, Kimlik, Siyaset)*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ed.:Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir.
- Aslan, C. (2011) “1864 Trajedisi”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Aydemir (Çuşha), İ. (1978) *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*, “Kafkasya'nın Eski Tarihi”, Apraz Yayıncılık, İstanbul.
- Aydıngün A. -Asker A.-Üner A., (2016) “Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset”, *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar Azınlık Hakları Kimlik, Siyaset*, Ed.: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, Haziran.
- Baddeley, J. F. (1989) *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Barlas, C. (1990) *Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi (İmamlar)*, Kitabevi, İstanbul.
- Barlas, C. (1999) *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Berkok, İ. (1958) *Tarihte Kafkasya*, İstanbul.
- Berzeg, S. E. (2006) “Kafkasya’daki Yok Etme Savaşı ve Sürgünler Günümüzde de Sürüyor”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Berzeg, S. E. (1998) *Soçi’nin Sürgündeki Sahipleri Çerkezler-Vubıhlar*, Çev.: Aydın O. Erkan Şaplı (T. Tatlok), Kafkasya-Soçi Yöresi Araştırmaları: 1, Ankara.
- Beygue, V. (2000) *Abhazya Tarihi (Başlangıçtan 1921 yılına kadar)*, Abhazcadan Çev.: Papa-pha Mahinur Tuna, As Yayınları, İstanbul, II. Baskı.
- Bice, H. (1991) *Kafkasya’dan Anadolu’ya göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bilge, S. M. (2015) *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, II. Baskı, İstanbul.
- Brzezinski, Z. (2005) *Büyük Santraç Tahtası*, Çev.: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Büyüka, B. Ö. (1986) *Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılış-İlk İnsanlık Kafkas Gerçekleri*, Abhazoloji Yayınları No:4, İstanbul, C. II.
- Cevdet Paşa, *Kafkasya ve Kırım’ın Tarihçesi*
- Cezar, M. (2010) *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumları Yayınları, C. 5. Ankara,
- Çelik, O. (1992) *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, Gelişim Matbaası, Ankara.
- Çiçek, N. (2011) “Talihsiz Çerkezlere İngiliz Peksimeti”: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkez Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Çünatıkho, M. (2002) *Kafkas Tarihi*, Çev.: Fahri Huvaj, Adige Yayınları, C.I, Ankara.
- Davutoğlu, A. (2011) *Stratejik Derinlik (Türkiye’nin Uluslararası Konumu)*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Deniz, T. (2014) *Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya’nın Zorunlu Dönüşümü*, Pegem Akademi, I. Baskı, Ankara.
- Deniz, T. (2015) *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi, Ankara.

- Dolgiyeva, M. B. (2015) “19.Yüzyılda İnguşların Türkiye’ye Göçü”, Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Dubrovin, N. F. (2017) *Çerkezler (Adigeler)*, Rusçadan Çev.: Habibe Eren-Varol Tümer, Kafdav Yayıncılık, Ankara.
- Dudayev, C. (2016) *Özgürlük Kolay Değil*, Küresel Kitap, İstanbul.
- Dzumatova, Z. R. (2015) “Kuzey Kafkasya Dağlıları’nın Türkiye’ye Göçü”, Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Efendizade, M. Ş. (2013) *Azerbaycan ve İnkılabı*, Şirketi-Mürettibiyye Matbaası, Bakü.
- Erdem, T. (2014) “1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Erel, Ş. (1961) *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Ersoy, H. (1993) *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler*, Nart Yayıncılık, İstanbul.
- Esadze, S. (1999) *Çerkezya’nın Ruslar Tarafından İşgali (Kafkas-Rus Savaşlarının Son Dönemi)*, Çev.: Murat Papşu, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara.
- Fonvill, A. (1996) *Çerkezya Bağımsız Savaşı (1863-1864)*, Rusçadan Çev.: Murat Papşu, Nart Yayıncılık, İstanbul.
- Gammer, M. (1996) *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*, Çev.: M. Gökhan Menteş, Nart Yayıncılık, İstanbul.
- Gökçe, C. (1979) *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul.
- Göztepe, T. M. (1946) *İmam Şamil Kafkasya’nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı*, Işık Basım Evi, İstanbul.
- Göztepe, T. M. (1977) *İmam Şamil*, Sebil Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Grassi, F. L. (2017) “Yeni bir Vatan” *Çerkezlerin Osmanlı İmparatorluğuna Zorunlu Göçü*, Çev.: Birgül Göker Perdisa, Tarihçi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul.
- Grigorientz, A. (2000) *Kafkasya Halkları (Tarihi ve Etnografik Bir Sentez)*, (Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar), Çev.: Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yay., İstanbul.

- Güneş, S. (2014) “Rus Kaynaklarına Göre 19.Yüzyıl’da Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul.
- Güngör, F. (2006) “Kafkasya’da Soykırım ve Sürgün (Kısa bir Sosyolojik Tahlil)”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Habiçoğlu, B. (1993) *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânlar*, Nart Yayıncılık, İstanbul.
- Hızal, A. H. (1961) *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Orkun Yayınları, Ankara.
- Hızaloğlu, M. Z. (1958) *Şeyh Şamil (Şimali Kafkasya İstiklal Mücadeleleri)*, Serdengeçti Neşriyat:14, Ankara.
- İnalçık, H. (1999) “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-15121”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanbolat, Y. (1991) *Çerkez Kabilelerinde Boy Adları*, Bayır Yayınları, Ankara.
- Kantarci, H. (2006) *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, I. Baskı.
- Karakhi, M. T. (1987) *Kafkasya Mücahidi İmam Şamil’in Gazavatı*, Haz.: Tarık Cemal, Baskı Evi Matbaa, İstanbul.
- Karayel, E. (2006) “Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2006) “Kafkas Halklarının Sürgünü”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Y. (2015) *Çerkezler I (Tarih-Mitoloji-Gelenek)*, Baskı Evi Matbaa, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. F. (1998) *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Köse, O. (2014) “Rusya’nın Kırım ve Kafkasya’da Hristiyan Nüfusu İskânı Siyaseti (1770-1870),” *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu- Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul.
- Kurat, A. N. (1987) *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kutlu, T. C. (2005) *Çeçen Direniş Tarihi*, Ankara Yayınları, İstanbul.

- Kutsenko, İ. Y. (2011) “Çerkezler: 19. Yüzyıl Soykırımı ve Çağdaş Sorunlar”, Çev.: Orhan Uravelli, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Kyriakidis, T. (2014) “Sanitarian Consequences Of The Caucasian Migration: Three Unpublished Documents From Trabzon’s Italian Consulate”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul.
- Luxembourg, N. (1998) *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, Kayıhan Yayınevi Umumi Neşriyat, Siyasi Tarih Araştırmalar Serisi, İstanbul.
- Mansur, Ş. (1996) *Çeçenler*, Sam Yayınları, Ankara.
- Mehmetov, İ. (2009) *Türk Kafkasyası’nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Haz.: Ekber N. Necef-Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Meram, A. K. (1969) *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayıncılık, İstanbul.
- Noghumuka, Ş. (1974) *Çerkez Tarihi*, Çev.: Vasfi Güsar, Baha Matbaası, İstanbul.
- Onur, D. (2017) “Zaman, Mekân ve Kişi Açısından Göç Hareketi”, 1864 Büyük Çerkez Sürgünü, *Göç Hareketleri Araştırmaları Koordinatörlüğü*, Ankara, Kasım.
- Orat- Akyüz, J./ Tanrıverdi, M. (2014) “Kafkaslardan Kars’a Hüzünlü Yolculuk”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu-Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1992) “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, I, (2012) (Yay. Haz: Kemal Gurulkan; Ali Osman Çınar; Yusuf İhsan Genç; Uğurhan Demirbaş), Seçil Ofset, İstanbul.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, II, (2012) (Yay. Haz: Kemal Gurulkan; Ali Osman Çınar; Yusuf İhsan Genç; Uğurhan Demirbaş), Seçil Ofset, İstanbul.
- Ozova, F. A. (2015) “1856-1864 Yıllarında Çerkezlerin Sürülmesi: Plan ve Uygulama”, Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Özbay, Ö. (1999) *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Kafkas Derneği Yayınları, II. Baskı Ankara.
- Özey, R. (2010) *Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, I. Baskı, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1994) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, C.5, İstanbul.

- Polovinkina, T. V. (2007) *Çerkezya Gönül Yaram (En Eski Çağlardan 20. Yüzyıl Başlarına Kadarki Dönem Tarihi Üzerine)*, Rusçadan Çev.: Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Pul, A. (2011) “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı”, *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Ramazan, M. (2002) *Dağıstan ve Laklar*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, Yay. Haz.: Gökhan M. Menteş, İstanbul.
- Rıchmond, W. (2011) “Çerkezlerin Yenilgisi ve Sürgünü” *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Sapmaz, A. (2008) *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat Yayınları, Ankara.
- Saydam, A. (1997) *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Saydam, A. (2014) “Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu-Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR- IRCICA, İstanbul.
- Shaw, S. J.- Shaw, E. K. (2010) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, C. 2, 3. Baskı, İstanbul.
- Shenfield, S. D. (2011) “Çerkezler Unutulmuş Bir Soykırım mı?” *Sürgün 21 Mayıs 1864*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Sımsım, S. (2016) *19. ve 20. Yüzyıl Abhazların Politik Tarihi (1770-1993)*, Apra Yayıncılık, İstanbul.
- Şimşir, B. N. (1992) “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şoenü, M. F. (2007) Tüm Eserleriyle, “Kafkasya'nın Zenginlik Kaynakları”, Çev.: Doğan Erdinç-Metin Bozkurt, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Taşbaş, E. (2014) “19.Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün, Ed.: Mehmet Hacısalihoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul.
- Tavkul, U. (2007) *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Terim, Ş. (1976) *Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumu*, Minnetoğlu Kitabevi, İstanbul.

- Thaytsuhov, M. S. (2015) “Kafkasya Savaşında ve Türkiye Modern Tarihinde Abhazlar” Çev.: Orhan Uravelli, *Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkezler*, Kafdav Yayınları, Ankara.
- Tişkov, V. A - Filippova, E.İ. (2000) *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar (Kuzey Kafkasya)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- Tuna, R. (1978) “Çerkezlerin Kafkasya’dan Göçü”, *Kafkasya Üzerine Beş Konferans*, Konferans No. 3, Arpaz Yayıncılık, İstanbul.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1986) *Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik EtütBaşkanlığı Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, C. II.
- Ünal, Ş. (2011) *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Üstün, H. (2006) “Savaş, Sürgün ve Soykırım Bağlamında Kafkas-Rus Savaşlarının Değerlendirilmesi”, *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul
- Yağcı-Güneş, Z. (2014) “Sefer Zaniko: Osmanlı’nın Kuzey Kafkasya Politikasına etkisi”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed.: Mehmet Hacısalıhoğlu, BALKAR-IRCICA, İstanbul.
- Yakubovskiy, A. Y. (1976) *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev.: Hasan Eren, Kültür Bakanları Yayınları, II. Basım, Ankara.
- Yalçınkaya, A. (2016) *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne*, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- Yanar, S. (2002) *Türk-Rus ilişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, S.- Yakşi, A. (2016) “Osmanlı Devletinden Günümüze Türk- Rus ilişkileri”, *Türk-Rus İlişkileri, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkiye Yazarlar Birliği, S. 17, Ankara.

3. MAKALELER

- Açma, B. – Yenişen, K. (2013) “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü için Politika ve Stratejiler”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, s.s 131-149
- Akbulut, İ. (1995) “Türk Tarihinde Ermeniler”, *Dergi Park Akademisi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 50, S. 01. s.s 29-41
- Alpyavuz, T. (2009) “Soykırım Suçu”, *Journal of Naval Science and Engineering*, S. 5, s.s 49-61
- Asker, A. (2017) “Gürcistan’ın Din Siyaseti ve Müslüman Azınlıklar”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, S. 98, Kasım-Aralık, s.s 145-162
- Asker, A. - Güven, İ. F. (2017) “Vaynahlarda Tarikat ve Selefilik”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, S. 98, Ankara, s.s 262-268
- Asker, A. Güven, İ. F. (2017) “Çeçenistan’da Resmi Mezhep: Kunta Hacı Virdi” Ed.: Hasan Celal Güzel, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, S. 98, Ankara, s.s 326-332
- Aslan, C. Berzeg, S. E. Papşu, M. Özbay, Ö. Huvaj, F. Devrim, C. Karaerkek, N. Dağıstanlı, S. S. “Biz Çerkezler”, *Kafkas Dernekleri Federasyonu*.
- Aslan, C. “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkez Sürgünü”, *Asam Yayınları*, S. 1, s.s 1-30
- Aslan, M. (2013) “Kuzey Kafkasya Coğrafyası’nda Yaşanan Etno-Politik Sorunların Çözümünde Kumuk Türkçesinin Önemi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2.
- Ayan, E. (2010) “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi (Caucasia: An Etno- Cultural History Analysis)”, *Odu Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, C.1, S. 2, s.s 20-50
- Beşiri, A. (2013) “Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Uluslararası Mekanizmalar”, *TBB Dergisi* (108), s.s 180-210
- Bolat, G. (2013) “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkez Sürgünü”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Nisan-Ekim, s.s. 121-142
- Buniyatov, Z. M. (1989) “Azerbaycan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, C. 4. s.s. 317-322

- Cosgun, R. (2014) “Türkiye-Kuzey Kafkasya İlişkileri: Kuzey Kafkasya’dan Türkiye’ye Öğrenci Hareketliliğinin Değerlendirilmesi”, *T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu Başkanlığı Uzmanlık Tezi*, Ankara, Temmuz.
- Dursun, D. (1989) “Kafkasya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, *TDV Yayınları*, C. 24, Ankara, s.s 157-158
- Gökçe, M. (2007) “Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu”, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Guliyev, S. “Uluslararası Hukuk Açısından Hocalı Soykırımı”, *Ankasam*.
- Güngör, F. (2004) “SSCB Sonrası Dönemde Batı Kafkasya’da Sosyal Yapı ve Değişme”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Hacısalihoglu, İ. Y. (2006) “Jeopolitik Düzlemde Güney Kafkasya”, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Güney Kafkasya’ya Güncel Bakış Sempozyumu, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul.
- İpek, N. “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası* 20, 3/1997, s.s 280-290.
- İzzetgil, E. (2016) “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Dergi Park Akademi Bölgesel Çalışmalar*, C. 1, S. 1, s.s 152-166
- Jane, M. (2017) “Rus Çarlığı’nın Trans- Kafkasya’da Hegemonya Kurma Sürecinin Analizi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu*.
- Kalaycı, İ. (2015) “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkezya (Çerkezler)”, *Avrasya Etüdüleri* 47. s.s 77-111
- Kalkan, D. (2010) “Güney Kafkasya Bölgesi’ndeki Etnik Çatışma Alanları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Karadere, A. (2014) “XIX. Yüzyıl’ın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnamelerin Işığında Kuzey Kafkaslar”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran.
- Karataş, Ö. (2012) “19. Yüzyıl’da Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskânı” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, C. 12, S. 2. s.s 355-388

- Kaya, A. (2004) "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", *Mediterranean Politics*, Issue: 9, Volume: 2. s.s 221-239
- Kemaloğlu, M. (2012) "Kafkasya-Tarihi Geçmiş-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademi Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, S. 32, Eylül-Ekim, s.s 1-17
- Kocacık, F. "Gerileme Döneminde Anadolu'ya Yönelik Göçler", *Türkiyat Araştırmaları*, s.s 416-424
- Kocadal, F. (2017) "Göçmenlerin Etnik Yapısı ve Çerkez Kültürü" 1864 Büyük Çerkez Sürgünü, *Göç Hareketleri Araştırmaları Koordinatörlüğü*, Ankara, Kasım. s.s 7-13
- Koç, N. (2019) "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kuzey Kafkasya'da Ortaya Çıkan Siyasi Gelişmeler ve Türkiye" Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C. 14, S. 27, s.s 111-137
- Kumikov, T. H. (1992) "Çerkezlerin Türkiye'ye Sürgünü", *Adige Kültür-Tarih Dergisi*, S. 3, Çev.: Murat Papşu, Nalçık, s.s 88-99
- Kuzucu, S. (2016) "Rusya Ahidname Defterine göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, s.s 63-83
- Nerimanoğlu, K. V. (2015) "Kafkaslar Tarihsel Kültürel, Etno-Sosyal, Politik Araştırma" *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, S. 71, s.s 32-54
- Özarslan, B. B. (2014) "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı", *Hacettepe HFD*, 4(1) s.s 187-214
- Özbay, R. D. (1998) "Kafkasya Ülkeleri ve Kırım'ın Sosyo-Ekonomik-Siyasi Statüleri ve Kısa Tarihleri", *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri*, *Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayın No:9*, İstanbul, s.s 391-463
- Özkan, H. S. "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 14, 2007, s.s 2-19
- Özkiraz, A.- Çetin M. (2015) "1864 Çerkez Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkez İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", *Tesam Akademi Dergisi*, Temmuz. s.s 9-28
- Papşu, M. (2006) "Çerkez-Adige Yazısının Tarihçesi", *Düşün ve Kültür Dergisi*, Nart Yayıncılık, S. 51, Eylül-Ekim, s.s 1-6

- Pulat, T. “1948 Soykırım Sözleşmesi Bağlamında Soykırımı Savlarının Hukuksal Açından İncelenmesi”, s.s 1327-1340
- Saydam, A. (1989) “Osetler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33, Ankara, s.s 437-438
- Şahin, C. (2016) “Çerkez Göçleri ve Çerkezlerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, s.s 2782-2816
- Şahin, E. (2015) “Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları-Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi/7*, s.s 468-476
- Şahin, Z. (2014) “XVIII. Yüzyıl’ın İlk Yarısında Rusya’nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Tavkul, U. (2006) “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Mayıs. s.s 1-10
- Tavkul, U. (2009) “Kafkasya’da Kültürel Etkileşim/ Sosyo- Linguistik Bir Araştırma”, Mesut Çetintaş (Değerlendirmeler), Türk Dil Kurumu Yay. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 28, Ankara, s.s 219-226
- Temizkan, A. (2010) “Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 25, s.s 77-92
- Topsakal, İ. (2016) “Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. II, s.s 33-53 .
- Türcan, T. (2010) “Sürgün”, *TDV Diyanetin İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010, s.s 167-168
- Vurucu, A. G. (2001) “Muş İlindeki Kafkas Kökenli Halklar”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Yağcı-Güneş, Z. (2009) “Osmanlı Devleti’nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkezlerden Bağlılık Senedi Alınması”, *Karadeniz*, Y. 1, S. 2, s.s 99-112
- Yıldırım, H. (2007) “Kafkasya’da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Önemi” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Temmuz.
- Yılmaz, Ö. (2014) “1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor”, *Mavi Atlas 3*, s.s 133-156
- Yükselen, G.-Peler, A. (2013) “Kafkasya’da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 36, s.s 163-18

4. İNTERNET KAYNAKLAR

<https://www.google.com.tr/search> (05.11.2017).

<https://www.google.com.tr/search> (05.11.2017).

<https://www.ombudsman.gov.tr> (09.05.2019).

<http://www.ayk.gov.tr>

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Güney Kafkasya Bölgesi	33
Şekil 2.2. Kuzey Kafkasya Bölgesi	34

EK 7. Çerkez ve Nogay muhacirlerine iskânları gerçekleşinceye kadar yardım edilmesi (BOA. A. MKT. UM, 395/58)

حزب دہ ذلیس حضرتین

حیسی و زلفی را جلالتہ اور طوقہ بوندہ سزبوز بودہ نفوسک بغبور طیزندہ در طاقی دلی سنب قیر اور جوبہ
اور کھ نیچہ بزور اجاب اجمہ بریہ زلف کما لہ اعصہ و پورسوا سکاغیرہ قیرم نظیرہ باقبہ رنہ قطع اولی حقش
واقع اولیہ سببہ اور زبہ اشہانہ حاوی نوار دایمہ حفظہ مانہ جہہ عم شادی اور ستر معلوم اولیہ برقیض
اور زہ بزورک بوسوزہ اسکاغیرہ سناک حلوہ جویم مزقہ و بک اور زلفہ کوندولہ بر طاقم کجق و غیب اییاد
کسر اولیہ قوزہ حال سفارہ و رضا بقدرہ بر غلمی و حقد سنیہ موزہ اور پھیندہ بنا نقیجہ رضی سکا قذیبہ و جہم
سبہ سکاغیرہ حفظہ کما و واجبہ رزقہ نیک حلوہ اسکاغیرہ قدر کما و اسبجہ اور بسبہ باسندہ بوقارہ اور زبہ
اجتیرہ زلفی بوندہ بر خفصہ بکند اشہ سبہ بکوند سفارہ دھورہ جیدہ ریسی حضرتین اعنا و کعبہ برہم سزفہ

EK 9. Silistre’de Çerkez ve Kuban muhacirleri için halkın yardımıyla ev inşa edilerek gıda yardımı yapıldığı (BOA. A. MKT. UM, 443/28)

جانبد سنی البراتبه دفعه صدقانه

معموما جاکیزلریله
 جوس و قوباه ملاهرلریله مقفاسینه قضاسنه واقع کویلکار و دوقوردو قیرلریک اسکانه افرقه قوبایج خان ایب موقفا قراوسا نوبه قیرلریک
 ملاهرینه سینه قانققی سعادتلو ایلهیم سینه قهریرلریله اهلایا طرلرینه و بیج اولابه ارزاقه تنورلریله انسا قنایه قوقه سکرلرله خان اناسی
 جانانوزک اولیضی بایله قولاسعه سینه ارزاقه بریسی اشعانه راز بکره کندیه کدیه بالکی دوشوم و بیطی لفا تقسیم سیکاهو علای جنابه
 صدایه قهریرله قانق اولمده غفلا مده قهریرلریک قیرلریک برلریک حاله تنویفا کینتیک واسطه جلیب ایو اعلویه و اوجوب قیغی خاوند
 اولمده اسرا سولای جناب و کای قهریرلریک کوندریسه ارضنه غلایه واحصاه بریسی قنایه قوقه سکرلریک و انسه قهریرلریک اولمده
 ساه صمدی اولمده

Ek 11. Milli Kıyafetleriyle Bir Grup Kafkasyalı⁷⁷³

⁷⁷³*Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, (Yay. Haz.: Kemal Gurulkan; Ali Osman Çınar; Yusuf İhsan Genç; Uğurhan Demirbaş), Seçil Ofset, İstanbul, 2012, C. I, s. 435.

Ek 12. Şeyh Şamil'in Portresi⁷⁷⁴

Şeyh Şamil (1797-1871)

⁷⁷⁴*Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, (Yay. Haz.: Kemal Gurulkan; Ali Osman Çınar; Yusuf İhsan Genç; Uğurhan Demirbaş), Seçil Ofset, İstanbul, 2012, C. II, s. 49.

Ek 13. Şeyh Şamil'in Ruslarla Mücadelesini Gösteren Resim⁷⁷⁵

Şeyh Şamil, Ruslarla

⁷⁷⁵*Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, (Yay. Haz.: Kemal Gurulkan; Ali Osman Çınar; Yusuf İhsan Genç; Uğurhan Demirbaş), Seçil Ofset, İstanbul, 2012, C. II, s. 201.

ÖZGEÇMİŞ

8 Haziran 1992 yılında İstanbul/Üsküdar'da doğdum. Türk Kızılayı Kartal Lisesi 2010 mezunuyum. 2011 yılında Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğrencisi olarak lisans eğitim hayatıma başlamış bulundum. 2016 Mayıs ayı lisans eğitimimi tamamlayarak aynı yıl bağlı olduğum fakültenin yüksek lisans eğitim programına başladım. Açık Eğitim Kurumları, Kavram Kolejleri ve Çözüm Kolejlerinde Tarih Öğretmenliği yaptım.

